

HÍD

IRODALOM · MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

ÉRTEKEZÉS AZ ÉLETRAJZRÓL — BORI IMRE
TANULMÁNYÁNAK EGY FEJEZETE SINKÓ ERVINRŐL
BÖNDÖR PÁL ÉS BRASNYÓ ISTVÁN VERSEI
MIRKO KOVAČ: A MEŠTREVÍCEK CSALÁDI
KÉPES ALBUMÁBÓL
RADNÓTI SÁNDOR: „LÖSZ VÖGÖSZ?”
VAJDA GÁBOR ÖRKÉNY-TANULMÁNYA
SAFFER PÁL TÖPRENGÉSEK KANIZSÁRÓL
BÁNYAI JÁNOS ÉS VARGA GÁBOR RECENZÍÓJA
BOSNYÁK ISTVÁN KÖNYVÉRŐL

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA

1980
December

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
XLIV. évfolyam

SZERKESZTŐ TANÁCS

Acs Károly, Andruskó Károly, Bányai János, Blahó József, Bordás Győző, dr.
Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, Gál László,
Lackó Antal, Németh István, dr. Pap József, Pándi Oszkár, Petkovics Kálmán,
Sinkovits Péter, Sröder János, Szabó Ida, Szekeres László, dr. Szeli István és
Vicsék Károly

A Szerkesztő Tanács elnöke: dr. Pap József
Fő- és felelős szerkesztő: Bányai János
Szerkesztő: Bordás Győző
Műszaki szerkesztő: Kapitány László

TARTALOM

<i>Bori Imre:</i> Értekezés az életrajzról (tanulmány)	1405
<i>Böndör Pál:</i> Egy vígeposz mégsem végződhet ekképpen (versek)	1415
<i>Mirko Kovač:</i> A Meštreviček családi képes albumából	1421
<i>Brasnyó István:</i> Versek	1444
<i>Holti Mária:</i> A tűz (novella)	1451
<i>Radnóti Sándor:</i> „Lösz vögösz?” (tanulmány)	1460

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

<i>Saffer Pál:</i> Töprengések Kanizsáról (jegyzet)	1478
<i>Szombathy Bálint:</i> G. A. Cavellini a megdicsőülés útján (jegyzet)	1487
<i>Vajda Gábor:</i> Válaszok a történelemnek (tanulmány)	1495
<i>Hódi Sándor:</i> „Életpsichológia” (tanulmány, II.)	1509

ÉRTEKEZÉS AZ ÉLETRAJZRÓL*

B O R I I M R E

Az adatok időrendi egymásutánja nyomán Sinkó Ervin életrajzának a felfogás és az értelmezés szempontjából több verziója is elképzelhető. Még a száraz tényekre szorítókozó, egyszerű kronológiát készítő sem tud ellenállni a csábításnak, hogy ne magyarázza azt az emberi nyugtalan-ságot, amelyről a rendelkezésére álló adatok beszélnek, hát még az „irányzatos” életrajzíró milyen kísértésnek van kitéve, hogy szent elfogultságában el nem rajzolja a Sinkó-portré és a Sinkó-sorskép voná-sait! Főképpen, ha maga az író is a kezére játszik, amikor naplót, szubjektív vallomásait kínálja fel „objektív” valóságként. Ezzel a tény-nyel magyarázható, hogy Sinkó Ervinnek csak legendája él a köztudat-ban, s éppen ezért a művével foglalkozónak közletről sem könnyű a dolga, ha megpróbálja az életet és a művet realitásában felfogni és ér-telmezni, a hely, az idő, a körülmények látszólag idejétmúlt pozitivistá, ám hasznos és célravezető szempontjainak figyelembevételével. Ha nem lennének Sinkó-legendák, amelyeket vagy maga az író, vagy mások teremtettek, valószínűleg nem lenne szükséges ragaszkodni a pozitivistá kategóriákhoz, és meg lehetne elégedni a tények esszéisztikus inter-pretációjával is. S mert nem így van, a Sinkó Ervinről szólóknak elsőrendű feladata lehet-e más, mint szembenézni a legendákkal és a valósággal!

A gyermekkoráról maga az író beszélt *Szemben a bíróval* című önélet-rajzában. Traumáról van szó természetesen, amilyenén általában az emberek gyorsan túleszik magukat. A visszapillantó — az 1930-as években — fokozott jelentőséget tulajdonít az „esetnek”, s valószínűleg nem is aaptalanul — de a felnőtt ember szempontjából és eszmei cél-zatosságával. Az apatini Spitzer fiú védettebb és éppen ezért védtele-nebb volt, mint sors- és kortársai az apatini utcák porában, s nyilván ez volt az alapvető oka, hogy „sorsdöntőnek” érezte később az apró epizódot, „esetét” a sváb parasztgyerekek falkájával, amint rávetik magukat, lefogják, kigombolják a rövid nadrágját, hogy megnézzék „a zsidófiú fütyülőjét”, majd az árokba lökik a „Jud! Jud!” kiál-

* A szerző *Sinkó Ervin műve* c. 1981-ben megjelenő monográfiájából.

tással. Elképzelhető, hogy ebben a bandában ott voltak már az SS osztagok kandidátusai is, és későbbi mesterségükre készültek fel az árokparton, és tudott, hogy az antiszemitizmus a Monarchia közszellemében lappangott, fel-fellobbant „vérvádként”, mint Tiszaeszláron egy-két évtizeddel azelőtt, de már nehezebb elfogadni, hogy csak a zsidót alázták meg az árokparton, s nem az idegen, a velük nem barátkozó, a szellemekben és anyagiakban felettük álló úrifiút is, a Spitzerék csemetéjét, aki nem ismerte a gyermekközösségek íratlan, ám annál nyersebb szokásjogait, és éppen nem tudott védekezni a támadások ellen. S ezen a ponton kezdődik az esemény átképzésének, egyúttal metafizikai tartalommal való megtöltésének a munkája is a férfi visszapillantó tükrében. Legendásít, mintha a szelídség és a szeretet prófétájának történetébe kezdett volna, aki ott ring a cseléd-dajka karjai között. Magánosságát emlegeti, joggal, de ez a magány az úrigyereké, és nem csupán a zsidóé, és a család rovására kellett volna írnia, amivel a világot vádolta. Más fényben kell egyben Sinkó „cseléd-kérdését” is látnunk, mint amilyenben ő élénk állítja a *Szemben a bíróval* lapjain. A cseléd is abból a „vad” világból jött, ahova neki nem volt bejárása már osztályhelyzete miatt sem, főképp, ha az nem volt apatini német, hanem kupuszinai magyar lány. Az is azonban bizonyos, hogy a pszichoanalitikus könnyebben eligazodik a Sinkó kínálta élettények között, pedig az életrajzírónak feladata lenne, hogy lehetőleg reális mivoltában látassa hőstét — a rövidnadrágost is a szülői ház falai között, nevelődésének folyamatában, a családi aggodalom tárgyaként.

Aggodalomra ugyanis elég oka lehetett a jómódú szülőknek, főleg Szabadkán, ahova Apatinból átköltöztek, és ahol a még gyermek Sinkó Ervin, akkor még Spitzer Ferenc, gimnáziumba kezdett járni. Egy lázadó hívja ki ekkor maga ellen a környezetét. A családi igény nyilván a jó tanuló, szorgalmas fiú eszményét dédelgette, s mindent megtett, hogy a kis gimnazista követhesse útmutatásukat. Ő azonban éppen a tanulást hanyagolta el, és instruktorok segítségét kellett igénybe venni, hogy mentse, ami még menthető. Az érettségig azonban még így sem jut el: majd a történelemtől kéri az érettségi bizonyítványát. A kisdíák az „atyai házból” a szabadkai Munkásotthonba menekül, s ki tagadhatná, hogy van jelképi ereje ennek a ténynek! Jelentősége azonban csak a gimnazista szempontjából lehetett, az otthont látogató „szakik” nem bizonyos, hogy különösebben felfigyeltek rá. Több becsülete lehetett-e ott, mint a vele egykorú inasgyerekeknek? A maga állítása szerint a szakmák könyvtárait rendezte, higgyük el neki, de a kommentárt már óvatosabban kell olvasnunk. Nem feltételezhető, hogy az Otthon politikai életének első vonalába került, és a cselédlányok szakszervezetének megszervezése, amiben a kamaszt támogatták, megint csak hősünket jellemezheti, mert arról nem referál, hogy végül is megszervezte-e a cselédlányokat a frissen tanult jelszavak, hirtelen elsajátított

eszmék hangoztatója. Elképzelhető, hogy a tizenhat éves, a háború ellen szavaló fiatalembert az Otthon vezetői nemcsak ijedten tuszkolták ki, hanem megkönnyebbülten is csukták be utána az ajtót. Még ha a szavak, amiket nyilván mind bátrabban és merészebben ejtett ki, ismerősen az övéké volt is, tudták és érezték, hogy aki mondja őket, annak nem sajátja. Talán csak a misztikus felhang, a biblikus zöngé volt az ismét, utcára kerülő Sinkó Ervinnek az ismertetőjegye. Sejtteni véljük az előbb említett misztikumnak a forrását is: abból fakadt, hogy ő azután minden szót a „nagy és pontos jelentésében” értette, szó szerint, de jelentősebb társadalmi élmények híján mégis pontatlanul.

Csalódott tehát a világban és az emberekben, ám alig múlik el egy-két esztendő, ott ülhet a szabadkai művészársaság asztalánál mámorosan, és előbb nyilván csendesebben, később mind hangosabban mondta el véleményét életről és irodalomról. A család, ki tudja, talán jobban örült a mind kevésbé szépreményű fiú újabb orientációjának, a művészböhémnek, mint a forradalmárnak. S 1916-ban már készen volt a bizonyításnak is beváló verseskönyv, az *Éjszakák és hajnalok*. Pedig a tizennyolc éves fiatalembernek ez az újabb „kalandja” sem lehetett lelkesítő: most nők bukkannak fel az életében, s a kávéházi üldögélések gyakori velejárója, az alkohol, is szerepet játszik. Akárhogy is nézzük, minden gesztusa az úrigyerek lázadásáról tanúskodik, méghozzá a koráért kamasznak a tetteiről, aki szertelenebb, és nem is egy fokkal, mint az évtársainak legnagyobb része. Mindenképpen problematikus és nagyon is figyelemreméltó a félnék és magános, az „exkluzív családi atmoszférában” felnövő „érzékeny plánta” gyors metamorfózisának a látványa, főképpen a szabadkai művészársaság vonzaskörében, ahol szellemi agresszivitását is kiélheti szinte bántatlanul, hiszen ez a társaság, ha már befogadta, toleránsabb lehetett, mint a családi otthon, az iskola vagy a szociáldemokrata munkásotthon vezetősége. Ha nem lennének írásos bizonyítékaink, akkor is kézenfekvőnek tetszene, hogy fiatal hősünket magas fokú becsvágy és fel- és kitűnni akarás jellemezte. S nem is volt mögötte más, mint ezeknek a motorja, ami valójában hajtotta, s messzemenő egyéb következtetést aligha lehet levonni szerelmi kalandjaiból vagy olvasmányjaiból, „szituációjának” egészéből. Nőiugyei sem egy Don Juanéi, hanem egy éhes kamaszé, akinek szemében a számok a fontosak csupán, éppen ezért nem is válogatós még. A korai, az 1916. március 14-én kezdett naplója jól tájékoztat életének eseményeiről és önszemléletének állásáról is. S ha lenne már tanulmány, amely a szabadkai művészársaság jelenségét ismerteti, tudnánk, hogy mit jelentett ebben a „társaságban” például Farkasné (a jeles festőművésznek, Farkas Bélának anyja), akinek alakja Balázs Béla 1915-ös szabadkai naplójának a soraiban is feltűnik, s aki az ifjú Sinkó Ervint is kegyelte. Bosnyák István idézi ennek a Sinkó-naplónak a következő sorait: „Fehérnétől jövet, hét után felnéztem Radossal Farkasnéhoz.

Meghívott bennünket vasárnap délutánra, egy hölgytársaság lesz ott, olyan házihangversenyfelét tartanak. Egy hét előtt még visszautasítottam volna a meghívást, de most elfogadom. Élni, emberek közé menni akarok — és ott lesz Cyryné is: szóra sem fogom méltatni... és *szebb leszek, mint valaha és megigézem a társaságot* — lássa, mit vesztett...” (A kiemelés az enyém. B. I.) Nos, ez a fenti sorokból is üzenő becsvágy szította az olvasási kedvét. Amit a szülői ház és az iskola nem tudott elérni, a művészársaságban való helytállás igénye elérte: a fiatal ambíciózus ember tanulni kezd, már azzal is, hogy olvas, méghozzá szenvedélyesen, céltudatosan keresve a könyveket, amelyekkel dicsekedhet, magára irányíthatja a figyelmet. „Még egy, vagyis másfél beillesztendő előtt hogy uralkodtak rajtam;” Bosnyák István nyomán) — kiált fel naplójában, bevallva, legalábbis a múltra vonatkozóan egészen kézenfekvő alárendelt szerepét. Ebben a művészársaságban valószínűleg sok mindenről szó esett, és a fogékony és felajzott lélek sokféleképpen reagálja le a hallottakat. Még népdalt is feljegyez Palicson, főképpen azonban olvas. Mert nem kis erőfeszítés kellett, hogy pótolja, amit a gyűlölt iskolában elmulasztott! S amit esetleg elveszített a rendszertelen tanulásal, megnyerte azzal, hogy korszerűbb, modernebb műveltségre tett szert, mint a fegyelmezetten iskolába járó osztálytársai. Egyodalább volt ez a műveltség, hiszen csak azt tanulta és olvasta, amihez vonzódott, és azokat a gondolatokat szívta magába, amelyek beillesztettek vonzalmának körébe. Ezt tette természetesen nemcsak Szabadkán, hanem Pesten és Bécsben is. Bosnyák István rekonstruálni próbálta az ifjú Sinkó olvasmány-jegyzékét, s emlegeti Novalis, majd Anatole France, Nietzsche, Tolsztoj, Buddha, Tagore és Maeterlinck nevét. Jó lenne azonban tudni, ki volt a szabadkai társaságban, aki a katalizátor szerepét játszotta Sinkó Ervin életének e szakaszában, amelyet mindenképpen döntő fontosságúnak kell tartanunk, hiszen „teológiai” jellegű gondolkodása itt formálódott. Tudnia kellett például „földijéről”, Schmitt Jenő Henrikről, nemkülönben a schmitti tanok prófétájáról, a zombori Pataj Sándorról, akinek *Az élet tudománya* című könyve éppen 1916-ban jelent meg. Tény azonban, hogy a pesti Szovjetházban már felkészülten vehetett részt azokban a beszélgetésekben, amelyek során a nagyon is konkrét forradalmi kérdések „teológiai” problémaként vetődtek fel, és az egyéni üdvösség keresésének az eszközévé váltak.

Mit sem változtat ezen, hogy Sinkó Ervin a harmincas években a „magasabb gyakorlati ideál” hiányát rója fel a *Szemben a bíróval* lapjain, s olyan konfliktust tételez fel, amilyent akkor nem élhetett meg. Az „esztétikai emóciók” is elég alapot szolgáltathattak, ha éppen arról van szó, a kihíváshoz, és akkor igenis természetes volt, hogy a bordélyházi asztalnál essen szó Tolsztojról, még ha ez a tény később más minősítést kap is. Nem szabadkai specifikum és nem csupán egy Sinkó Ervin magán-situációja ez, hanem „országos” nyomorúság kifejeződése.

S ő még nem is volt a legrosszabb helyzetben! Loósz István Ady-könyve is sejteni engedi ezt, mint ahogy egy György Mátyás révén szinte közvetlen kapcsolatba kerülhet azokkal a politikai-szellemi izgalmakkal, amelyek Kassák Lajos folyóiratát feszítették, s mintegy az ő névjegyével szökhet, a családi kötelmeket eltépve, Pestre 1918 őszén, ahol az a társaság fogadja, amely időközben disszidált Kassák Lajos táborából.

Sinkó Ervin forradalmi tevékenységének azonban mindmáig nem bírjuk részletes, megbízható rajzát. Nem mérhetjük fel tehát valóságos szerepének nagyságát sem. Szubjektív életrajzi vallomásai helyett, mint amilyen a *Szemben a bíróval* vagy *Az út* (1920) című műve, illetve regényes megidézése mellett, mint amilyen az *Optimisták*, tárgyilagos vagy legalábbis tárgyilagosságra törekvő életrajzra lenne szükségünk, hogy tetteit és krisztianizálódásának a folyamatát szemügyre vehessük. Pesten György Mátyás baráti köre lesz az övé is, és ők azok (köztük Révai József, Lengyel József), akik 1918 decemberében ellenezték Lukács György belépését a Kommunisták Magyarországi Pártjába, miként azt Lukács évtizedek múltán is emlegette. Messzemenő következtetéseket is le lehetne akár csak ebből a tényből is vonni éppen Sinkó szemléletével kapcsolatban, noha azt is tudjuk, hogy Sinkó végül is a Lukács-csoport közvetlen közelébe került, s mi több, vezette a közoktatásügyi népbiztosság világszemléleti osztályát. A proletárdiktatúra kikiáltását megelőző időkben Újpest pártszervezetének titkára, a Tanácsköztársaság kikiáltása után viszont előbb vidéken jár munkástanácsokat szervezni, majd Budapesten az egyik kerületi tanács és a központi munkástanács tagja. A véletlen viszi Kecskemétre városparancsnoknak, s ugyanez játszik közre, hogy ott legyen 1919. június 23-án a budapesti munkástanácsülésen, amikor az ellenforradalmi lázadás kitör és a Szovjetház botcsinálta parancsnoka lesz, majd a ludovikások átnevelésére vállalkozó Don Quijote. Elég-e mindennek megértéséhez és tisztázásához, amit önkritikusan maga mond el a *Szemben a bíróval* lapjain, s mennyiben igaz Lengyel József Sinkó-jellemzése, amelyben a negatív vonások vannak túlsúlyban, illetve Illyés Gyuláé a *Beatrice apródjai* című önéletrajzában? Túlértékelni vagy lebecsülni Sinkó Ervin szerepét a magyarországi forradalmi eseményekben egyaránt káros lehet, mert konfliktusainak rajza sem lehet reális e szerep elemzése nélkül. Az „apostata” Sinkó kérdése is válaszra vár még, párhuzamosan a Rotbart Irma iránt fellángolt nagy s évtizedeken át lobogó szerelem történetével, amelyet egy fiktív házasság és egy szerelmi háromszög tesz valóban romantikussá, táplálva többek között az alkotó képzeletet is. Egyelőre azonban csak legfőbb mozzanatait ismerjük az életrajz e fejezetének: a lelkes ifjú Pestre érkezését, „teológiai” gondolkodása kivirágzásának tényét a kizárólagosság elemeivel, azután pedig gyors ütemű, alig pár hónapot igénybe vevő eretnekké válásának a látványát.

Mert eretnekként költözött be Bécs „barakkországába”, és gondol-

kodott aktív krisztiánusként majdnem az évtized végéig, s bár revízió alá vette nézeteit, ezeknek egyes elemeit megőrizte, s mi több: átmentette a II. világháború utáni időkbe is. Sinkó Ervin életének ez a Tanácsköztársaság bukásával kezdődő húsz esztendeje az életrajzíró igazi próbatétele, különösképpen, hogy máig is ismeretlen tényezők sokaságával kell számolnia, akkor, amikor egy eseményekben és művekben valóban gazdag életrajzzal kell szembenézni. Már életrajzi tényei is gondot okozhatnak: az a hét esztendő Bécsben, majd a hat jugoszláviai év Szarajevóban és Prigrevicán azután két év Nyugat-Európában, majd kettő Moszkvában, azután ismét kettő Párizsban, 1939-től kezdve pedig Zágráb, Szarajevó, Drvar, Zágráb, Újvidék évtizedei izgalmas, egyben azonban ellentmondásoktól terhes élet-látványt nyújtanak. Hány szubjektív meg gondolás sürgette minduntalan útra kelni, s melyek voltak azok az objektív tényezők, amelyek „emigrációját” befolyásolták — olyan időkben is, amikor a legtöbb emigráns már rendezte életét, legalábbis ideiglenesen? Ismét csak a nagyon is szubjektív magyarázatra támaszkodhatunk csupán, s legfeljebb sejthetjük, mennyire bonyolultak voltak Sinkó Ervin kapcsolatai Bécsben. Emberileg is, amikor Rotbart Irma szívében ő kerül felül, s kiszorítja a Komját Aladár iránt oly sokáig táplált érzéseket, pedig, sejtethető, az asszony szemében ez volt a valóban „nagy szerelem”. Szerepe Sinkó Ervin életében azonban még felderítetlen, hiszen azt tudjuk csak, hogy jelentős volt: egy ideig nyilván ifjú rajongójának ideológiai vezetője is volt. Nem kevésbé volt összetett írónk ideológiai konfrontációjának jellege sem az emigráción belül. „S mikor sikerült kimenekülnöm Bécsbe — olvashatjuk a *Szemben a bíróval* 10. fejezetében —, a régi elvtársaimnak, akik már dolgoztak az új magyar forradalomért, azt mondtam, hogy nem tudok velük dolgozni, mert nem hiszem, hogy azt az embertelenséget, mely a fehér terrorban megnyilvánul, egy annak helyébe lépő vörös terror ki fogja a szívekből irtani.” Elszigetelődött-e ezekben az években, s ha igen, izoláltsága milyen mértékű volt? Ha arra gondolunk, hogy 1920-ban *Az út* címen megírja hitvallásszerűen „útját” a „diktatúrán keresztül Krisztusig”, s hogy a proletárdiktatúra-ellenes állásfoglalása magát is megijesztette, s nem is merte közzétenni, akkor fogalmat alkothatunk, milyen mély szakadék választotta el Sinkókat a többiek-től, akik — egyénenként — ugyancsak lelki válságokkal küzdöttek. A maga bevallása szerint evangéliumi szegénységben éltek, az is bizonyos azonban, hogy gondolkodásuk függetlenségének volt anyagi fedezete, alighanem Szabadkáról érkező és családi eredetű. Verseskönyvét talán még megjelentethette a virágzó bécsi magyar kiadói tevékenység jóvoltából, folyóiratát azonban krisztiánus alamizsnákra támaszkodva csupán már nem adhatta ki. Tény azonban, hogy amikor a bécsi emigráció szétszóródik, s újabb diaszpórákban él tovább Párizstól Berlinen át Moszkváig, Sinkó Ervin 1926-ban Jugoszláviába költözik, és ezzel

a gesztusával meglevő kapcsolatait is jelentős mértékben meglazította, egyben feltételeket biztosított arra is, hogy érintkezésbe léphessen a magyarországi szellemi élettel, s abban a *Nyugat* című folyóirattal, valamint Dienes Lászlóval, aki Kolozsváron indítja meg a *Korunk* című folyóiratot. Kétségtelenül a „polgári eredetüktől elszakadt emigránsok” életének lehetőségei a húszas évek második felében jelentős mértékben korlátozódtak, mint ahogy a többieknek is rendezniük kellett életüket. Sinkóéknak ott volt a feleség orvosi diplomája, és a szarajevói intermezzo után a „bácskai sváb falu”, Prigrevica, orvosi rendelőszobája — nem messze Apatintól, születése és első élményei színhelyétől. Megőrizni krisztianus hitüket hagyták el Bécsset, ám paradox módon a prigrevicai „sziget-élet”, ahonnan a Sinkó Ervin nevére küldött Szenteleky-levél a „címzett ismeretlen” megjegyzéssel érkezik vissza, éppen krisztianus-tolsztoji szemléletén ütött rést. Az is elképzelhető lenne, hogy a „valóság” látvány elől indult ismét külföldre, abban az időben, amikor a legtöbb magyar emigráns is elhagyja Jugoszláviát. Feltételezhetően megpróbált letelepedni szellemileg is idehaza, s mint Szenteleky Kornél levelezéséből tudjuk, a jugoszláviai magyar irodalom is akarta ezt. Sinkó Ervin azonban a szabadkai Napló munkatársa lett, szinte csak ott publikál, ilyen módon foglal állást abban a parázsló vitában, amely az 1920-as évek végén Szentelekyék „külön útjához” vezetett. Igazán azonban a maga lelki problémái foglalkoztatták: nem csupán belső, hanem külső ösztönzések is hatották rá, amikor újra előveszi a „ki nem adott, diktatúráról szóló könyvét, és hozzáfogott, hogy újra megírja a magyar proletárforradalom történetét”, az *Optimisták* című regényét. A *Szemben a bíróval* lapjain ugyan csak a belső sugallatokról és az ezeket kiváltó, a környezetét jellemző mozzanatokról beszél, sejthető, hogy az eszmei revízió, „útjának átértékelése”, s „kritikája” mintegy előfeltétele volt az egy évtizeddel megszakadt kapcsolatai újrafelvételének, ami végül is moszkvai útjához vezetett.

Ő sem ringathatta tehát magát abban az illúzióban, hogy pusztán csak regénye kiadása ügyében vállalkozik a közéről sem egyszerű útra. A „krisztianus” Sinkó Ervinnek nem sok keresnivalója lett volna Moszkvában Károlyi Mihály és Romain Rolland támogatása mellett sem, ha az *Optimisták* nem tartalmaztak volna olyan elemeket, amelyek mintegy felmentették, az önkritika révén, a szerzőt „múltja” teherétélei alól. Mert ne feledjük, olyan politikai-ideológiai és irodalmi közeg várta, amelyben megszületett *A magyar proletáriróadalom platformtervezete* (1931); amely Kun Bélával üdvözölte Lengyel József *Visegrádi utca* című „történelmi riportázsát” (1932), ahol a szerző Sinkó Ervinről igen kemény szavakkal beszél („Sinkónak rövidesen egész frakciója volt a szovjetházban. Az etikusok tisztelték benne a »megtért« bűnöst, aki most a végső konzekvenciáig vetkezi régi bűnös

ruháját... Korvin Ottó hiába nevezte Sinkót kóklernek és csirkefogónak, hiába nem bocsátotta meg néki a kecskeméti borozást és az ellenforradalom pártfoglalását...”), és még 1956-ban is fenntartja véleményét; s nem utolsósorban pedig ez az emigráns közösség már nemcsak a *Die Linkskurve*-ban vívott csatákon edződött, hanem ismerte a Szovjet Írók Szövetségének I. kongresszusán elhangzott szövegeket is. Mit s mennyit olvasott Sinkó ezekből a Nyugat-Európa baloldali értelmiségét is foglalkoztató írásokból, egyelőre nem tudjuk felmérni, de hogy a legjelentősebb téziseket ismerte, bizonyosra vehető. Ha tehát elment Moszkvába, a maga munkáját föltétlenül pozitívnak kellett tartania éppen a moszkvai ideológiai-esztétikai elvárások tükrében is. S a „salvus conductus” szerepét kapta maga a *Szemben a bíróval* az *Europe* hasábjain. Utolsó mondataiban a „forradalmi író” kifejezés nem véletlenül bukkan fel, s nem lesz véletlen a krisztianizmust megtagadó utolsó mondat sem. Fontosnak látszik éppen ezért a Sinkó-vallomás záróbekezdését idéznünk:

„Szemben a bíróval rovom a betűket, mindig szemben a bíróval, s felvetődik a kérdés; szabad volt-e, mikor nemcsak barátok, hanem ellenségek füle hallatára is beszélek, szabad volt-e a vérbe fojtott magyar diktatúráról szólva mindent megmondani? Nemcsak szabad volt, hanem kellett. A magyar proletárdiktatúra köztulajdonná tette a gyárat, a bányát, a bankokat, a házakat, a földet, a magyar proletárdiktatúra négy hónapig, mint egy lidércnyomás, nyugtalanította a világ leghatalmasabb kapitalista államait, négy hónapig a maga testével fogta fel azokat az ütéseket, melyek nélküle a ma hatalmas orosz testvérét érték volna. Nincs az az igazság, melyet kimondani a magyar proletárdiktatúra érdekében megengedhetetlen volna. A proletárforradalom a kapitalizmus döglétes levegőjében felnőtt embereket kapja örökségbe. Minékünk nincs szükségünk hazugságra, s forradalmi írónak lenni nem azt jelenti, hogy úgy kell tennünk, mintha a forradalmat gyönyörűnek vélnénk. A forradalom céljai gyönyörűek, és a mai társadalom gyilkosabb minden forradalomnál. Mi a forradalom céljait akarjuk, s azért akarjuk mielőbb s minden konzekvenciájában a forradalmi erőszakot.”

Más kérdés, hogy nem szerencsés pillanatban érkezett Moszkvába, és nem is rajta múlt, hogy a két esztendő csak azt adta neki, amit adhatott. Az *Optimisták* nem jelent meg, egykori barátai és ellenségei közül sokan börtönbe kerültek, többen eltűntek, és Sinkónak, amikor ismét Párizs felé utazott, nem is az volt az alapvető problémája, hogy értelmezze, amit látott és hallott, hiszen ehhez nem volt akkor még sem kellő felkészültsége, sem kellő történelmi „tudása”, hanem hogyan is viselkedjék, milyen is legyen az ő „visszatérése a Szovjetunióból”. Andre Gide után nem volt szenzáció a „csalódott” Sinkó Ervin már, és az sem lesz véletlen, hogy megtartja ugyan előadását „A Szovjetunió politikája és a szovjet etika” címmel, de csak a *Don Quijote útfaj* című

tanulmányát írja meg s közli az *Europe* és a *Korunk* oldalain. Az ideológiai (és baráti) konfrontációk forgatagában azonban benne van, hiszen akkor sem kerülhette volna ki őket, ha nem Moszkvából érkezik Párizsba, s ki is merül tevékenysége a legkülönbözőbb ideológiai ütközések regisztrálásában — kissé talán a húsz esztendővel azelőtti problémákra emlékeztető módon. Jellemző lehet azonban, hogy szinte érzéketlenül engedi el a füle mellett Andre Malraux szavait, amelyekkel Spanyolországba hívja a Sinkó házaspárt — dolgozni és harcolni. Tudjuk, Sinkóék Párizsban maradtak, majd 1939-ben ismét útra keltek: előbb Zágrábban állnak meg, azután Szarajevóba, onnan pedig Drvarra mennek, ahol azután a háború is utoléri őket.

Sinkó Ervin 1919 óta a „kivonuló” ember magatartását képviselte, ami a maga érzelmi projekciójában a sehova sem tartozás, a hontalanság motívumait csalta elő, s annyira túlfeszítette helyzetérzését, hogy a *Szemben a bíróval* egy helyén a következőket mondja: „Írni csak a szolgálatnak egy módja. Ilyen értelemben hiszem, hogy ma nincs politikamentes irodalom, és ez az oka, hogy egy a világban ma hazátlan nyelven, írni maradtam.” (A kiemelés az enyém. B. I.) Ez torzul azután tovább az elkövetkező tíz esztendőben, elannyira, hogy 1944. március 15-én a *Partizán hadikórház No. 9.* című versében arról beszéljen, hogy „fantom nyelven süvölt fantom népnek dalom”. Szép legenda kerekedett ebből a szubjektíve talán elfogadható, valóságosan azonban nagyon is megkérdőjelezhető, alapjában véve torzulást szenvedett helyzetfelmérésből: a hazáját nem lelő, de szüntelen a „haza” után sóvárgó száműzött emberről. A sehova sem tartozás ugyanis a semmit sem vállalásnak is gyökerezett — egy olyan individualizmus manifesztaiójaként, amelynek jellemrajzát föltétlenül meg kellene rajzolni. Drvari naplója, tetemes részét nyomtatásban olvashattuk, ennek a semmit nem vállalásnak is a dokumentuma, még akkor is, ha tudjuk, Sinkó Ervin életútjának fordulópontját ezek a háborús esztendők hozták meg, amikor is rádöbentették a gyakorlati elkötelezettséggel szembeni magatartásának meddő voltára. Fel kellett adnia elutasító magatartását, eszméi egébből a földre kellett ereszkednie, és így érthető az a mámor is, amellyel a cselekvések nem is egyszer jelentéktelen változatait vállalja.

Zágrábban „tiszta lappal” kezdhetett új életet tehát a felszabadulás után, nem kismértékben Miroslav Krleža árnyékában, akit talán még annak bécsi látogatása idején ismert meg. Az ötvenes évek elején a nagy formátumú közéleti ember arcélét látjuk kirajzolódni, akinek pályafutása most már a lehető legszorosabban forr össze Jugoszlávia politikai és szellemi életének a változásaival. Már akadémikusként érkezik 1959 őszén Újvidékre és foglalja el katedráját a Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékén, megosztva idejét Újvidék és Zágráb között, egészen haláláig. Az életrajzírónak természetesen e korszak tárgyalásakor sem

könnyült meg a dolga: dilemmák ezzel a húsz esztendővel kapcsolatban is adódnak. Sinkó Ervin helyének és szerepének kérdése a jugoszláviai magyar irodalomban, az egyetemes magyar irodalomban és a horvát irodalomban egyaránt nyitott még.

(Folytatása a következő számunkban)

EGY VÍGEPOSZ MÉGSEM VÉGZÖDHET EKKÉPPEN

B Ö N D Ö R P Á L

2.0. ELŐ-, UTÓ- ÉS SZÓBESZÉD

Megtörtént, holott nem követtem el,
és nem történt meg, holott elkövettem.
Pilinszky

Megenged úgylehet, puhán szétfolyik a hajnalon, most karcol
lúdbőrös sziluettetted a házfalon. Pattog a fű, kékesen lobban

[arcodon

a mérföldnyi udvar, hogy hűlni kezdjen
az ágyások közt homlokod. A szél elhal,
s mintha a fa kiáltott volna alig érthetőt.
Inframozgás és ultrahang borzolja a pihéket nyakadon.
És ez a rózsaszín! — a világmindenség
rúzsosódik repedezett ajkaidon. Lehunyod szemed,
mielőtt elhullajtanád fáradt leveleidet.
Ezen túl már majdnem minden mulatság. Megdicsérik munkád.
Nem őrjöngesz az éhhalál-statisztikák láttán,
s mintha ezért dicsérnének meg, megdicsérik munkád.
Végződhetne minden másként: a falovas trükk
nem sikerül, Trója nem esik el. Mindegy.
Trója alatt vagy más hasonló helyen különben sem fordultam meg.
Ez a Szilveszter meg szinte egy fedél alatt velem.
Tart az ostromállapot. És a ház minden szögletében
ott a falovak.

2.1. CAFÉ CENTRÁL

Senki se készül páviánnal
Álmodni s tengeri sünnel.

Wallace Stevens

Piszkavas-ceruza kombinációm
Kapom kardom fejem felett forgatom
Hamuban parázs
Egy helyzet
Pogácsa sületlen
Önvédelemből
Ülöm ellenségem
Asztalánál
Bort borivóknak
Madárnak madárdal
Mást jelent
Mint neked
Mint nekem
Szabatos beszédcsíkokra szabjuk
A kancsó árnyékát
Színek egymás mellett
Még nem
Szivárvány
Eső után köpönyeg
Hm
Klasszikus forma
Az amin ülök
Lehetséges vagyok elképzelhetetlen
Furcsa viszony
Egérnek elefánt
Elefántnak egér
Vagyok
Az is huncut aki nem iszik velünk
Magja a szólásbarackságnak
Magaváló artikuláció
Rímelő tarack
Pukkanása
Tátsd a szád
Meg ne süketülj

Táncolj babám
 Rázkódjál a ritmusra
 Peremén a szóbeszédnek már árnyékod is
 [viháncol]

Nem bír magával
 Előreszalad
 A sarok mögül ugrik elő
 Hoppá!
 Nem ijedek meg a saját árnyékomtól
 Csak álljon ide élém
 Aki azt mondta
 Irdatlan nagy madarak
 Az eget eltakarják
 Sötét van
 A kanyarban

2.2. AZ ÚT VISSZA XANADUBÓL

(B. SZILVESZTER: HA¹)

Fa leszek, ha fának vagy virága.
 Ha harmat vagy: én virág leszek.
 Harmat leszek, ha te napsugár vagy...
 Csakhogy lényink egyesüljenek.

Petőfi

Ha az arcképed festeném,
 a vakító fehér háttérret, amit úgy szeretünk szobánk falán,
 zöldre változtatnám, zöld tapétára
 sárga mintákkal.
 Csöppnyivel több barnát nyomnék ki a tubusból,
 mikor az arcszíned alapoznám,
 mintha a tengerről értél volna vissza,
 ahová évek óta hiába vágyakozunk.
 Néhány ecsetvonással új frizurát kapnál,
 szemed, orrod kicsit megmozgatnám, átszabnám
 — mindezt, hogy mennél inkább magadra hasonlítsál.
 Ha színpadra helyeznélek,

¹ Hál' istennek mindenki egy kevéssel *több* mégis. No, de versben?

előbbi beszélgetésünket megkurtítanám, átalakítanám,
 és olyanokat is mondatnék veled, amire soha nem is
 [gondoltál,
 tenném ezt olyan csalfintán, hogy mégis te maradjál.
 Elbeszélésben már leírtam a nézésed,
 le a lépésed, igaz, az meg nem te voltál.
 Mindennap hálok veled, de háltam már képzeletben is.

2.3. AZ ÚT VISSZA XANADUBA

(B. PÁL: HATALOM)

hullámoknak ugráltam virágos szuszpenzorban
 GRIEG címmel is írtak rólam

TOLNAI Ottó

Félóra, annyi sem, negyedóra
 leforgása alatt
 ötször vágódott a labda
 az ablakhoz.
 Szerencsére a rozsdás, szakadozott drótháló
 éppen annyit tompított
 az ütésekén: nem törött el az ablaküveg mégsem.
 Ahogy ilyenkor lenni szokott,
 elzavartam... persze: hányszor engem — ugyanígy
 és most hívjam vissza a labdázó gyerekeket?
 Álljak középük? — dehogyan kellek én nekik.

Csupán reménykedhetem, hogy megbocsátanak.¹

B. P. egyszer valóban
 csúnyán káromkodva szétzavart
 egy gyereksereget, de az ok az volt,
 hogy az epret dézsmálták a kertjében,
 amit még valahogy eltűrt volna,
 ha közben csupán kedvtelésből
 nem csupálták volna ki a spenótot is.²

¹ Id. *Új Symposion* 166/167

² Szilveszter jegyzete

Elképzeli a bús képű lovagot:
 bátortalanul álldogál, nem tud átkelni a forgalmas utcán.³
 Panza fékez száz lovat — csúnyán csikorog.⁴

2.4. HALLOTTÁK-E HÍRÉT?

Én halhatatlan
 Zengő szavak árán leszek
Apollinaire

Szegény Szilveszter
 H-hm tralala
 Kend is hallotta?
 Részeg vót
 Ihaj-csuhaj
 Embert gázót

Sej-haj nem úgy vót
 Nem is ivott ihajla
 Beleszaladt mégis ihajla
 Egy részeg alakba

Nem ám tralala
 Csakcupáncsak egy részeg kirakat-
 Bábuba subi-dubi
 Dibada

Sujári-rárirom
 Nem úgy vót aszondom
 Ingyom-bingyom szegíny
 Kocsija elé ugrott
 Ingyom-bingyom egy szegínyleginy

Szerencsétlen szerencsésen lefékezett
 Recefice bum-bum-bum
 Hanem pájinka vót a véribe
 Jó sok terringette
 Ezért vették őrizetbe

³ Szilveszter átmegy a konyhából a nappaliba

⁴ Vissza a nappali szobából a konyhába.

Hoppszassza
Beszének kendtek összevissza
Huj-huj hyperbóla
Útet gázolták nyomorultra

Rududun-rududum tirara
Ennyi butaságot
Álmainkat sikkasztotta
Ezért verték vasba
Biz'a

Kökény eper szeder
A téma az utcán hever
Bolondokat írt az újságba
Kökény epér szedér
Sűrű a levegő mint a vér

Zsír liszt cukor
Mi vagyunk az Utókor
Jaj valahányan
Tika-taka
Ennek már fele sem irónia

A MEŠTREVICÉK CSALÁDI KÉPES ALBUMÁBÓL

MIRKO KOVAČ

Avittas esőköpenyben jövök meg apám temetésére, s megállok a házunk közelében. Annyi megaláztatás ért, nem csoda, hogy olyan kelletlenül és félve jövök haza. A tavasz túlságosan korán beköszöntött, de hiába fordult márciusra az idő, hűvös az alkony, és hirtelen sötétedik, az élet pedig, az egész itteni élet, ott szorong a hegyes ormú nyugati hegy vetette árnyékban; szinte minden átmenet nélkül rátör a hideg és az éjszaka.

Az ember, amint megáll és hegyezni kezdi a fülét, minden szót meghall odafönről, és könnyűszerrel megkülönbözteti egymástól a hangokat; ha pedig valami fogadtatás vagy búcsúztatás van, minden olyan közelinek tetszik, mintha az egész itt játszódna a nagy, négszegletes ház felső szintjén, az ember feje felett. Jobbra és balra gyermekkorom, nagyrészt romokban heverő, építményei. A falba befalazva már csak a régi kő itatóvályú van meg talán.

Akárki halad el errefelé az úton vagy a vágányokon, gyalogszerral vagy lóháton, mindegy, igencsak elbáméskodik, és nem rejti véka alá, amit gondol:

„Ejnye, de szép házak, ejnye, de szép vidék! S az emberek majd kicsattannak az egészségtől, hál' isten!”

De azt senki sem tudja, milyen nehezebbre esik az embernek hazajönni, akármelyik irányból jön is, milyen kínos beszédbe elegyedni a falubeliekkel, a módosabbjával, a csórókkal egyaránt. Hej, ha ott teremhetnénk gyermekkorunk színhelyén, de úgy, hogy ne kelljen sehonnan sem jönni!

A katonaládát letettem a lábamhoz; fehérenemű van benne, amely alaposan megszívta magát a sajt erős szagával. Északról vörös bauxitport sodort a szél. Az elszórt érc itt a hazavezető ösvény. Kialvatlanul és éhesen tekingettem házunk felé, a betett

ablaktáblákra; ez mindig a halál jele. Olyan határozatlan és tévovázó vagyok, mintha minden előlről kezdődne.

Már előre félek, nehogy valami kellemes esti szórakozást rendezzenek: például a családi album lapozgatását, gyászos képet vágva, hogy összecsődjöjenek ott nekem; minden rokoni beszélgetés valóságos kínszenvedés, különösen, ha hazudni kényszerülök a fivéreimre, vagy ha anyám jajveszékélését kell csitítanom.

Vajon előveszik-e újra a múltat, mivelhogy annak kátyújába ragadt le minden család. Az anyám még most is bánkodik, azt hiszi, a sors sok örömmel maradt adósa, hiszen lánykora is alig volt, legszebb évei pedig csupa-csupa gonddal voltak kiköveve. A Meštrević atyafiság szerencsétlenül férjhez ment sarja szülőföldjének lankás tájairól csöppent ide, ebbe a sasfészekbe, ezekbe a sűrűn egymáshoz ragasztott pravoszláv házakba, ahonnan belátni az egész megyét, s ahonnan szemmel lehet tartani mindent, ami odalent történik: ki jött és ki távozott, mikor keresztezik egymást az ellenvonatok, hol s mikor gyullad ki valami és lobban fel a lángja, melyik ösvényen kerüli ki egymást a hodza és a pap. S mi hasznuk van mindebből? Hát az, hogy ha valaki odalentről közeledik, jókor felkészülhetnek a fogadtatására. A Meštrevićek mindig szívesen látott és megbecsült emberek voltak.

Vajon szégyenlősen csak odalököm majd az ajtó kuckójába a kofferomat, és egyszerűen a föld alá süllyedek anyám korholását hallgatva, s türelmesen megvárom, míg alaposan kiszipogja és összeszedi magát? Amikor leengedi arcára az áttetsző fátyolt, vajon szóba kerül-e? Meg tudom-e majd magyarázni neki, hogy egy gazember a családban nem sok, s hogy nem azért nem követtem fivéreim példáját, mert nem érzem őket fivéreimnek, hanem mert durva embereknek fogtam fel őket, akikből — miközben hőstettek törték a fejüket — csak úgy dőlt a birkaszag. Ők voltak azok, akik elherdálták a szatócsboltból összespórolt kis jövedelmet. Most a Donat Meštrević kőfaragó műhelyében faragott márványkő alatt nyugszanak.

(Öszintén sajnálom, hogy elestem 1941-ben; halálukról a Népfelszabadító Háború Okmánytárának IV. kötete emlékezik meg, a Hadtörténeti Intézet kiadása, Belgrád, 1950.) Jómagam pedig a történelemtől meg a háború utáni évek ridegségétől meghibbant, jószerivel mezítláb járó bitang vagyok, csavargó, aki képtelen egy könnyet ejteni apja ravatala fölött.

Ha az album a család nagyságának levegőjét fogja árasztani, én megfulladok tőle. Semmi sem olyan romlékony, mint a hajdani családi dicsőség darabjai. Amikor ilyesmit hallok: ez a mi ménesünk volt, ezek a mi malmaink, s a mi szőlőinkben — a mostari *Hepok* kebelezte be, ott termett a legjobb csemegezőlő —, az biztos jele annak, hogy ebben a házban semmi sem mozdul előre; jól tettem, hogy korán elszakadtam, megvettem a szüleimet, és ha tönkre megyek, rívó-picsogó anyámtól messze megyek tönkre. A „van” meg a „nincs” kormányozza ezt az egész koszos életet!

A LÓ. — Előzvegyült és gyászba borult anyám, amint leülök, felnyitja majd az albumot, és azonnal siránkozni kezd, s teszi ezt mindaddig, amíg oda nem lapoz arra az oldalra, ahol a ló van. A ló, a család büszkesége, amin kizárólag csak lovagoltak, soha nem málházták, s amelyet számtalan levélben és megannyi vagyoni leltárban annyiszor leírtak már. Pusztulásával szertefoszlott az utolsó reménysugár, hogy valaha is jobb lesz, hogy a család visszakerzi vagyonának egy részét.

Mi történhet, amíg fekszem az ágyban, s egy vízcseppet szemlélek, amely a beázó mennyezeten gyűlt meg? Várni... Kitágult szemmel várom tehát, akárcsak egyszer gyermekkoromban, amikor sárgaságban feküdtem, hogy a vízcsepp körte alakúvá nyúljon, majd lecsuppenjen az ágyra, amelyen (1948-ig szatócsbolt-tulajdonos) apám feküdt paplanba burkolózva. Az anyám pedig újfent az albumban megörökített lóról mesél, már ki tudja, hányadszor! S megró, hogy semmi szépre nem emlékszem, én pedig valóban behatároltam magam: ez az a lélektani pont, amelyen megállapodva felséges a közérzetem.

Nem tudom, mért szedi elő apám halálának összes részleteit, még hozzá éppen akkor, amikor a ló jár az eszemben, amint elbotlik a fahíd korlátja tövében, elnézi a tovairamló folyót, eltöpreng, a mulandóságról, a szeme előtt feldereng a természetben elvégezhető sok-sok művelet, de ő csak hunyorog, forgolódik, mozgatja a pofáját, egy-egy marék zabot kunyerál a járókelőktől, végül feltápáskodik, és jó szaftosan leganéz. Most megállj, figyeld csak, figyeld a gőzölgő lóganét, mert gyermekkori emlékeid közé fog tartozni. Szippantsd föl magadba mindazt, ami bomlik. Te légy az első, aki ezt mindenkivel jobban nyilvánosság elé tárja. Elbeszéléseidben mindenről, minden óráról beszélsz, szólj hát erről is.

Apám akkor rúgta az utolsót, amikor kiitta a túvel kilyukas-

tott tojást. Az orcája úgy maradt, behorpadva, minthogy erőlködve szippantotta ki a tojásfehérjét. Anyám éppen csak hogy elmosta a bögrét, amikor apám még egy utolsót szívott a szoba fülledt levegőjéből és a kellő mennyiségű halálból. Utoljára még egy hátborzongatót sípolt a torkából, a szája tátva maradt, és vége lett. Özvegy anyám ekkor már kezdett félrerakosgatni öreg napjaira. Félretett az egyházi adomány céljára, így spórolt ő a Krisztussal való találkozásra. S miközben mindezt elősorolja, engem lassan elnyom az álom.

Milyen családi átok sújtja azokat a fiakat, akik kivénhedt álatoknak titulálják a szüleiket, vagy pedig azt kívánják az apjuknak, hogy üsse meg a guta?

A RAVATALNÁL. — Mi történik a fenyődeszka padlón, amelyen még meglátszik a pult nyoma? Becipelik az ebédlőasztalt, arra terítik ki a halottat, ismeretlen apám vadidegen testét. Hogy annak idején elhagytam a házat, nem is volt az egyéb, mint a tékozló fiú kiröppenése (amit százszor megkeserülök még).

A földszintre nyíló, kitárt ajtó előtt, ott, ahol valamikor az asztal s egy kisebbfajta tizedesmérleg állt, s ahol 1943 karácsonyán jókora jégcsap pottyant a fejemre az ereszről, széldezkákból ácsolják azt a ládafélét, amely majd befogadja apám testét.

A frissen gyalult fenyődeszka illata az orromat csiklandozza.

A rokonok, akik ott sürgölődnek a halott körül, vaskos tréfákat űznek, közben-közben pedig illedelemre intik egymást. Vajon a kezét hogy tegyék keresztbe? Pravoszláv módi vagy pedig az asszony hitének előírása szerint? Hiszen az asszony Meštrević lány, márpedig az ő családjában mindig akadt egy szerzetes barát. Aminek hallatán apám sohasem mulasztotta el megjegyezni:

„Egy barát annyi gazemberre!”

A felesége családját egész életében nem szünt meg ócsárolni és pocskondiázni: messze környéken nem találni sem nagyobb családot, sem kevesebb lánygyereket, de több kurvát sem egy rakáson. Egy fának ennyi fattyúhajtása, hogy is jönnek a világra?! Szapora a rosszfajta, mint a nyúl. Apám persze túlzott; de hát ha valakit a sárba akarunk taposni, ki törődik a kellően megválasztott szavakkal?

A rokonok, amilyen közönségesek, nagyokat szellentenek, miközben átviszik apámat a ravatal gyanánt szolgáló ebédlőasztalra. Fojtottan röhögsélnek, s a két művelet között nyakalják a

pálinkát; isznak, mint a kefekötő. Hajba kaptak és legyalázták egymást az apám cipője miatt. Egy szempillantás alatt leszedték egymásról a keresztvizet, fölhánytorgatták egymás őseit, majd hirtelen elhallgattak, szétszéledtek a sötét éjszakában, nekem pedig meghagyták, hogy virrasszak a halott felett, amint illik, hogy egy percig se maradjon egyedül.

S miközben gyászörséget állok apám ravatalánál, húszévesen, félárván, s abban a tudatban, hogy alighanem hamarosan egészen árva leszek, az jár az eszemben, hogy ez a most mozdulatlan arc hogy révedt a földre a szülői értekezleteken, amikor alaposan befeketítettek az éjszakai diákcsínyeimért; s amikor a padlásunkon egész raktárra való villanykapcsolót találtak, amelyeket én szereltem ki valamennyi utamba eső intézmény, tehát a gimnázium falából is.

„Mintha a világosságtól félne ez a kölyök!”

Kitépdestem a villanyvezetékeket, levertem az utcai lámpákat, arról ábrándoztam, hogy az elemek döntsék halomra a frissen leásott távvezetékoszlopokat, és bár szaggatnák el a huzalokat úgy zengve-pengve, hogy egészen betöltse a kópusztaságot!

GYERMEKKORI MEGALÁZTATÁSAIM. — A vakációt rendszerint a javítóintézetben töltöttem, ahol — leginkább estcénként — mindennap az igazgató elé citáltak.

Beültetek a mozdíthatatlanul súlyos templomi padba, velem szembe pedig, fra Veselko Luburić képmása alatt, kopott plüss-huzatú karosszék állt, előtte az alacsony imazsámoly. Nevezetes bútordarab, mert amikor kihallgatott, vagy gyónt, vagy lelkidumát tartott, derék igazgatónk arra tette föl a lábát úgy, hogy legtöbbször a nagy lábfejét láthattam, amelyet megállás nélkül rezgettetett. Amikor dühbe gurult és fölpattant, hatalmas rúgással elrúgta magától a térdeplőt, majd hátat fordítva tajtékozott:

„Uh, hu-hu-hu-hu, hová jutottam én, és micsoda alakokkal van dolgoom!”

Ezután visszaült a karosszékbe, egy kissé megemelte a lábát, és a levegőben tartotta, amíg újból alá nem igazítottuk az imazsámolyt.

Rašica, az igazgatónk, hatalmas szál ember volt, a háború előtt Sofija F. divatszabóságában segédeskedett mint selyemszakember. A keze kacska, mivelhogy a 11. brigád harcosaként, 1945. február vége felé, Konjicban megsebesült; sebesülésének részleteit mindenki

ismerte, még a legkisebbek is az internátusban, amelyet már a következő, 1946/47-es iskolaévben ő alapított meg a ferencrendi kolostorban. Ezt kezdetben leleccothonnak szánták, csak később nyílt meg az egyik épületszárny az intézet, majd pedig a gimnázium elkülönítésre ítélt vétkesei számára.

Beszédes ember volt, de nem unalmas is. Gyönyörűségét lelte benne, ha hallgatták, s ha látta, hogy szinte lesik minden szavát. Ha észrevette, hogy megcsappant az érdeklődés, elhallgatott, s aztán akár e-ig is imádkozhattak neki, míg megszólalt. Félig nyitott szájjal, ráncolt orral járt-kelt, úgy, mint akinek örökké bűdös valami. Két orcája mint két, dagadt húspárna, a bőre ragyás, légypisokokra emlékeztető, elszórt, fekete pöttyökkel. Szeretett álruhába bújni, volt egynéhány maszkja, például az az ördögmaszk a szarvakkal meg a vörös, kidülledt szemekkel; a száj helyét jelző nyíláson kiöltötte azt a hatalmas nyelvét.

Az egyik kolostori cella ágyán aludt, amelyen nem volt semmi ágynemű; időnként meglátogatta a nála egyébként idősebb, meddő felesége, nekem pedig az volt a dolgom, hogy hetente egyszer felsíkáljam a cella padlóját. Rašica ilyenkor, mint valami házsártos anyós, árgus szemekkel figyelte a súrolókefe minden mozdulatát, s örökké ugyanazt hajtogatta: hogy az inaskorában kapott rengeteg veréstől elbutult és megsüketült, különben érdemei szerint jóval magasabb polcon lenne. Itt következik aztán az a történet, hogy égette ki a vasalóval inaskorában a selymet. Akkor még álmodozott, azt hitte, egyszer s mindenkorra vége lesz az emberi cudarságnak.

A kihallgatás, az volt a fő száma; valóságos rítust csinált belőle: „Aki az én kezemen megy keresztül, abból még lehet is valami!”; mondogatta.

A delikvenseket nemigen faggatta, hanem inkább magáról vallott neki. Semmi hajlandóságot nem mutatott, hogy beskatulyázzon bennünket, s törzslapot sem vezetett rólunk rendesen. Neki az volt a fontos, hogy mi tudjuk, miszerint az apja papnak akarta adni, de ő kiugrott, s így került Mostarba.

A nővére a Banja Luka környéki Názáret kolostorban élt. A Krisztus Vére Követőinek társaságához tartozott, s csak ideiglenes fogadalmat tett. Mindenki, ha legalább kétszer kihallgatáson volt az igazgatónál, tudta, hogy az *Adoratrices Pretiosissimi Sanguinis Jesu* társaságot az olaszországi Valcerosában született Maria de Mathias alapította 1834-ben. Aki nem tudta megjegyezni, annak

1918-szor le kellett írnia, mivelhogy jó igazgatónk ebben az évben született. Mit mondjak: Krisztustól is, a követőktől is meg Maria de Mathiastól is vért köptem.

Az a szoba, ahol a kihallgatások folytak, alacsony volt, a nedvességtől felhólyagosodott mennyezettel, de azért világos is a nyugovóra térő, délutáni nap fényétől. A szögletekben pókhálók himbálóztak, és fénysugarak hunytak ki, lassan-lassan beszűrődött, majd úgy megsűrűsödött az alkony, hogy az igazgató arcát csak a felparázsló cigaretta világította meg. Az alacsony, áporodott levegőjű szobában nem volt villanyvilágítás, mert azt csak a kolostor államosítása után vezették be. A beszélgetés rendszerint napvilágnál kezdődött és sötét este végződött.

Mindjárt uzsonna után, amikor megkezdődött a „nevelő óra”, mindenki maga ment a szobába, s ott várta az igazgatót. Előfordult, hogy több óra hosszat is. Amikor megjött, az ajtó előtt mindig köhintett s úgy lépett be a következő szavakkal:

„Itt is vagyok már.”

Az öklére tekerve ott a kutyalánc. Már aközben, hogy a nyakadra köti a láncot, megaláz; ott szuszog és fingik, és olyan büzt áraszt maga körül, amelyet utána még az ágyban is érzek. Nem mulasztja el ellenőrizni, hogy nem túl szoros-e a lánc, s egy-két szemmel lazábbra engedi. Mielőtt karosszékebe távozik, a bűnös arcába hajol és rájleszt:

„Idehallgass, öcskös! Nincs olyan istenteremténye, sem férfiban, sem nőben, de lehet az az öregördög unokája is, akinek én nem mernék a szemébe nézni!”

Aztán, ahogy ellép a delikvens mellől, a kutyalánc másik végét végigcsörgeti a padlón. Amikor letelepszik, kijelenti, hogy sajnálja, miszerint fra Veselko Luburić szobájában, ugyanott, ahol ő Szent Antal *Veritas* című folyóiratát szerkesztette, ez a mai nevelő óra, a kihágás súlyossága okán, ilyen kellemetlenné fajult. Minthogy a lánc egyik végén ember, a másik végén kutya leledzik. Ezután hosszan-hosszan szemlél, megvárja, amíg a lemenő nap utolsó sugara is kihuny rajtad. Majd amikor mellednek szegezi a kérdést:

„Van neked fogalmad róla, hol vagy?!” akkor bárki tudhatja, hogy most pedig a kolostor története következik.

Azzal kezdi, nem csoda, hogy a Szent Megváltó Provinciában van, hogy a kolostori templomot kereken nyolc ízben rombolták le, de minél többet rombolták, annál nagyobb gyönyörűséggel építették mindig újra és újra, s hogy ez a pompás, nagy palota, ahol

szaros lábaiddal naphosszat csoszogsz, ferencrendi alapítvány, amelyet 1924-ben menhelynek alakítottak át. Abban a padban pedig, amelyben most te gubbaszkodsz, lelkigyakorlatra készülő apácák ültek. Ott, ahová a kedves nővérek a feneküket tették, akár ki is nyújtózhatsz, s a végkimerülésig hallgathatod az igazgató gyermekkorának történetét. Végül aztán rábeszél, hogy alkalmas pillanatban és mindenki füle hallatára kiáltssam oda Floriana Šolónak, a Szt. Vince-rend valamikori irgalmas nővérének, az intézet jelenlegi nevelőjének azt, hogy: disznó! Ezt a kívánságát szívesen teljesítettem, annak ellenére, hogy a hadiárvaék Floriana néninek vagy Floriana nővérnek szólították.

Floriana Šolo alázatosságra nevelt bennünket: ami körülöttünk történik, az mind nagyszabású, hatalmas arányú, ember fia azt semmiben sem befolyásolhatja, ezért légy illemtudó, de ne megálázkodó, légy udvarias és türelmes, van, aki szüntelenül gondot visel rád és titokban figyel, járj az emberek kedvében, akkor neked is kedvedben járnak, görnyedten járj, de egyenesen gondolkodj, félj, de ne légy gyáva stb. stb. Illemre és a felnőttek csodálatára nevelt bennünket. Én meg akkor azt mondtam:

„Baszom én az ilyen prédikációt, Floriana nővér!”

S hát újfent az igazgató színe elé citáltak. A nevelő óra napvilágnál kezdődött, és késő éjszakába nyúlt. A szoba sötétbe borult, a velem szemben ülő hatalmas testnek még a körvonalait sem láttam. Jó sokáig némaságba burkolózkodt, aztán egyszer csak megtört a csend:

„Mért nem mégyludni?”

Gyufa sercent, magasra tartotta a lángját, hogy megvilágítsa nekem az utat. Már az ajtóban álltunk, amikor szelíden megkérdezte:

„Aztán... könnyebb a lelkednek, ha Floriana nővért disznónak nevezted?”

„Könnyebb”, feleltem.

„Akkor könnyíts magadon holnap is”, mondta.

GYÁSZÓRSÉGEN. — Amint megvirradt, svábbogár iramodott át fekete pánccéljában a helyiségen, s ki tudja, melyik rejtekhelyen kucorodott le, hogy onnan figyelje a temetést.

Elhessegetem a legyeket, amelyek úgy gabalyodnak bele apám mozdulatlaná tapadt hajába, mint a rohadékba. Ez az arc...

hányszor, de hányszor ült ki erre az arcra a mohó kéjvágy lár-
vája, s öntötte el, mint a tűz.

Ez a test tántorgott, bukdácsolt hazafelé a vasútállomástól a
boltig, karmolásokkal a bőrén ez úszta meg a többi borisszával
való számtalan tengelyakasztást, s itt, ugyanebben a helyiségben
józanodott ki megannyiszor önnön bűzében, itt nyögdécselt és
éledezett aléltóságából puffadtan és lomhán, újból és újból csodál-
kozva helyzetén, amelyre ébredt, de hálásan is egyszersemind, hogy
föltápáskodhat és odaállhat a pulthoz kiszolgálni.

Amint elkongatták a delet, apám itatni kezdte a bolti lebzselő-
ket, és a plafonba durrogatott; a boltja egyszeribe a mulatozók
és duhajok gyülekezőhelye lett. S mi történt? Megint csak fölön-
tött a garatra, és előlről kezdődött minden. Öklendezett és fúj-
tatott és nyögött és csikorgatta a fogait és vérbe borult szemekkel
ébredezett, józanodott.

Csak olyankor szelídült meg, amikor ivócimboráit emlegette,
akik sorra kiköltöztek a temetőbe. Az özvegyeiknek ő volt a vi-
gasztalója.

Életének két dátuma kapott méltó helyet a család történetében;
az egyik, amikor közölték vele, hogy nem májorvadásban, hanem
szifiliszben fog meghalni, a másik pedig 1948. június 28-a, ami-
kor józan volt, mert a boltját államosították; késő estig folyt a
létározás. Apám pedig csak másnap csapott a homlokára mond-
ván:

„De hiszen én tegnap egy cseppet sem ittam!”

S egy összetört öregember állt előttünk, aki már csak árnyéka
önmagának. A megrögzött iszákos elmulasztott egy napot. Elég
ahhoz, hogy összeroppanjon.

Anyámnak, persze, nagy teher esett le a válláról apám halálá-
val, de azért ez még nem ok arra, hogy körüljátszolja a sírját.

Milyen a haldokló ember? Olyan, mint azelőtt? Gondolok, min-
denekelőtt, a megüvegesedő szemekre, amint olyan tehetetlenül
szegeződnek a rút valóságra: a futballpálya korhadt kerítésére meg
egy dűledező, régi épületre.

Ilyenkor látom, mint fonódik össze és viaskodik egymással a
városok sorsa. Az, ahogyan hámlik a vakolat, a homok, a mész,
vagy ahogy fölhólyagzik a mennyezet, egyáltalán nem nyugtat
meg, hogy itt másképpen volna.

Nyugton hagy-e bennünket a párosodó állatok emlékképe, ame-

lyeket a történelemórán vagy pedig a tehervonat lépcsőjéről látunk?

S most mi van? Bébocsássuk részeg apánkat a templomba, vagy pedig azt a tényt vegyük-e az életrajz mércéjéül, hogy az élet mindenütt, minden városban, azonos időegységeken belül alakul? Micsoda undorral szemléltetek apátok zsugoriságát, kancsallá váló szemét, amíg a pénzt számolja! Amikor pedig szembe találjuk magunkat a cukrászdában kadaifot* habzsoló, alkoholista képével, megfogadjuk magunkban:

„Örökre elhagyom a szülői házat!”

KÉPEK A MEŠTREVİCEK CSALÁDI ALBUMÁBÓL (1.) — Senija Meštrević volt a mi őrangyalunk: a mosoly ritka vendég volt az arcán, hangsúlyozottan nagy, elnehezült szemhéjait pedig lustán emelte fel és hamar lesütötte — mert Senija Meštrević tekintete rövid, kimért és kifejező volt.

Ha nagy ritkán mégis felnevetett, a kendője csücskével eltakarta a száját; ez azonban többet is jelentett: azt, hogy a kegyeibe fogadott, meghódítottad valami huncutsággal vagy éppen komolyságra valló megjegyzéssel. Ilyenkor kényelmesen elhelyezkedik a karosszékekben, hallgatja, amit mondanak neki, cigarettát sodor, megnyálazza, tüzet csihol, majd nagy füstfelhőket eregetve a világ dolgairól való gondolataiba mélyed. Olyan asszony, aki a mai eseményeket ugyan nem érti, de a múlt képei világosan állnak előtte, s azokról pontos ítéletet alkot.

Az öblös karosszéket, férjének valamikor trónját, hatvanéves korában vette birtokába. Ha valaki óvatlanul beleült, az egész ház népe nekiesett:

„Kelj fel, ez a nagymama széke! Menj innen!”

Senija Meštrević az évek során mit sem változott: se nem öregedett, de hát fiatal sem volt soha. Harmincévesen került a Meštrević házba, amikor már vénlánynak számított. S négy fiúgyermeknek adott életet. Jószerivel ez volt az egyetlen asszonyi feladatvállalása. Mert az összes többi férfimunka volt. Meg tudta fogni a dolog végét, nem riadt vissza semmi munkától, mégis egy élet múlt el felette örökös nincstelenségben. Igaz, voltak évek, amikor egy kissé jobban ment: amikor termett, és volt mit le is

* Kadaif — lisztből, tejből és tojásból készült, sörbettel leöntött, orientális sütemény.

aratni, be is oltani, de mindent összevetve a család a nélkülözés jegyében élt, s ő birokra kelt vele, és tűrte és kibőjtölte és hosszú életű lett ezen a földön; a vele egyívásúakat mind eltemette. S ha vendég jött, még mindig meg tudott vele inni egy findzsa kávé.

Jozo Meštrević, a gyermekkorában örökösen betegeskedő legkisebb fiú volt a kedvence. Ez a látszólag kemény tartású asszony valósággal csüggött rajta, kivételt tett vele, és annyira féltette, óvta, hogy magának a fiúnak is terhessé vált ez a gondoskodás. A többi testvér ráhagyta, egy zokszó nem esett, hogy a mama félrerakosgatja Jozónak a legjobb falatokat, a legjobb holmit. Így ment ez jó tizenöt évig, hogy az anya reszketve várta az évszakok váltakozását: merthogy az egyik elviszi az ő kedvencét.

„Vagy vedd el, Uramisten, vagy ne kínozd tovább!”

Isten meghallgatta a könyörgését, és erőt lehelt a fiúba: életre kapott, szépen kifejlődött, legénnyé serdült, majd egy napon bejelentette, hogy kéri a részét. Ezt mindjárt eladta, és eltűnt a faluból. 1941-ben jött vissza... Fekete, usztasa egyenruhában.

EGY ESZELŐS HANG. — Nagyboldogasszony napján, ünnepelőben, az augusztusi nap kiegészítette fű törekjében, akár egy varjúcsapat, usztasák játsszák veszedelmes szuronyjátékukat tompán visszhangzó refrén kíséretében: Meszet a szerb-re! Mintha az előző éjszaka rájuk telepedett lidércnyomástól igyekeznének szabadulni. E vad kifejezésű, közönséges arcok mindegyike örömmel vállalja a kegyetlen szolgálatot. Az emlékezetben letompult minden; a történelem olybá tetszik, mint a távoli mennydörgés. Csupán az összefenődő pengék egy-egy éles csattanása szűrődik ki. Még itt lihegnek az ablak alatt a napszállat szárazságában. Árad belőlük a bakaszag. Amikor pedig elmennek, az összetaposott föld és bakancsaik egy-egy lenyomata marad utánuk. S mindig itt hagynak valamit, a nap erős fényében mindig megcsillan valami a fűben a fegyver valamiféle jeladásaként.

Egy eszelős hang szárnyal a gyomorból jövő, tompa mormogás fölött. Ante Orepić tiszturaság keze vérzik. A törökkel való játék nem múlhat el kisebb-nagyobb sérülés nélkül.

Sok rászoruló jár le és tölti itt az éjszakát; a tűzhelyétől távolodródo embert a honvágy emészti, nehezebbre esik minden, s nem nézi, mikor elegyedik szóba valakivel. S azt sem, kivel. Csak le-

gyen, aki meghallgassa, akinek kipanaszkodhatja magát dallamosan sopánkodva:

„Ej, ej, úgy bizony, barátocskám!”

Hogy mélyet, nagyot sóhajtson, ha kell, ha nem. Hogy hanyatt vesse magát és a kezét a feje alá dugja. Mert az ember kiszakad a házból, és mindent kényszeredetten csinál.

Odakint rászakad a sötét éjszaka a kommunistákra, az árnyékok látomássá válnak, és ok nélkül mozdul, borzolódik minden.

Senija Meštrević beteszi a zsalukat, s úgy fordítja el a fejét legkedvesebb fiától, mint a bélpoklostól. A testvérek ki-ki magának; messziről figyelik a dolgokat. Hallgatagon vacsoráznak.

Mato, a legidősebb fiú, arra, amit föltettek magukban, édesanyja áldását kéri. Harisnyában mászkál az új padlón. Megkérgeedett, durva parasztmarkában fürgén táncoltatja a paraszat; odaviszi az anyjának, hogy rágyújtson. A másik két testvér tágra nyílt szemmel néz; érzik, észlelik a szürkületben kívülről érkező hangokat, az est haldoklását.

A testvérek a kommunista párt hívei, noha egyikőjük sem meggyőződéses kommunista. Mato gyanakvó, hallgató, de eszes paraszt. Mint két mély árok, rajzolódik ki arcán a két nevetőráncc. Az álla gödröcskéjét pedig fölső köldöknek keresztelték a falusi tréfacsinálók. Mato arról ábrándozott, hogy kerítést emel, s úgy védi meg földjét más jószágától. E célból karókat szúrt le a terméketlen gyeperész hosszán. Térden csúsztatva dolgozott. Amikor Mirko öccse megkísérelte rábeszélni, hogy csatlakozzanak a haladó ifjúsághoz, szó nélkül végighallgatta, majd elindult a forráskút felé. Akkorákat lépett, mintha a tarlót akarná lemérni. Csak ozsonnakor bökte ki:

„Aki nagyon begerjed — hamar ki is hűl!”

Mirko Meštrević a háború előtt a pamutgyárban dolgozott, mindenféle falusi multság vezérkolomposa, olyan szabad szájú, mint ha ő volna a legnagyobb szoknyavadász, pedig csak a szája jár, mindenki irigye, lakodalmi tréfacsináló és betlehemes fiú, akinek az a rögeszméje, hogy a család ősi fáját ki kell vágni, hogy a lusták ne hűsölhessenek az árnyékában. Az a vörös bajsza — télen — mindig mintha az arcára volna fagyva. Apró szemei csak résznyire vannak nyitva, úgy, mintha mindig valami katasztrófát sejteneének, amely mindjárt bekövetkezik a természetben. Ez a szembogár azonban tágulékony, és minden esztelenségre rácsodálkozik. A régi világ megérdemli, hogy szétessen.

Petar másfél évvel idősebb Jozónál, a mama kedvencénél. Szemölcsös, bibircsókos bőrű, magába roskadó, furcsa szerzet volt. Gimnáziumba járt, és megfogadta az anyjának, hogy gondoskodni fog nyomorék öccséről. S amikor csak Jozónak leesett a feje, elnyílt a szája és nyála csordult, amikor kifordult a két zavaros, gyulladós szeme, Petar ott virrasztott felette, bátorította, hajtotta, hogy fölfelé nézzen:

„Arra, arra nézzél, Jozo! Akkor meggyógyulsz!”

Jozo ekkor minden izmát megfeszítette, micsoda siralmas erőlködés, nyújtogatta a nyakát, de legfeljebb csak a szemöldökét tudta némileg felemelni, a szemefehérjét odafordítani, amely aztán úgy marad, mereven, abban a kristálygyűrűben. Odafönt pedig csak a mindennapjaikat élő pravoszláv házak vannak.

Akár a fémedénybe koppanó vízcseppek, úgy kopogott az az eszelős hang, amíg teljesen be nem sötétedett. Mondta és mondta, sorolta fáradhatatlanul: közkatonák, tisztések, századosok, őrnagyok, ezredek, tábornokok, usztasa bizalmiak. A hang meggyőződéssel állítja, hogy Isten szeme rajta van mindenkin, mindegy, milyen hivatást teljesít. Az egész világ alá van rendelve a hatalomnak. A csuhások egymást basszák az iskolapadokban. A kapu deszkájába kés fúródik. Penge villan az ablak alatt a hársfa törzsének irányában. Beleáll egy a deszkatáblába is. A szúrágta pravoszláv feszületbe. A törökkel való játék — rítus. A hang fémesen koppanva hajtogatja változatlan sorrendben ugyanazt, mintha verset mondana fel: közkatonák, tisztések, századosok, őrnagyok, ezredek, tábornokok, usztasa bizalmiak.

JOZO MESTREVIČ. — Jozo Meštrevič megyen a kavicsos gyalogúton, arcába süt a hanyatló nap. Ilyenkor már megnyúlnak, elfoszlanak az árnyékok, az út egy kis ideig olyan, mintha aranypénzzel szórták volna be, igen, ez minden bizonyosan utolsó lobbanása a napnak; a napsugár nyilazva verődik vissza kíglancolt csizmájáról, amely az út porától csak a bokája táján homályos egy kissé, mint a vak tükör.

Jozo arca az esthajnali tündöklésből a békés szürkületbe vált át. Feketébe öltözött alakja lassan halad tova, egy kissé tétovázva lépked, mint az idegen.

Fönről szemmel tartjuk az ösvényt, amely jobbra és balra ágazik, majd elkeskenyedik, végül beleolvad a köves pusztaságba; az öreg iskolához vezető, kitaposott, agyagszínű általút ez. Jozo Mešt-

revic vissza-visszanéz, forgolódik, távol kerülván így a szülői ház küszöbétől és a diófától és a teknőtől, amelyben nyomorult gyermekkorát töltötte, s ahonnan — mintegy börtönéből — keseregve és tehetetlenül úgy tekingetett házainkra, mint valami távoli és valószínűtlen világra. Hogy szeretett volna kiszabadulni és belevetni magát az esteli gyermekzsivajba, amely nem egyéb, mint a napszállattól való félelem. És odafönről nézni le a szülői házra meg a szelíd lankára. Úgy érezte, fönt zajlik az igazi élet.

Ezen az ösvényen is, amely átszeli a tájat, nemrég még zajlott az élet. Nagy volt a sürgés; emlékszik Jozo Meštrević, mindenre emlékszik, csak úgy tolulnak a képek. Szemével végigkísért mindenkit, aki lejött, és azt is, aki lassan, görnyedten, teherrel a hátán baktatott fölfelé. Lehetett az csavargó kuvasz vagy az ördög öreganyja, lovasember vagy lelkész, kaszás vagy kapás, mindenkit ismert, aki lejött; de azt is, aki fölfelé tartott: ha számár, ha fiánác, ha diák, ha paraszt, egyre megy.

Mindegyik menetet, legyen az temetési vagy lakodalmas menet, bizonyos mellékes művelet kísér, például — pravoszláv szertartás szerint — a harangszó, amely úgy szárnyal odafönről, akár egy misztikus és feltétlen hit bús kongatása; a nép sokjajú kínjának hangja ez a harangszó, amely messzire, a megye határain túlra is elhallatszik, s amelynek — egymásra találva a térben — rendeltetése van Hercegovinában.

Amikor odafönt kaszát élesítenek, zeng az egész táj, az egész völgy, a kovácműhelyben pedig naphosszat kalapálnak; szentjánosbogárként még éjszaka is szikrák röpködnek. Lehallatszott az edénycsörömpölés, amihez hozzáképzelte az esti idillt; most maga kaptat fölfelé az ösvényen, hogy része legyen benne, ebben az álomban.

Gyermekkorában szomjasan itta magába a fönti világról szóló meséket: a vad férfiakkal erről a fajtájáról, a hirtelen haragú, lobbanékony emberekről, akik csak a maguk hasznát nézik, egész életükben kuporgatnak, hogy aztán egy nap alatt elverjék az egészset, nyomorognak, fogukhoz verik a garast, mégis szegények, mint a templom egere. Amikor lemennek a városba beszerzés céljából vagy piaci napokon, rendszerint berúgnak a „disznó vlahjai”, és késre mennek. Tudatlanok és hazugok, és az egész világ a bögyükben van. Amott meg nyaklók nélkül szaporodnak, no de hálnak is, szerencsére; különben annyian lennének, mint égen a csillag. Nem hisznek senkinek, és ha orvosságra szorulnak, egy

istenért nem kérnének másoktól; maguk kotyvasztanak mindent. Jozo Meštrević valósággal igazságtalanságnak érezte, hogy ilyen pulya népség telepedhetett meg odafönt, s hogy mindenki mást megelőzve, ők élvezhetik elsőnek a felkelő nap első sugarait. Azt a haszontalan népséget, hogy jönnek ők ahhoz, hogy fönről nézzék a világot meg minden mást?!

Egészen másfélék voltak az asszonyaik, a fehérség: szelíd és kedves, távol állt tőle az irigység, békülékeny és szogálatkész, igen, de forróvérű is egyszerismind. Messze földön ismertek voltak a fönti asszonyok: a szemükben mindig ott ült a vágy, melyet azonban — hacsak nem volt céda — ügyesen palástolt mindegyik. Akik más vidékről kerültek oda s otthont találtak, azok is ilyenek voltak: könnyen fogantattak és könnyen szültek. A Meštrevićek közül csupán egyetlen eladó lány került föl. De mindkét fél elégedetlen volt.

Jozo Meštrevićet nyugtalanítják a fentről érkező női hangok. Mintha azoknak a nászágyaknak a tüze csak súlyosbította volna a betegségét. Amikor a nappal rendjét egészen beborította a sötétség, szomorkás hangulata erőt vett rajta, és sokáig nem tudott elaludni, egész valójával feszülten figyelt, hogy minden neszt halljon.

Ahogy leszállt az est s elvégeztek a ház körül, hol előbb, hol később, elkövetkezett a szenvedély órája, a szenvedélyé, amely mindig odafönt csapott föl, s úgy ragadt át rá. Beteg teste ilyenkor lázban égett. Minden leszűrődő és bármiféle indíttatású apró nyöszörgés, röpke sóhaj — neki mindig egyet jelentett. Az összes többi hangnak pedig: csapkodásnak, kalapálásnak, zenezónak vagy a guzlica jajongásának csupán egy a rendeltetése, az, hogy elnyomja a hevülékeny vászonceléd lecsillapítása és kielégítése végett vívott heves csókcsaták zaját.

Reggelente a pravoszláv templom homlokzatának fehérségére nyitotta rá a szemét, s ez a fehérség olybá tetszett, mint valami égi ragyogás.

Jozo Meštrević számára összebékíthetetlen, egymástól való szüntelen félelemben élő két külön világ volt ez. Kizárólag a rossz oldalukról ismerik egymást, eddig egyetlen jó szót nem találtak egymás számára. Semmi mást, csak a jelenlegi és múltbeli vihályaikat ismerik el. Mindebben annyi a túlzás, hogy azt már el sem tudják viselni a felek: odafönt csupa ördög járja vitustáncát, isten-

káromlók és házasságtörők élik világukat; idelent minden bajt, meddőséget a föntiek jelenlétével magyaráznak.

Jozo Meštrević kaptat fölfelé, gyermekkorának mennyországa felé, az úton, amelyet meredekebbnek képzelt; most könnyűszerrel hagyja maga mögött.

Odafönt megállt minden, elült a hangzavar. Elcsendesedett a kora esti zsongás. A fejest elhalasztották; a fehérség szemmel tartja Jozo Meštrevićet. Különös látogatás szokatlan időben. És különös látogató.

Jozo megáll, és hálát ad isten végtelen jóságának. Ámde az elébe táruló látvány csalódást kelt benne. Olyan szegényesnek, közönségesnek, nyomorúságosnak tetszik neki minden. Egy világ dőlt össze váratlanul, egy világ, amely a valamikori beteg ábrándjaiban élt. S most is fülelni kezd, akárcsak gyermekkorában: süket csend honol, mert lent mozdul a világ, lámpák gyúlnak és kihunynak. Az egész élet egyetlen petróleumlámpa fénykörébe szorul. Jozo az égre emeli az arcát. Bőre megfeszül, szederjessé és át-tetszővé válik; csakhogy ki nem szúrja a csont. A szülői házban megnövekednek és megsokasodnak az árnyak. No, és beszédessé válnak-e a kintről beszűrődő titokzatos hangok?

A nagy, családi ebédlőasztal fölé hajló Jozo Meštrević részben a fénykörben van. Szeme a gödrébe sötétül, majd csillogni kezd. A nyakerei kidagadnak. Neki magának is olyan mindez, mint egy látomás.

Lehúzódok és eltűnök a sötétben. Hányszor, de hányszor másztam át a kerítést, és derültem a beteg ügyefogyott erőlködésén. És kicsúfoltam bajában.

Jozo Meštrević ordító hangja élesen hasított bele álmomba meg a felsőfalu esti idilljébe:

„Egy csirkeól nem marad utánatok! Írماغja sem marad itt a szerb fattyúnak! Úgy éljek!”

KÉPEK A MEŠTREVIĆEK CSALÁDI ALBUMÁBÓL (2). — A szűnyogháló gyanánt szolgáló, lehetőleg könnyű és feszes függönyön keresztül mindig ugyanazt a tájat látom. Senija Meštrević a mosdóul is használt ablakmélyedésbe lép, s eloltja a gyertyát a szappanos vízben. Éleset sercint a kanóc, a levegőben kellemes illat terjeng. Senija kihúzza a dugót, a víz csurogni kezd. Kezdetben erős sugárban ömlik, aztán már csak csepeg.

„Azok a kurva fráterek!”, dűnnyögi Senija.

Késő éjszakai nyikorgás — Senija húzza odébb a széket. Őt magát alig-alig látom a sötétben. Megkondul a harang. A katolikus templom tornyán éjfél után egyet üt az óra. Holdfény ömlik el a tájon, árnyéka nő mindennek. Van valami nyugtalanság ebben a fényárban. A ló, amely eddig a szérűskert szélében heverészett, föltápászkodik. Tompora fénylik. A pelyvába fúj. Gabonaillat tölti be a szobát.

A víztárolónál levő kő itatóvályú mögül felbukkan két Meštrević fivér. Egy darabig tétován állnak, aztán behúzódnak az árnyékba. Azért jól látni őket, többet nem mozdulnak.

A fény egy varjúcsapatra is ráesik, ott gunnyasztanak a kerítésen. Fekete tollruhájukban, lépcsőzetes elrendezésben sorakoznak egymás mellett, várják a lövést, hogy föltrebbenjenek, majd néhány szárnycsapás után egypár méterrel odébb helyezték baljós-latú mivoltukat.

Petar Meštrević kilép az árnyékból, keresztülhalad a hold fény-özönén, amely nyalábokban esik a víztárolónál levő itatóvályú vizére, s itt elvegyül az ég csillagmiriádjainak reszketeg tükörképével. Sebtében megmosdik, majd felegyenesedvén, lassú léptekkel Mirko Meštrevićhez, a bátyjához megy. Lehajol, s egy ideig ebben a helyzetben marad. Egy koppanással a betonfödémre tette a géppuskáját, aztán ismét az éjszakai csend honolt a tájon.

A mozgások közötti rövid időközöket Senija Meštrević sóhajtozása tölti ki. Háza dőlni készül, az eresz súlyos árnyékként, mozdulatlan foltként rajzolódik ki a földön. A gyér külső fényben is szenvedést látok az arcán. Két száraz tenyere susogva fenődik össze, mint a papír. Egy anya, a történelem szemtanúja, tördeli itt most és ejti ölébe szikkadt kezét.

A szorongatottság órája ez. Mint amikor az ember felkészül, hogy elviselje a sors csapásait. S mindinkább magába roskadt.

Nyílik az alsó szint ajtaja, a sarokvas feljajdul és belehasít az éjszaka sötétjébe. Mato Meštrević, a legidősebb testvér, kivezeti Jozót. A feje fedetlen, a szájában rongy. Úgy lépeget, mint akinek béklyó van a lábán. Majd most is megered a nyála-taknya, akárcsak gyerekkorában. Mellét kiszuperált szíj szorítja. Késhegy szegődik bordáinak. Jozo ököllel a csatornába vág, ellenáll, nem akar a fák felé indulni. Úgy megy, mint a vértanú, s vissza-vissza-fordul. Még rajta van a fekete usztasa nadrág. Mind közelebb kerül a tölgyfalombok vetette sűrű árnyékhoz. Ide-oda ingatja a fejét, mint valami megbéklyózott állat.

Petar fölegyenesedik, és az éles fénybe lép; megvillan a fegyvercső. Alakja egy kissé előregörbed, vizel, a kristályos vízszög azonban nem folyékony benyomást kelt, hanem mintha áttetsző gyöngyfűzér volna. Mögötte mézsfehér világosság hatol előre, mint valami függöny, amely eltakarja a hátteret. Ha nem volna mozgás, észrevétlen maradna.

Most előjön az árnyékból Mirko Meštrević, a mezsgye mentén megindul a tölgyes irányában. Megáll, leveszi ellenzős sapkáját. Jól látszik a halálsápadt arca. Jozo ott térdepel bátyja, Mirko Meštrević előtt, arcával majdnem a cipőjére hajol. A tölgyerdő hangjait füleli; ismeretlen vad nyugtalanító rikoltása harsan. Fönt-ről, az istállóból, szuszogás hallatszik; egy tehén fújtat ott. Fölkel, s a jászolhoz dörgölődzik.

Mato Meštrević bemegy a házba. A földszinten mozdul valami; elnyeli a sötét. Mato egy kirojtosodott szíjjal kerül elő a szerszámkamrából, s olyan döngő léptekkel közeledik, mintha a talaj keménységét tenné próbára. Hosszan nyikorog utána az ajtó. A testvérek fölsegítik Jozo Meštrevićet, a víztárolóhoz vezetik. Petar fölmegegy a tetejére, kizárja a lakatot, majd kitarja a vasajtót, amire oda van kötve a vizesvödör. A lánc már három-négy barázdát koptatott a medence kötorkába. Petar ledobja a vödört a ciszternába, megmeríti, majd odakínálja Jozónak, aki hosszú kortyokban, mohón iszik, úgy, mint amikor az állat vedel. Aztán ki nyújtja a nyakát, s a maradék vizet a fejére önti. Reszketés vesz rajta erőt.

Odabent, a zárt szobában, Senija Meštrević torkát gyenge, fojtott hang hagyja el. Se nem sír, se nem jajveszékkel, hanem nyüszít. De csakhamar lecsendesedik. Egy pillanatra, vagy kettőre tán, ismeretlen lényé válik. Látom, a szája mozog, mintha Krisztussal beszélgetne. Kyrie eleison, Christe eleison.

Mint aki elutasítja a beletörődő alázatot, Senija kimozdul az istenfélő hívő nyugalmas testtartásából. Egy gyors mozdulattal az ablakkeretben terem abban a szinte kinyilatkozásszerű, isteni ragyogásban, mert a holdfény valósággal özönlik, és most közelebb hozza egymáshoz a háttéren kirajzolódó két árnyékunkat, és megvilágítja a padlón heverő tárgyakat. De továbbra is homályosak és rejtélyesek maradnak a dolgok. Senija Meštrević száraz kenyérhéjjal kitaróan zörgeti az ablaküveget, s ez, amilyen váratlan volt, éppolyan kísérteties benyomást keltett. S mert folyamatos, a hang egyre terjed. A rövid, kimért ütések pedig egymást érik.

A toronyóra elüti az első óranegyedet. Mato Meštrević összeköt két szíjat, jó erősen meghúzza a csomót. A szíj egyik vége nem állja ki a próbát, elszakad, mert rohadt. Elporlik a kezében, és orrfacsaró porát mindjárt felkapja a légáramlás.

A ciszterna fedele nyitva, ferdén meredezik. A vödör ottmarad a betonfödémén. A négy fivér megindul a tölgyesnek; mennyi, de mennyi előre nem látott dolog van az életben. Jozo kitepi magát és megbotlik, Mato azonban végighúz rajta a szíj csomós végével.

Valami futó árny, a táj felett tovaúszó felhőfoszlány, egy pillanatra összemosta a négy sötét árnyalakot. Ez azonban csak addig tartott, mert azonnal vissza is nyerték emberformájukat. S Mato Meštrević már ki is vált a csoportból, átvette a szíjat az egyik ágon, s oly módon ellenőrzi a szíj meg az ág teherbírását, hogy a lábát a földtől felemelve rácsimpaszkodik. Eközben az egész lomb is úgy mozog, mintha váratlan szélroham érte volna. A távolabb sorjázó fák koronája is betölti az egész ég alját. A toronyóra kettőt ver: fél kettő van éjfél után.

Mirko a szülői ház felé fordul; a sötét ablaksorra ferde árnyék esik. Az épület olyan benyomást kelt, mintha kettészelték volna: az egyik fele sötét, a másik meg mintha izzana. Az istálló körvonalai élesek.

Petar a fához vezeti Jozót; ő már nem ellenkezik, megfogja legidősebb bátyja feléje nyújtott kezét, s maga illeszti nyakára a hurkot, amely — laza lévén — a torkáig lecsüng. Mato megszorítja a hurkot, húzza a szíj másik végét, majd akkorát ránt rajta, hogy Jozo felemelkedik a földről és kinyúlik. Jobbra-balra perdült a test, aztán végképp mozdulatlaná vált. A tölgyfa beleszketett, de leveleinek susogása olyan nesz, ami semmi másnak nem tulajdonítható. Csak az ág recscent egyet, mintha le akarna törni. A recsegés, ropogás azonban egyszerre csak megszűnt; Jozo talpa valamivel közelebb került a földhöz. Mato letérdelt, és levette a cipőt az akasztott ember lábáról. A talpai csaknem érintik a talajt. Mirko fogja az öccse cipőjét, a kezében viszi. A csipkebokorral benőtt mezsgye felé távolodik. Mindhárman leereszkednek a lejtőn, általutal választva kibukkannak a tisztáson, majd pedig eltűnnek a sűrű tölgyerdőben.

Senija Meštrevićet a székében találja a hajnal; alakja összenőtt a bútordarab fájával; ugyanolyan kemény a csontja, az arca, a csuklója és a mozdulatlan álla. Feláll, és az ágyához lép. Mindazok az imént még titokzatos dolgok egyszerre valóságossá váltak

és rendeltetést nyertek. Mindaz, ami az éjjel még visszataszító volt. Kortyint a langyos esővízből, felsóhajt, s azt mondja:

„Lakolnia kellett, ha egyszer nem tartott a testvéreivel!”

Lefekszik, összekuporodik, magára teríti, majd a fejére húzza a csergetakarót.

Elnézem a letakart, törődött test megannyi szegletes kitüremlést, ahol a könyökét vagy a térdeit vagy a vállát sejteti. Teljesen mozdulatlanul fekszik, mintha nem is élne. Csak csupa púp és bütök, egybefagyott darabok és holt idomok a sötétbarna, széleszegett cserge tiszta szőttese alatt.

KÉPEK A MEŠTREVİCEK CSALÁDI ALBUMÁBÓL (3). — Mi lett a testvérek további sorsa? S ez arra indít-e, hogy lassan becsukódjék a Meštrević család képes albuma? De hát véget érhet-e bármi is anélkül, hogy bepillantást nyernénk az eseményekbe? Vagy pedig, mintegy mellékesen és minél tömörebben, mondjuk el talán, hogy a Meštrević fivérek közül kettőre, Petarra és Mirkóra, mint dölyfős, eldurvult, nyers és engesztelhetetlen emberekre virradt rá az 1948. esztendő. Indulatosak voltak döntéseikben, könnyen leócsároltak bárkit, a maguk dolgát meg az egekig dicsérték (szívesen meglátták más szemében a szálkát, a magukéban pedig a gerendát se). Némi vagánykodástól sem riadtak vissza a városban: Mirko pimasz a nőekkel szemben, Petar pedig hajlamos az itala és a köztözkedésre meg az ellenféllel való szócsatákra. Ugyanakkor — bár mindketten lehangolódtak magányukban — készek voltak még szigorúbban ragaszkodni „ifjúi eszményeikhez”. Egy egyértelműbb világban és annak világos támaszában hittek. Eljárásaikat a szükség parancsával indokolták. Persze hogy elvetették a sulykot. Így érkeztek el 1948 novemberéig. S akkor elvitték őket Goli otokra. Az akkor már jócskán elcsigázott két ember pusztulást jövendölt. De hogy hangoskodtak a marhavagonban is meg a fegyintézetben is! No, de idővel megpuhultak azért.

Mato Meštrević, a legidősebb testvér, betegen került haza a háborúból. Gyógykezelésre küldték, de a gyógyulásban ő maga sem hitt. Úgy jött meg, fura kötéssel a nyakán, merthogy kelések borították a tarkóját egészen a feje búbjáig. Amikor kinyújtotta a nyakát a pólýából és körbepillantott, csak a zavaros szemefehérje látszott. Sorsába belenyugodva, tehetetlenül mosolyogva, de azért sértődötten is egyszersmind, hogy számára így végződik az

ezerkilencszáznegyvenötödik esztendő. Flekktífuszban halt meg? Agyhártagyulladásban? Vagy Isten akaratából?

Senija Meštrević, az édesanyjuk, talpig feketében járó, értelmes öregasszony, egészen meggörnyedt és kiszikkadt. Borókafenyőből durván faragott botjára támaszkodva, mellbe taszító, jeges szelekkel viaskodva döcögött végig a piactér szélén. Kezében élénkpiros, kis velúrpárna, a párnába beletűzve pedig fiainak a kitüntetései. Úgy zuhant be a Helyi Pártbizottság árkádos előcsarnokába, mint valami szakadékba; áramlott minden oldalról.

„Istenem, még mindig józan eszénél van!”

Átadta az érdemérmeket, s aláírás helyett keresztet rajzolt.

„Úgy is van. Ez az én nevem, a lánykori is meg az uram után is. Kereszt volt az egész életem”, motyogta elmerengve a tintával odarajzolt keresztben, amely úgy elmállott, mintha itatóspapírra írták volna.

Amikor Isten tudtára adta: lesz még tragédia, fogta a kötelet, és felkötötte magát.

HA MAJD MEGFÚJJÁK A HARSONÁKAT. — Jövök le a szkalinán, s olyan kép tárul eléem, amelyet a csüggettség végtelenül hosszú óráiban sem fogok elfelejteni: Stjepan K. bőr-, gyapjú- és szárítottnövény-kereskedő, szüleim esküvőkomája, beretválja halott apám arcát, a habot a bal keze mutatóujjára ragasztja, majd pimaszul a padlóra csapja:

„Így múlik el az élet is”, vélekedik.

Anyám pedig az esküvőkomájával való lelkes egyetértésben fújja:

„Úgy, úgy, kedves Stjepan, egykettőre elvisz magával az ördög mindent.”

Esőköpenyben, gyászszalaggal a karomon (és szűrős porszemmel a szememben még Gabela óta) a ravatalhoz lépek, és csókkal illetem apámat, mert búcsúzkodom tőle. Hallom, ahogy mindenki emleget. Itt és most magzattá váltam. Tűzben égő, szinte állati szemek merednek rám. Úgyszintén az egyik ápolónőnek tanult rokon lány két térde is. Hogy tesz majd egy mozdulatot, azt remélem. Ebben a feszes temetési hangulatban, azt hiszem, végül is fel kell villannia a jobb és izgalmasabb élet reménysugarának. Vonatfütty veri fel a táj, a sok száz hold terméketlen föld csendjét. Mintha a gyermekkor kísértene.

Mikor lesz vége mindennek? Annak, ami itt fölgyülemlett, le-

rakódott. Mintha csalóka tükröt tartanának elénk. A szobák falai-ból árad a doh, bennetek meg fájdalmasan sajog az anya sírása, aki már kora este kimegy a vasútállomásra, hogy ülőhelyet foglaljon az éjjeli személyvonat harmadosztályán. (De az ember azért mindig vissza-visszatér, hogy megfeszítse a fenőszíjat, amelyen az apám nyálat majzol szét; igen, puha tenyerével éppen most készül megfenni a borotváját.)

Az apám előtt, aki gazfickónak számított a kereskedők között, akinek orrából, dagadt szájából csak úgy áradt a hányásszag, az, amely egyébként egész testén és jobb kezének azon a két ujján is érződött, amelyet mélyen ledugott a torkába, hogy ott az anyám előtt rókázzon az ő frissen felsikált padlójára és kimosott lepedőjére, hogy ott jajgasson-nyögjön összekuporodva az ágyon duzzadt szemekkel és pofával, a padlóra csorgó nyálában, amit aztán az asztalterítőbe törölt, űelőtte tehát, aki úgy jött meg a délutáni vicinálissal, mint egy két lábon járó pálinkástömlő, s horkolt világnak a nagyszobában, majd úgy ébredt, mint egy láztól elcsigázott nagybeteg — nos, egy ilyen apa előtt olyan jelentéktelen kis senkinek éreztem magam.

Azért talán, mert vasárnap reggelenként, amikor odaált a folyosón levő vak tükör elé, a megrögzött dohányos hangján, rendíthetetlen nyugalommal ilyeneket tudott mondani:

„Nem halunk meg mindannyian, de egy szempillantás alatt mindannyian át fogunk alakulni, ha majd megfűjják a barsonákat.”

Milyen kínszenvedés jut osztályrészül annak, aki Jézus Krisztus kedves arcvonásait csupán gyermekkori emlékei között őrzi? Örülünk a reggeli napfénynek, de ez nem csökkenti szenvedéseinket, amelyet születésünktől fogva hordozunk. Mindenkinek, aki némileg nagyobb tisztelettel viseltetik a Titok iránt, már a Krizma bizonyossága percében, fel kellene figyelnie a Halál felé vezető út e magánosságára. Mi pedig undorral fordítjuk el fejünket a konyhaasztalon kiterített testtől, ámbár az anyai kéz érintése mindent bearanyoz. (Gondoljunk csak arra, milyen nyugalommal húzta fel a harisnyát, majd a cipőt halott apám hideg és meredt lábára.)

Mennyi kurázi kell ahhoz (amellyel, igaz, apám sem dicsekedhetett), hogy az ember, mint valami álomban, átmenjen azon a keskeny ösvényen, amely apám szatócsboltját és Antun Meštrević kertjét elválasztotta, és itt a kertben, ahol a literes flaskóval maga

előtt, a kerek kőasztalra támaszkodva, könyökölve annyiszor üldögélt, átszólni a borostyánnal befuttatott kerítésen:

„No, és mi lett a füzeteimmel?”

Ha talán ezek a füzetek tartalmazták az igazságot, akkor — anélkül, hogy egy pillanatig is keseregnénk a múlton — minden bizonnyal elvesztettük őket. Ez minden, ami Apa és Fiú között elhangzott.

„Mindent, amit láttunk és hallottunk, néktek is hírül adjuk, hogy közösségetek legyen velünk, nekünk pedig az Atyában van közösségünk. Írjuk pedig ezt néktek azért, hogy teljes legyen a mi örömünk.”

BORBÉLY János fordítása

VERSEK

BRASNYÓ ISTVÁN

VIHARLÁMPÁNÁL

Csak néhány elkapkodott
kusza sor
ahogy abbahagyja a szél
vagy félbemarad
az esti barázda

Utolsó
naplemente piroslik
káprázatos sugaraival
ébred
a város fényfelhője
az úton gazdátlan kutyánk
baktat

Telihold kell hogy
elnyelje
a történelmi levegőt
a történelmi égboltot
folytatni ami
elmúlt
palackzöld fénye így
árad széjjel
árnyékok jegén
kivájni a szemeket
még tovább növekedve

MIFÉLE TÜZEKET

Miféle
tüzeket gyűjtogatnak?

Megérzi szemem,
a lomb.

Az árnyékok lábamig
legelnek, ahogy
a láng, a nyáj,
az iramló rögök.

És itt fejezi be
minden az útját,
ahol nem épül
házam.

Üres burokból
fakad nevetésem,
innentől
már csak azt hallani.

Hiába menetelés,
hiába csuklók
érthetetlen csikorgása,
mint két véletlen
kavics párbeszéde.

SZÓZAT AZ AGGKORI LÍRÁRÓL

Korai volna máris
vénen totyogni elő
valami versből
meggörnyedve szemöldökfája
roppantul nagy súlya
alatt
(aggkori líra terhe)

daloló őszapó
aediculába keretezve
homlokán fény áldásának
rizspora

Vagy későbbi stádiumban
amikor tűzvész világít
árvíz hömpölyög
ősz éjszaka köhög
reménytelenül hosszú

gázolva olyan
csillag felé
mely fényét köszörüli
miként a légy
feni össze
hátsó lábait
szabadulni igyekeztén
a világ mocskának nevezett
végeredményben mégiscsak
éter anyagtól

KÉZCSÓK A MADÁMNAK

Egy tájkép
érzékletes elhalálózása
kellemetlen napszakban
ragyogó délben
ahogy ráesik a fény
— mondhatni: lehangoló

De eminnen kitör
megbabonázott hőünk
istentől vezérelve
neki vágyaink dúlásának
és sortüzének

Tanulságul
válaszd mindig
a túloldalt

Készítsd fel magad
a túloldalgásra
a füst fojtogató

Ám ha távozásra gondolsz
neveltetésedhez méltó
illet tudással
csókolj kezét
a ház asszonyának
amennyiben sikerül
legyűrnöd magadban
rémületedet
az ajtótól számítva
a harmadik keretben
(aranyozásáról ismerni fel
mely könnyáztatta
kert)

BÉCS TÉRKÉPE ÉS LÁTKÉPE

A régimódi utazások
a kerek skatulyák
és a marhabőr
nyúzott illatától
csivogva kipattanó bőröndök
megmutatkozó csipkék
rüssök
ruhaszegélyek
már csupán vonatfüst
kék fodrai a levegőben
ahogy haldoklókat
bosszantanak
elszállt nyárdélutánokon
álmodva vasúti restik
sörhajjában

De íme
 bámész seregünk
 máris messze kutyagol
 meghajolni készen
 hímzett
 cigánysátra előtt
 valami rothadt kőnek
 melyből Dávid
 szilánkokat lopkod
 világvégi parittyájába

FOGSÁG

Mi lenne különben
 ebből a japán télből
 mandzsu zivatarból
 ha nem számítanánk
 vak utazását
 a hajóörötnnek
 akinek nyakkendőjét
 többől metszi le
 a villámcsapás

De levette maradék
 egyenruháját
 Szumátra partjainál
 még megmártózik
 az ismét kékre vált vízben

Hatalmas körutat téve
 háborúban vagy
 hóviharban
 kit-kit csak
 az anyag megmaradásának
 elve vezérel
 mintha rigótoját
 vinne a szájában

egész úton
és különben sem értett
soha
távoli nyelveken

TÁVOLODÁS

A kelleténél vagy a szokásosnál
kissé
kedélyesebb idegállapotban

s ha már őszi szél fújdogál
lobbant
vörössel bélelt pongyolaszegélyeket
melyek napvilágnál
akár a láng

sötét almák a fákon
apró hűvös üregeiket mutatják
s óaranyt álmodnak az ágakra
amelyen majd elsápad a csillagok fénye

Ráalkonyodik gondolataimra
indulok
akár egy merőleges vakondok
keresztül a sötétségen
kivezető úton
ebből a hősztálásból
koromsztálásból
melynek fekete lepkéit
vidéki tanár úr fogam
próbálja megharapni
mintha csak
egy rézmetszet ákombákom
fellegeit rögzítené
alant viszont
kényelmes látványokat
biztosít
a maradék világozás

frissen műtöttek
kloroform- és félelemszaga
fekszik
ismeretlen háttérében e zűrzavarnak
ahonnan nyomaim vezetnek

MA REGGEL

36 éves lettem ma reggel
és nézem a szélmarta petúniákat

Más korban is
lehetnék
saját időszámítással
épp most
épp 36 éves
és egyáltalán nem is lehetnék

A véletlen ez
a vakeset
szűkmarkúan ad
kicsiny
kalandot
és végtére is elereszt

Egy szóból
elrejtve valahol
vagy kimondva vagy elhallgatva

És törekedni felé
és kitérni
lebélyegzett levél
üres
papírja

A TŰZ

HOLTI MÁRIA

1.

Közeledett a farsang. A síkság és a kezdődő hegyvidék könyök-hajlatában mintha az ördög szabadult volna el. Nem is egy, de több. Több száz.

Farsang volt máskor is; a beöltözésre hajlamosak máskor is beöltöztek, házaltak máskor is, de a készülődésnek ilyen hőfokára senki nem emlékezett. A téli tunyaság, begubózottság bosszulta itt meg magát, a mozgás teljes hiánya; télen a látható világban semmi, de semmi nem változott: szenvedtek a fagytól és a hidegtől, a jeges, hajnalra ha átmelegedő lábaktól, a szalonna- és káposzta-leves-adagok bőséggrafikon-vonalának lefelé ívelésétől, a mindig füstölő csikótűzhelyek szemfolyató csipésétől, a kilátástalan hókotrástól. A tél előrehaladtával halkultak a szerencsétlen cinkék, verebek protest-songjai, alázuhantak valahová az alsó C környékére. Egyre gyakoribbak lettek a nyúlcsapások; a varjak kétségbeesett, nagy néhai károgásán érződött: inkább hivatástudatból, mint belső szükségből teszik. Alkonytájt egyre gyakrabban hangzott el a jövendölés: ma éjjel aztán a nyúl is az anyjához bújik. Furcsállották ezt a farkasordító hideget, mivel a nagy, igazi telek már kezdtek feledésbe menni az utóbbi években. A folyó szépen beállt, annyira, hogy óvatos oldalazással száraz lábbal lehetett rajta átmenni. Ez a száraz lábbal való közlekedés a folyón még azzal az előnnyel is járt, hogy a visszhang visszatért, olyan élesen és tisztán, mintha a hangok mikrofonból jöttek volna, recsegőbből, igaz, de azért mikrofonból. A jelenség feletti örömmükben-e, de kinn a hócsapásokon egyensúlyozva alkalmasint olyan lárma kerekedett, mintha varjak csapták volna konjunktúráik idején, melegebb napokon. A tél folyamán háromszor ha látták a napot, vaskos

köpenybe burkolózva, akár a városi gázlámpák vonagló decemberi délutánokon.

1964-et írtak.

Munkabíró embert nagyítóval ha találhattak ebben az élelmes kis városkában. Ki-ki ott töltötte szabad idejét is, ahonnan a kenyérét remélte. Volt ott ugyan egy kis szappanfőző üzem; 1963-ig ontotta is a füstöt, pár hónapig, aztán, amilyen észrevétlenül megnyílt, ugyanolyan szerény lemondással zárta be kapuit. Nem volt piaca. A fiatalabbja akkor még nem értette, mi az, hogy piac, az öregebbje nagyon is, ezért nem szorult emlegetésre. Az Amerikát járt sánta borbély próbálta meg egyszer mégis megfogalmazni mindenki számára: Piac az, amikor az ember két aranyból másfelet reklámra költ, a maradékkal pedig megpróbál valamit kezdeni. A megrendelés meg csak dől, dől, és valaki betegre keresi magát.

Nagyon szép és világos meghatározás volt ez a kisvárosiak számára, lelket és ötleteket simogató, de kezdeményezést lohasztó is, mert éppen az a két aranytallér volt az, ami hiányzott; aminek a tiszta huszonöt kamatlábmentes százalékból kezdeni lehetett volna valamit. A várak megkonstruálását. Különben sem tudta senki, hogy másnak miye van, mennyi és miben, ezért sejtelmesen, titokzatosan célozhattak ködös tervekre, kibontakoztatandó vállalkozásokra, műhelyek, különféle intézmények megnyitására, de hát mindez még tervek voltak csak, bátortalan, dadogásos suttozás, afféle önértelmelengető ábránd, viszont aminek az égvilágon semmi sem állja útját, kivéve az időt, amit a fizika a tempus szó alapján t -vel jelöl. Mert várni kellett, mint mindenhez: utoljára hagyni a tényéron a jobb falatokat, hogy amíg a vacakabbja fogy, az is jobb ízt kapjon, a szebb végkifejlet ígérete által; új lábbelit, ruhát addig tartogatni érintetlenül a szekrényben, várva egy eljövendő, igazán méltó és ünnepélyes alkalomra, amíg az nevelésesen ódivatúvá nem vált, és amíg a molyok szét nem rágták. Illett például köznap délelőttökön elsétálni a két bank valamelyikébe, ott elrágódni egy ideig a külföldi pénznemek közszemlére kitett táblázatán, aztán kint nyegle, flegma tartással a falnak dőlve megbeszélni a kurzusváltozásokat, tekintettel az órékre, de még a jenekre is.

A tollasodás reményében kukorékoltak a kakasok is, és szintén a gazdagodás reménye lehetett az, ami rábírta a fazekakat a mérhetetlen mennyiségű és skorbutképző kukoricamálé rotyogtatására emberi élelem gyanánt. Sokan úgy képzeltek a várakozási idő letelte utáni kort, hogy az lesz a Kánaán egy ideálisabb változata,

annyi más korszak után, kezdve a kőkorszaktól; az lesz az ízletes ételek kora, melyben helye lesz az úgynevezett színházi vacsorának is, a késő esti ebédnek, úgy este tíz felé, ami lehet bográcsgulyás is, de olyan sűrű, hogy megáll benne az alpakka kanál. És másnap előlről az egész. Mindez idő kérdése volt, hónapok, esetleg éveké is, attól függően, hogy a távol lévő dolgozók mikor látják jónak a sorompók leeresztését megsokasodott javaik előtt.

A hóolvadást, a jegek rianását és a tavaszt megállítani az éhezés évei sem tudták; a február felért egy hadgyakorlattal, a március érkezése is recsegett-ropogott a folyó völgyben; kozmikus hangok, zörejek szálltak fel a folyó felől, míg a hidegtől, fényhiánytól elgyőört ekcémás fák nyújtózkodtak a sápadt, citromsárga nap felé. Olyankor tavasztájt az is megesett, hogy egy-egy reménység személyesen futott be, kopottan, éhesen, s mivel az egyértelmű célzásokra sem vette a lapot, távozott anélkül, hogy csörömpölve összetörte volna a reményeket.

Túlzás volna a városka szóval illetni ezt a települést. Város ugyan, egy tizenhatodik századi alapítólevél szerint, saját címerrel, korhű jobbágyokkal, halastóval, pellengérral és a legfontosabb kellékekkel ahhoz, hogy meglegyen a feudális jelleg. Ezt a feudális jelleget igazította meg azután a történelem olyannyira, hogy a hatalmas, pöffeszkedő várnak inkább csak az alaprajza maradt fenn az utókorra, míg a nyilván olasz mester faragta kút kávája egészben, és szolgál döggút gyanánt. Alapos igazítások voltak ezek, melyekkel sokáig senki nem törődött, különösen nem, mióta Európában a lokális csetepaték kimentek a divatból; az aggodalom, a gyászok, a rózsafüzéres imádságok helyét a fentebb említett ambíciók foglalták el. És ezek az ambíciók nem látszottak túlságosan képtelennek, mióta, mint dicséretes kezdeményezés, beindult a szappanfőző. Ennek az üzemnek a helyén azután egy esernyőgyár létesült, majd pedig ezzel szimbiózisban a *Vasárnapi Hírnök*.

Ez a *Vasárnapi Hírnök* sok érdekességgel szolgált. Többek között azzal is, hogy az olvasókkal íratta a cikkeket, fedőnevek alatt. Fedőnévvel szedték ki a kommentárokat, sőt a folytatásos regényeket is. Ez a módszer eléggé kényelmesnek bizonyult, és az írások viszonylag rövid, alig pár napos átfutási idő alatt lementek.

Volt ebben a *Hírnök*ben piaci híradó, napi valutaárfolyam (egy titkos felmérés alapján kiderült, hogy ez a legnépszerűbb rovata az újságnak), divattanácsadó, egy-egy rovat kül- és belpolitika, fél oldal nevetés is. Népszerű volt még a teljes diszkrécióval szerkesz-

tett házassági rovat is, az ismerkedjünk oldal. Volt itt keresztretjvény is, bár soha senkinek nem sikerült elnyernie a szédületes első díjat, lévén, hogy a legjellemzőbb tételek ilyenek voltak: Julius Caesar mondta, amikor a halpiac közelében összefutott egy önmagával meghasonlott rabszolgával, aki viszont pszichoanalizáltatni szeretne volna magát. 19 betű. A második betű AE, a tizenegyedik OE.

1964-et írtak, a nap fehéren süttött, a városi státusú település telve volt megfeszített reménykedéssel, várakozással. Január vége, és jobb híján ott volt a maskarajárás ideje. Ami pénzforrást is jelentett.

Amint az várható is volt, szinte egyetlen éjszaka leple alatt nyílt ki egy nevetségesen szerény maszkkészítő műhely. A vállalkozó szellemű mester alaposan meghányta-vethette a dolgot, mert vagy száz különféle maszk ékesítette az ajtót. A maszkok az utca felé az ajtón lógtak, bognárszeggel felerősített madzagokon. Reggelre az ajtó előtt tülekedett az egész település. Ki-ki a maga módján igyekezett elismerő szavakkal illetni a mester igyekezetét, szorgalmas munkáját. Abban kivétel nélkül egyetértettek, hogy a maszkok éjszakák hosszú során át készültek, mialatt ők aludtak, vagy más, hasonlóan hasznos dologgal voltak elfoglalva. Volt ebben az udvarias báméskodásban egy kis tisztelet is, hiszen azzal tisztában voltak, hogy ami a dolog anyagi részét illeti, bizony nem engedhetik meg maguknak azt a luxust, hogy maszkvásárlásra költsék kukoricamálén összpórolt fillérjeiket.

- De szép!
- Milyen különös!
- Milyen élethű!
- Milyen jól eltalálta a színeket!
- Milyen tartósak!

Ilyen és ehhez hasonló megjegyzéseket hallattak a mester előtt, mintegy mentegetőzésképpen, amiért csak tapogatták a maszkokat, kotorásztak közöttük; a pulton összedobálták őket, némelyikről a szalag is letépdőtt a nagy tülekedésben. Az ötlettől inspirálódva széledtek szét, és néhány órán belül az alkotás csendje lebegte be a hófehér, a faágak vízszinteseitől és függőlegeseitől rézkarkoszerű tájat, benne a városkát, mert hiába ismételtette a mester: — Tessek megpróbálni! Szabad a próba! Bármelyiket veszik, csak egy húszasba kerül! —, senki nem tartotta magát annyira bolondnak, hogy beugorjon és maszkokra herdálja a pénzt. Elherdálni még

egy húszast sem, még akkor sem, ha azok a maszkok elnyúhetetlenek, mi több, alkalmasint el is ajándékozhatók. Hiszen olyan élethűek!

Legtöbb dolguk a fűrészeknek akadt. A fűrésztelepen nem énekeltek olyan odaadással a fűrészek, mint itt a szalmatetők alatt; rozsdás varrógépek nyikordultak meg, morogtak rekedten a szedett-vedett rongyokon való szaladgálástól, a jobb holmikon meg-lódultak, vigonyán futkostak. Királyi palástok, kolduskacagányok, bergamói katonaoöltönyökre emlékeztető rézgombos hacukák kerültek ki a vaslovak alól, zárt ajtók mögül, sutyorgástól körülvéve. Készült a jelmez, a maszk, a titkok titka, amit se rokoni kötelék, se barátság fel nem oldhatott. Róka- és farkasporfák, borvirágos orrú és bibircsókos piaci kofák, rablóvezérek irgalmatlan pofalemezei kerültek ki a kerges kezek alól; hajcsárok és patikusok, szarvas ördögök, napóleoni katonák arca. Olyan gyorsan szántott az ihlet, hogy egyetlen nap alatt elkészült a varázslat, hogy utána annál keservesebb legyen kivárni a karnevál napját, azaz délutánját, még keservesebb talán, mint az első tavaszi napot.

2.

Azon a napon tessék-lássék kivonult néhány rendfenntartó, ott toporogtak a menet szélén, maguk is élvezték az eseményeket egészen addig, amíg csődület nem támadt egy idegen nagyhatalom katonájának öltözött telepi körül. Ez a katona szerényen beállt a sorba, és megpróbált pontosan úgy viselkedni, mint a szarvas ördögök, katicabogarak, kártyák és dominók, hordóhasú rablóvezérek, hőemberek. Ez volt a veszte, állították többen is, ez a nagy igyekezete a mindenáron való beolvadásra, az asszimilálódásra a nagy kavargásban. A kéményseprő kezdte.

A kéményseprő rugós-drótos seprűjét a katona köré tekerte, és megpróbálta maga után rángatni a hóban, csak néhány másodperc erejéig ugyan, mert már ott hömpölygött-hullámozott a tömeg, akár egy színes hólavina, ott volt az összes szárnyas ördög, katicabogár, ott voltak a kártyalapok és a dominók. A felvonulásnak ezzel vége szakadt; a rendfenntartók ijedten hebegtek-habogtak. A katona ott feküdt a hóban. Maszk-szája körül friss, habos vér tekergőzött. Egy dühödt farkasnak öltözött telepi valamilyen törvénycikkelyt emlegetett, de pontosan senki sem értette, mit is akar, mire is gondol, hiszen a katonára olyan szakszerűen volt felerősítve a jelmez,

mintha az már nem is jelmez lett volna, hanem valódi tartozéka, és elhalt mellette minden kommentár.

A torkokból szinte egyhangon szállt a felkiáltás:

— Milyen élethűek ezek a maszkok!

3.

Kitavaszkodott. Sokan visszatértek a telepre azok közül, akiket olyan hosszú ideig hiába vártak vissza.

A *Vasárnapi Hírnök* vezércikkében hozta a hírt, hogy a telep déli nyúlványain, a folyótól balra, a Gerincesen, egyhamar beindul a bauxit kitermelése. Lévéen, hogy azok állami földek, kéri az illetékes pásztorokat, hogy vonuljanak mielőbb más mezőkre és így tovább, összes birkáikkal.

Ezek a pásztorok — különös népség. A telep az idők folyamán megtanulta, hogy a pásztoroknak elrendelni semmit nem lehet, még a törvény erejével sem. Látszólag bólogatnak, aztán ami az egyik fülükön bement, az máris ment ki a másikon. Válaszképpen nagyokat röhögnek, akkora hangerővel olykor, hogy a déli gerinc verte vissza a pokoli hahotát. A telepiek kereskedni se nagyon tudtak velük, mert a pásztorok mindenkit becsaptak: a bőrok böglyösek voltak, a sajt pedig piszkos, mindennek a tetejébe pedig az áraik lehetetlenül magasak. Egyszer meg is írta a *Vasárnapi Hírnök* a telepiek szívéből jövő fenyegetést: Vigyázat, pásztorok — és így tovább. Azt mondják, egyikük sem tud olvasni, de annak a cikknek mégis minden szavát betéve tudták, és akkorákat röhögtek rajta, hogy a déli hegygerinc verte vissza a hangot; pontosan a bauxitfölkdek verték, egyelőre benöve ugyan áthághatatlan bozóttal, törpe cserfákkal, bogánccsal és hasonló, haszontalan növényzettel. Ez volt a pásztorok birodalma.

A csodálatos munkaalkalmak hallatára a telep felbolydult. A pénz gondolata megmozgatta az agyvelőket. A sánta borbély az alumínium előnyeiről suttogott bepamacsolt arcú kliensei fülébe, a maszkkészítő pedig már látta maga előtt a telep új nyersanyagából készült, ezüstösen csillogó maszkokat.

Hétfői nap volt, amikor megérkezett egy csapat munkás, egy bulldózer, több teherautó degeszre megrakva barakképítésre alkalmas faáruval; jött egy szamar nagyságú komondor láncon, jöttek fehér köpenyes nők üstökkel, fazéknyi merőkanalakkal. Elkezdődött a méricskélés és a szaladgálás.

Kövéren hömpölygött lenn a folyó. Egyes telepiek a jó fogás reményében ott kuporogtak a part mohos szikláin, és irigykedve néztek az után, aki már összecsomagolt és füttyörészve állt tovább, holott minden telepi jól tudta, hogy a folyónak ez az egyetlen pontja, ahol halat ember még nem fogott, természetesen a pásztorok kivételével, de azok állítólag nyersen meg is eszik.

Az utóbbi napokban a pásztorok mintha nem mutatkoztak volna. Azelőtt néha a telepre is lehallatszott kurjongatásuk, kutyákat káromló ordítózásuk vagy csak egyszerű, éneknek nevezett kántálásuk, egymással való kötözködésük lármája. Ennek már régen vége, elvértve birkabégetést ha hallottak, a pásztorok útját pedig vékony füstcsík jelezte itt-ott. Ezekre is ráférne egy alaposabb megrendszabályozás — csóválták a telepiek a fejüket —, valahogy betörni őket! Ilyen állattartás már Közép-Ázsiában sincs, ott is megvan a legeltetés rendje, ezek meg itt basáskodnak és ijesztgetnek. Bármit is mondasz nekik, csak fogják a hasukat, és nevetnek, a könnyük is kicsordul, pedig a folyónak ezen a szakaszán ritkán beszélnek nevettetős dolgokról, ezután még annyira sem, hiszen beindult a bauxitművekkel kapcsolatos, több holdas tervezés.

Kezdek gombamód kinőni a földből a felvonulási épületek, jöttek a különböző elevátorok, és a *Vasárnapi Hírnök* öklömnyi címbetűkkel hozta jelentéseit: Hírek a bauxitmezőkről.

Különösen száraz, enyhe tavasz volt, és abban az évben már áprilisban elkezdődött a varjújárás, ami annyit jelentett, hogy a varjak egyre gyakrabban ültek tort a cserjés ágbogai közt reménytelenül fennakadt és örökre odagubancolódott birkák fölött. Amint a pásztorok felfigyeltek a varjaknak egy-egy ilyen füstszerű gyülekezésére, odaszáguldottak, és a szétmarcangolt tetem láttára akkorát nevettek, hogy a könnyük is kicsordult; este véresre verték a kutyákat, néhányukba bele is lőttek, azok meg bukfencezve zuhantak alá — némelyikük még vinnyogva — a martos felett, bele a folyóba.

A szőlőskertek tájáról figyeltek fel először a füstre. Közel a barakkokhoz. Sokan legyintettek, gondolva, hogy ez csak afféle jelzőtűz, amelyet a pásztorok szoktak gyújtani, útjukat jelezve egymásnak. Többször is figyelmeztették ugyan a telepiek őket, hogy hagyjanak fel ezzel a veszélyes szokásukkal, de csak nevettek, jobb esetben hányták a számfület és továbbálltak. A füst egyre magasabbra tört, majd hirtelen összezsugorodott, azután pedig

szélesedni kezdett. A szürke gombolyagnak a keleti szél éppen a kezére járt; még be sem alkonyodott, tüzes lángok nyaldosták az eget. Akár egy kivilágított folyami hajó — mondták a telepiek. Sötétedésre már égtek a barakkok, recsegtek a pallódesházak. Az állványokat mint éles fűrész támadta meg a tüzes nyelv: belekapott a bocskorukba, és amikor felében-harmadában befészkelte magát a fába, az tehetetlenül eldőlt, és mint lassan égő csillagszóró szenesedett egyre fölfelé, a legfelső ágak csúcsáig.

Voltak, akik esküdöztek, hogy a pásztorok behajtották birkáikat a folyóvízbe, a kutyákat pedig az utolsóig kiirtották. Mások — és ez a maszkkészítő tábora volt — azt állították, hogy maguk a pásztorok menekültek a folyó ingoványos mellékágaiba; megint mások szerint ez csak afféle mendemonda, mert igenis látták, amint nehéz köpenyükkal gyözködve futásnak eredtek, dél felé, és csak nagyon kevesen nevettek közülük. Lehetek vagy húszan.

A kéményseprő, a füstmérgezés hatásán oltogató telepiek nyugtatására, egy szent könyvből kántálni kezdett fennhangon (állítólag a Bírak Könyvéből): „Éppen akkor kezdett a felhő felemelkedni a városból, mint egy füstoszlop. És mikor aztán Benjámín hátratekintett, látta, hogy íme a város lángjai már felérik az eget.”

— Mit beszélsz hülyeségeket — sipítja a felesége. — Hol ég itt a város? Miféle példálózás ez? Hát nem azért vagyunk itt mi mindnyájan, hogy megakadályozzuk a tüzet?

— Világos — védekezik a kántáló. — Világos. De azért egy kis irodalmi példálózás soha nem árt meg.

— Ez igaz — suttogja a felesége. Az asszony, hogy arcát jobban megvédje a füsttől, egy megmagyarázhatatlan módon előkerült hóember-maszkot akasztott magára, és így csapkodta a kiégett barakk ajtajának megmaradt keretét egy virgácsszerű ágcsomóval, közvetlenül a *Vasárnapi Hírnök* főszerkesztője mellett, akinek a tűz kitörése óta most jött meg először a hangja. Elfúlva kiabálta:

— Hát a Zsoltárok Könyvét ismered-e, te kéményseprő? Azt, hogy: „Az igazak öröklik a földet, és mindvégig rajta lakoznak?”

— Hú, ezt nagyon szépen mondtad — kiáltja a kéményseprő, és kormos kabátujjába törli lecsorgó könnyeit.

— Ne sírj már, öreg komám — veri hátba a szerkesztő —, meglátod, hajnalig egyedül is eloltjuk ezt a tüzet. Akkor azután alumíniummal szegjük be ezt a kis telepet. Tűzálló alumíniummal. Apropos, tudsz még valamit idézni abból a te könyvedből? Persze, úgy átvitt értelemben.

-
- A Prédikátor Könyvére gondolsz?
 - Akármelyikre. Te tudod.
 - Például: „...és az ütközetben senkit el nem bocsátanak, és a gonoszság nem szabadítja meg azt, aki azzal él”.
 - Ez igen! De erre majd még kitérünk alkalmasint — szól, és égési sebeit tapogatja.

„LÖSZ VÖGÖSZ”?

RADNÓTI SÁNDOR

1.

Mi az, ami üres? Mi az, ami teli? Mi az, ami hiányzik? Mi az, ami megvan? Ha a palackból a poharakba csordul a pálinka, ha a koffert be- és kipakoljuk, ha a lakáskulcs elvesz és megkerül — egyszerű a válasz. De ha a kérdést kivonjuk mindazon tárgyiságok köréből, ahol is bárkié lehet, s az intenciót figyeljük, amellyel egyvalaki fordul tárgyhöz, elsajátítva azt, akkor az üres és a teli, a hiányzó és a meglevő kevésbé az előző példákra fog hasonlítani, hanem inkább azokra a mindenki által ismert észlelépszichológiai ábrázolatokra, amelyek egyszerre mutatnak például egy fehér vázát és két fekete profilt, de mi csak az egyiket vagy csak a másikat láthatjuk. Mindkettő ott van, a hiányzó és a meglevő, a kitöltő és az üres ezúttal is egymás komplementerje, de az egyik bekebelezi, eltünteti a másikat. S — most már e futó segédpélda nélkül folytatva — nemcsak a létezőkkel benépesített világ telítettsége cselekedheti meg ezt mindazzal, ami hiányzik, hanem a hiányzó is megsemmisítheti a meglevőt, úgyhogy *pusztán* meglevőnek, *nem* elsajátított vagy éppen elsajátíthatatlan dolgokkal telítettnek tekinti. S amikor az intenció még meghatározottan és kérlelhetetlenül kiválasztja és megteremti a maga hiányait — célozzon elérhető vagy elérhetetlen, és kinek-kinek ezt vagy azt: a libasültet, a kedves kegyességét, jogot a népek, az elidegenedés visszavételét, testnek föltámadását —, a hiány átfordulhat meglevővé, akár a gyakorlat lassú, akár a képzelet gyors munkájával. Hogyne, hiszen valami eleve megvan, valami bizonyosan nem üres: maga az intenció. József Attila például így teremtett — nagy nívón *ilyképp* utoljára a magyar glóbuszon — hiány-költészetet. Utolsó sora talán nem legjobb versei egyikéből való, épp ezért *illusztrálja* pontosan, hogy a rezignáció nem csorbítja az intenciót: „már végképp másoknak remél”. Ám ha az intenció többé nem csorbíthatlan, ha ő maga válik kérdéssé, ha a hiányérzet legfőképpen önmagára irányul, a meglevő és a nem levő (még nem levő, szükségelhető, elképzeltető) közötti

csillámló kölcsönviszony, a finom és lelkesítő ambivalencia szép napjainak vége. Az üresség, a hiány tárgyra nem lelő kielégületlenségben, ellentéte, az adott tárgyakkal, tárgyi világgal való igénytelen megelégedettségben *rögzül*: egymással nem találkozó lelki *állapatokban*.

A keserű vigaszt, hogy ezeket a társadalom-lélektani állapotokat szabadon állítottuk elő egy — kinek hogyan tetszik: istentől elhagyott, közösség nélküli, világszellemtől, „varázstól” megfosztott — világban, keserűségében, de vigasz voltában is keresztezi, hogy intenciónk valójában csak csekély részben szabadon elsajátító, nagyobb részben kényszerűen és akartan elfogadó jellegű. Öröklött közfelfogások uralkodnak a pálinkásbutykosnak, a koffernek, a lakáskulcsnak, az intézményeknek, valamint a kedves kegyességének tárgyi mibenléte fölött, és személyes szabadságunknak — márpedig a szabadság csak személyes lehet — nem adottsága, hogy ezek személyes intenciónk teremtményei, hanem esélye, hogy minél nagyobb részben tekinthessük át és dönthessük el, mi az, mikor az, meddig az, ami a közfelfogás tárgyai közül adott tárgy, mi az, ami közös akaratképzés tárgya, s mi az, ami *nem* tárgy. Van azonban a társadalmi életnek egy olyan területe — a művészet az —, amely, noha megőrzi a tagolt közfelfogás teremtette tárgyiság és az alany teremtette tárgyiság kettős szerkezetét, messze előrehatol az utóbbi irányba. Ha a műalkotásról mint individuumról beszélünk (s ez korántsem képes beszéd), ha mérlegeljük a befogadó alany mű-konstituáló szerepét, akkor újra meg újra azt a kérdést tesszük föl, hogy mennyiben tárgy, mennyiben lehet tárgy. Nem szabad e kérdés vékony szálát túlfeszíteni. Marx mély maximája ide is vág: a nem tárgyi lény nem lény. A művész hagyományozott formaproblémák tárgyaival dolgozik (akkor is, ha a tradíciók közötti választási lehetősége végtelenül megnövekszik, akkor is, ha marcona hagyománytagadó), a befogadó hagyományozott formaproblémák tudatában, vagy legalábbis érzékelve azt, teszi a maga dolgát. De nemcsak a művészetbölcse és a műbíráló, hanem minden komoly művészettudós is ismeri azt a pillanatot, amikor az *igaz* műalkotásban a technikai forma szerkezetei beleolvadva felszívódnak a műbe, s ahol addig a művész és a műértő előtt a „mi és hogyan vált ki élményt?” problémája lebegett, ott nincs többé probléma, csak élmény. A művészet neveinek és fajainak tárgyi alapzatai és formaelemei éppen ennek a műnek a szabadon teremtett tárgyaivá válnak, s az a másik értelemben vett tárgy (anyag), amelyet tartalomnak szoktak nevezni, nem leképezi, nem tükrözi, nem utánozza a tárgyi világot, hanem formaelemként szükségyszerűvé válva új világot teremt, amelyben a kulcsnak, a koffernek és a többinek a tárgyiságát nem a mindennapi használat véletlenei koptatják adottá, hanem jelenlétének megszervezettsége, súlya, igazsága saját tárgyunkká, szabadon intencionált tárgyi világunkká teszi.

Minél szabadabb, minél személyesebb az intenció, világunkat annál inkább világlátásunk határozza meg. De csak az igaz műalkotás áll

olyannyira minden részletében a világlátás uralma alatt — s igaz volta éppen ezen s csak ezen méretik —, hogy új világot teremtem. Új világot teremtem, de a mi történelmi életvilágunk anyagából, annak lehetőségeiből választva, s ezzel mintegy a közzelfogásban homályosan létrehozottnak *világítva* meg a lehetőségeit. Ezért a *műalkotás* gesztusának individuális szabadsága nem befolyásolja világlátásának tartalmát. Ha azt kérdezzük az irodalmi alkotásoktól, hogy milyen életanyagot lehet megformálni, milyen életanyag hiányát lehet megformálni, akkor az e kérdésre adódó válaszok — mindig művek, amelyekre rá lehet mutatni — talán nem fognak szociológiai tanúságot tenni, de történetbölcséleti ítéletet hirdetnek pusztán azért, hogy lehetett így látni, lehet így látnunk az életvilágot.

2.

Mi az, ami üres? Mi az, ami teli? Mi az, ami hiányzik? Mi az, ami megvan? Tandori Dezső néhány verssorából indulok ki. A *Még így sem* című kötet (1978) két egymást követő verséből. Az 1976/16/c — *A magánszemély természetrajzához* címűben olvasható: „hogy helyreálljon kérdésfölötti / érvénnyel, *hogy nem és nem és nem és nem / érvényes személyemre: csak személyem!*” Majd a következő versben (1976/16/d — *Tárgyszerű előadás*): „Tárgyszerű szembefordulások mögött / mindig megkereshető a személyes, / tárgyszerűen személyes indíték.” Ez a költnél ritka hevületű fölkiáltás, majd rögtön utána a ritka határozott szentencia három állítást foglal magába egy intenció természetéről, egy művészi (emberi) intencióról. Az első saját művére vonatkozik, amelynek érvényességi határa saját határa. Csak önmagával mérhető. De hogyan lehetséges ez? Nem azt kérdezem, hogy lehetséges-e, hanem azt, hogy hogyan lehet ezt szándékolni. Csakis úgy, hogy a mű abszolút individuálissá válik, ami kitölti, ami tökéletesen kitölti, az alkotója — személyisége, a magánszemélyé, kinek érvényességi köre újra saját maga. És ez hogyan lehetséges? Mert az első állítás, az, hogy a műnek is saját maga a határa, kizárja a másodiknak azt a gőgös individualista magyarázatát, amely egykor föltűnt Tandori egyik kedvenc költőjénél: Én önmagamot önmagammal / mérem. / Szavam, ha hull, tömör aranyból / érem.” Tandori Dezső számára is „sok a kettő, / de több az egy”, ám távol került ennek az egynek poeta vatesi ígéhirdetésétől, szavai külső, mások által való megmérhetőségének hitétől (ezért „kanonizálta” például egy verseskötetének értelmezését), távol került a tömör arany végül is mégis csak általános egyenértékének elfogadásától. Ha minden tárgyszerű szembefordulás mögött (s kezdetben a műhöz való viszony is ilyen) személyes indítékok állnak, méghozzá egy épp annyira csak saját érvényességi körén belül működhető személyesség indítékai, akkor az „*egyszemélyviszony*” ilyenkor megzavarodik, akár úgy, hogy „Mi-helyt a felek egymást érintő, / nemcsak a másikat érintő ügyben / ke-

rülnek szembe egymással, közvetlen / gyilkos indulatok törnek elő”, akár úgy, hogy félreértik egymást, a személyes indíték „lehet, mint mondtam a tárgyhoz kötött / indulat, mely az ott-épp-képzeltet / másképp képzelem, s mivel semmi helyhez / kötöttséget nem tűr a képzelethez / szokott helyviszony, könnyen képzelhető / bármely ok e képzelhető »bármí-mi« / mögé”. Ezért minden kérdés fölötti érvényessége „az egyedül elképzelhető egyszemélyviszonynak” lesz. Ez a harmadik állítás, az előző kettőt megalapozó emberkép.

Kérdés, ha a mű és művelője azonosul, műveleteik pedig a rosszindulat és a félreértés elhárítását célozzák, amelyet viszont egyetemesen föltételeznek, akkor hol a lehetősége a művészetnek — most pusztán a másokhoz intézett beszéd értelmében. Az ily radikálisan felfogott magánszemélynek nem privát nyelv-e a nyelve, nem magánbeszéd-e a beszéde? Ezt a kérdést azonban a sorok írója nem a műről való ítéletkénvi veti előre — ez meggyőződése szerint rosszindulat és értetlenség volna —, hanem a mű állandóan újrafogalmazott, újraalkotott kérdésének tekintti, kérdésnek, amely nyíltan és rejtve, formában és közvetlen gondolatokban, megerősítő analógiákban, idézetekben, mottókban állandóan jelen van.

A válasz *visszajáról* könnyű volna. Ha ugyanis ez az antropológia negatív lenne és elletéte hiányát fejezné ki. Ha mindez bonyolult rejtekezése volna maga-reciprokának. Ha a külön-út visszaút volna valami járhatatlan felől. Az alábbi verset, Tandori Dezső új versei közül az egyik legszebbet, netán lehetne így értelmezni. De a Salinger-alakokat említő cím (*Seymour, Buddy, Zoey*) másfelé igazít. „Körös-körül: tömérdek vállaló, / vállalás, váll a vállhoz, meg-egyéb-mi; / közöttük pár szerény, alig-ha-résnyi / köz, köz-mi-más, de talán: járható / köz! a sűrűvé összezáruló / fontosságban esetleg tévedés, mi / haszna; de ennyi mégis: hogy beszélni / ne kelljen, amikor nem mondható, // amiről szó esne; hogy ne lehessen, / ha nem lehet; hogy a Kimondhatatlan / maradjon meg köz-, közemberalakban, / / hogy ne legyen »végül is«, »-atlan«, »-etlen«, / hogy ne találkozzunk, ha lehetetlen — / úgy majd: »lehet«! (?) talán; csak ezt akartam . . .” Vagy lehetne *A meghívás fennáll* című regény (1979) egyik Thoreau-mottóját is a hiány, az apaszt-hatatlan szomjúság irányába hajlítani: „Ki a megmondhatója, milyennek látja az életet a másik? Ha egy pillanatra egymás szemével nézhetnénk a világot! képzelhető-e csodásabb?” Hihetnénk, hogy az intenció itt meghatározottan és kérlelhetetlenül kiválasztja és megteremti a maga hiányait, az első esetben a közös és a magános, a másodikban (a regényben, amelynek mottójáról beszélek) az együtt és külön kettősében hiányolva az elsőt, és ezért telítve a másodikat. De valójában nem ez a dialektika lendül mozgásba. A „lehet«! (?) talán”, vagy a Thoreau-fóhász nem olyan komplementerje a meglévőnek, amely lehetne, amely legyen helyette, hanem csak rés rajta. A redőny hézaga, amelyen át be-

leshetünk egy szobába. Miért? Hogy megtapasztaljuk nem ugyanazt a berendezést, de ugyanazt az állapotot. S ez a lehetőség a mű horizontja is, a művészet — tehát a másokhoz szólás, a másokkal való találkozás, a mások szemével való nézés lehetőségébe vetett szükségképpen bizalom — művelésének legitimációja.

Van egy másik ok is, amiért Tandori Dezső újabb művei nem értelmezhetők a hiány költészeteként. Nevezetesen az, hogy a modern magyar irodalomban példátlan odisszeája során már maga mögött hagyta annak kikötőit. A tragikus hiányköltészetnek (legkorábbi jelentős verseinek) és a kérdéssé, bizonytalanná vált intenció ironikus ürességköltészetének útjai végigjárnak. Ezeket másutt jellemeztem már. (Az ürességköltészet ironikus és nem ironikus útjáról pedig Tandori Dezsőt Juhász Ferencsel összehasonlítva Könczöl Csaba írt, *A hallgatás színönimái*, Életünk 197/12.) Ha új műveiben technikai formáinak szerves továbbfejlesztését tapasztaljuk, az éppen csak gyökeresen új művészi világlátás segítségével történhetett, amelyhez ugyan — meglehet — nem kellett egyéb, mint a szem ama pillanatnyi átváltása a fekete profilokból a fehér váza látásába.

Nézzük, ami *van* — sőt, nézzük a „vanást”; nézzük s nevezzük meg azt, ami kitölti az életet, ami az élet prózájának anyaga és nem lírai anyaghiánya. E program Tandorinál valóban egybeesik a prózai formák megjelenésével, bár ez nem volna éppen szükségszerű. Hogy az anyagot valaminő hiány szervezi, az a prózában éppúgy ismeretes, mint a lírában. Mindkettőben következménye a pontosság iránti igény megnövekedése, a redukció a lényegre, a lényegesre, nyilván azért, hogy az a kimondhatatlan lényeg, amely a centrumában áll, élesen kirajzolódjék. Tandori Dezső szószátyársága senkit sem téveszthetett meg abban a tekintetben, hogy szüntelen pontosbításra tör, hogy — redukál. De miközben rettenthetetlenül haladt előre ezen az úton, elszántan redukált minden tárgy-*kitalálást*, egyre fokozta a képzelet hiányát (erényt csinálva abból a hiányból, amely költői természetét kezdettől jellemezte), egy ponton a redukció egyszerűen megszűnt redukció lenni, mert — persze stilizáltan, de a stilizáció minden eszközével is a stilizálatlanság költői látszatát keltve — azonosult az élet, egy emberélet naturalista prózájával. Az anyag problémából állandóan jelenlévővé és állandóan mozgásban levővé vált, egy személy életregényévé, amelynek tartalmát élettartalmi adják, haladásformáját az időrend, önismétlő formáját pedig az, hogy könnyen belátható okokból nincs befejezése, nem lehet a regényt a vége, a vég felől megszerkeszteni. Amikor Tandori Dezső a *Még így sem* című kötet közepe táján belekezdett abba az elképesztő vállalkozásba, hogy a fent bemutatott címek módjára időrendbe iktatta és publikálta napi verstermését, akkor egy versesköteten belül kezdett bele a regényírásba. „E versek” — tegyem hozzá: *már* — „nem magával az idővel foglalkoznak: tartalmazzák azt” — írja Szigeti Csaba, aki

Megjegyzések a verses kötetkompozíció természetrajzához (Tandori Dezső lírai detektívregénye) című tanulmányában (kézirat) elemezte e kronologikus linearitás tartalmát. Szó lesz még arról, hogy e linearitást circulusítás keresztezi, s éppen ezáltal „áll össze” a befejezhetetlen regény. Most arra figyeljünk, hogy az idő analizálásának, problematizálásának megszűnte bizonyos értelemben a kimondhatatlanság megszűntét, új naivitást jelent Tandori Dezső művészetében.

Tandori műveinek végtelen egyszerűségéről nem először esik szó kritikai méltatásaiban. „Tandori könyvében minden világos . . ., sőt arról is szól, hogy nincs mit félreérteni” — írta Balassa Péter a *Miért élnél örökké?* című regényről (*A felnőtt D'Oré szenvedései*, Jelenkor, 1978/7—8). De mit jelent ez a félreérthetlenség? Mit jelenthet a művészetben, amelyet tapasztalatunk szerint a szüntelen félreértések konstituálnak? Kétségtelenül a reflektált sokértelműségről való lemondást, a makacs ragaszkodást a jelentés egyértelműségéhez, a szimbolikus általánosíthatóságtól való lehetőség szerinti elzárkózást, az olvasó felszólítását, hogy mindent névértékén vegyen. A harc olyatén fölvételét a félreértés egyetemes gyakorlatával szemben, amely elsőnek a mű alanyára irányul, hogy benne ne legyen semmi félreérthető. A legfélreérthetlenebb a legáltalánosíthatatlanabb: a legszemélyesebb. E legszemélyesebből adódik a művész új naivitása. A motívumok ebből a rétegből erednek, és nem táplálja őket a képzelet. Hiszen a kitalált motívum általános evidenciák híján csak reflexív-általánosító-intellektuális lehet.

A naivitást azért nevezem újnak, mert nem innen, hanem túl van a személyesség szentimentális megkérdőjelezésén és keresésén. Regényformája ezért megörökölte annak a világlátásnak poétikai fegyvertárát. Az elbeszélő egybeolvad a főhőssel, és a líra a próza szerves részévé válik. A főhős belső monológja az uralkodó közlésmód, olykor a megosztott, multiplikálódott monológ. A leírás szálait az idők gondolatársító változtatása hurkolja, jelen van a múlt századi regényformák mögé való visszanyúlás gesztusa, a megírás belső problematikájának, illetve éppen történő voltának bevitele a regénybe és ezzel a szerkezet — de itt csak a szerkezet, illetve a mű mint objektum — megkérdőjelezése, az idézet és az önidézet, a cselekményszerű anyaggal való szakítás. *Nincs* jelen viszont ennek az arzenálnak két döntő eszköze, a kimondhatatlan kimondását pótló analízis és az ironikus distancia. S ezért vadonatúj forma keletkezik. *Primitív* forma, amely nemcsak a „régí írók” meg *nem* író módszerével szakított (vesd össze: „Aztán, persze, azt se tudom, ezek a régi írók, már ha Charlest mégis közéjük soroljuk, mire gondoltak, mikor így általánosságokban törtek ki. Mit *nem* írtak meg? Például, hogy nem szeretik, ha a bejárónőjük, akit csak havonta egyszer hívnak úgyis, egy héttel előbb állít be? És megkérdezhetném-e tőlük: Charles, mondja meg őszintén, volt-e már maga úgy, hogy azt mondta, nem várok az istentől se sürgőspostát, táviratot, üzenetet; emészték! ?”);

szóval olyan forma keletkezik, amely nemcsak a meg nem írással, hanem az „újabb” írók *mit* írhatok meg? *ki* az, aki megírja, amit megírok?-jellegű — jogos — kérdéseinek megírásával is szakított. S ezzel visszatért a régi írók *beállítottságához*, ahhoz, hogy van megformálni való anyag, készenlétben álló téma, visszatért a régi (és a mai primitív) befogadók beállítottságához, amely szerint az anyag az elsődleges. Csakhogy e beállítottság általános érvénye, az anyag általánossága nélkül, hiszen azt nem szavatolhatja egy nép mítosza, egy közösség azonos hite, az életformák kanonizált rendje, sőt elvileg (egyszemélyviszony!) semmi általános nem érintheti. Az anyag ily módon a legtisztább non-fictionné, a legabszolútabb dokumentummá válik, a sajátélet kitalálás, sőt bizonyos értelemben megszerkesztés nélküli (vagyis a megszerkesztéssel ezt a látzatot kelteni akaró) dokumentumává.

A dokumentaritás primitív parancsa az anyag elsődlegessége a forma fölött. Az anyagnak „megtörténtnek” kell lennie. S ezáltal kiválasztásában sem játszhat szerepet előföltevés, hiszen azt valamilyen általános megfontolásból kellene nyerni. E megszorítások hiánytalanul megszabják, mi légyen, mi lehet az anyag: a sajátélet újratermelése, ahogyan éppen történik. S mivel *éppen* a leírttá váló leírása történik, ezért az írás középpontjában az írásnak kell állnia. Tandori Dezső regényei — legnyíltabban *A meghívás fennáll* — igazi termelési regények. Egy élet, gondolatok, érzelmek, „lények”, kapcsolatok, kényszeresen szükségletté vált megélhetési robot-feladatok, s mindenekelőtt a mindezekkel telt regény termelésének regénye.

Kiinduló kérdésünkre ez válasz. Amit az így elgondolt anyag ígér, az valóban a hiánytalan telítettség a legegyszerűbb formájában. Amelyben nincs kimondhatatlan és nincs distancia. Csakhogy kérdés, nem fenyegeti-e a teljes önazonosság dokumentumait a minden mozgás, változás nélküli állandóság veszélye, méghozzá nemcsak mások szempontjából, hanem akár önmagából, egy másik telt pillanatból vagy tartamból nézve. Ez nagyobb kérdés, mint az, ami szükségképp együtt jár Tandori Dezső formájával, hogy ugyanis — Kierkegaard-ral szólva — élettöredéket ír. Ez minden folyamatszerűsége, a regény bármely lehetséges formájára pusztító hatással volna.

Az idő előrehaladó voltát, egyszerű egyenes vonalát az ismétlés, a visszatérés körvonala *állítja elő*. Ez korántsem új. Új az (Tandori Dezső munkásságában is újdonság), hogy a visszatérőben mily csekély szerepe van az analizáló emlékezetnek. Az ismétlés nem véletlenek feltárára váró műve, hanem szükségszerűségek naiv föltárulása. Charles, aki az ellentétes forma lírai előlegezője volt, ezért (is) bukkanhatott fel az előbbi idézetben. A *Miért élnél örökké?* idézett része előtt egy Baudelaire-vers van elrejtve (földarabolva, kommentálva, elmesélve), a Szabó Lőrinc fordította *Őszi ének* első része. Bizonyos véletlen eseményből támad itt emlékezés a halálra („Hallom, kopogva hull már házunk

udvarára / a fa s visszhangosan dördül a kövezet.”), hogy az egész vers kontextusában ez az esemény is a közelgő halál jelképévé váljék, s e kopácsoló hangra felidézett új hasonlatok erősítsék meg a *teremtett összefüggés* általános szimbolikáját. E hasonlatképzés bizonyára hagyományosnak mondható a teremtett összefüggést véletlenné stilizáló összefüggések analízisével szemben, s legföljebb csak az összefüggés kezdeti nagy távolsága rokonítja amazzal. Tandori Dezső azonban mindkettőt elveti a maga számára, az elsőt a hasonlat nyílt, a másodikat az analízis rejtett általánosítása miatt. Nem akar teremteni, hanem mintegy — teremtő nélküli — teremtménynek maradni, akinek életébe belerejtett s *bármikor* feltáruló, ami eleve közös és így — csak így — általános, nem pedig általunk általánosított. A miért élnél önökké? kérdésére nincs folyamatossága, nincs ideje, ezért térhet vissza bármikor. S e visszatérések állandósága teszi lehetővé, hogy az alig mozduló események, helyzetek, amelyeket telítetteknek neveztünk, mégis valaminő mozgásban legyenek, hiszen — lehet bennük visszatérni. Végül is nincsen másról szó, mint az éppen történésnek, az átélt pillanat homályos voltának, a kontinuum, mindenfélékkel „teli” mindennapok féleber jellegének naivan szabatos felidezéséről, amelyet az óv meg a túltelítettségtől, hogy néhány mindig felbukkanó súlyos egzisztenciális kérdésnek — a legsúlyosabbaknak — éppen ilyen a jellegük. (A felismert lelki rokonság e föl nem tart helyen is működik: Thoreau soha életében nem találkozott senkivel, aki egészen ébren lett volna.) „Tegnap nyár volt, ma ősz van” — írta Baudelaire. Tandori Dezső ezt így variálja fejezet-címében: „Ma nyár van, ma ősz van.”

Nagyon lassú, de alapjában előrehömpölygő mozgás áll így elő. Joggal írhatja Fogarassy Miklós *Tandori-tanulmány* című hosszú esszéjében (kézirat) a *Miért élnél örökké?*-ről, hogy „a könyv az események és a leírás bonyolult párhuzamosságait is magába foglaló temporális folyamatossággént, az első oldaltól az utolsóig tartó *epikai kifejtés* szellemében épül fel”. Egy olyan könyvről, amelynek epilógusa az elején áll! Ez, mint ahogy az egész forma, a mindennapok *alig-változásában* arra utal, hogy bizonyos kérdések szempontjából minden múlt együttállás a jelenel. Ha az ősz elmúlásnak gondolom, amely a nyárban már fenyeget, akkor ma van nyár, ma van ősz — e gondolat által. S a változások fennállását éppen ezek a bennük működő együttállások érzékeltetik.

Hogyan lehet befejezni az ilyen elvek alapján előállított szöveget? Tandori Dezső minden prózai műve valamiképpen a befejezetlenséget, befejezhetetlenséget, a várható és elkövetkező folytatást hangsúlyozza. Az „*Itt éjszaka koalák járnak*” az egyes részek viszonylagos novellisztikus elszigeteltségével jelzi a bővíthetőséget; a *Miért élnél örökké?* epilógussal való kezdésének és a befejezés elkezdő tartalmának egymásba tekeredése, a „redőny” a költő hasonlata szerint, jelesül egy könyv formája, amelynek feltételeességét a megfordítás tréfája jelzi; *A meghívás*

fennáll harmadik harmadát a befejezéshez való — új történésekkel mindig megakasztott, apró eseményekkel váltig eltérített — nekikészülődés tölti ki; a *Medvetalp és barátai* fejezetcímei pedig a következőképpen sorjáznak: „Elkezdődik a mese”, „Folytatódik a mese”, „Tovább folytatódik a mese”, „Itt véget érne a mese...”, „De a mese sosem ér véget!” S a könyvek egymáshoz való viszonya, az egymásra utalások sűrű szövedéke is a formák nyitottságára, a művek folyamatos egységére utal.

„Ugyanazt” írja tehát mindig? Az eddig mondottakból következik, hogy anyagának, motívumainak ugyanazoknak kell lenniük, vagy legalábbis a változások éppoly csekélyek, lassúak, alig észrevehetőek lehetnek csak, mint amilyenek egy eleve változatlanúságra berendezkedett, a *Please do not disturb* jelszavának uralma alatt álló életvitel mindennapi változásai. A motívumkincs eme egyneműsége, tartóssága, folyamatossága a sajátélet tökéletes egyszeriségét, különösségét és különállását hivatott felidézni. Katalógusa rövid: a magánmitológia pacifikált lényei (játékállatok), a velük való játékok saját szabályokkal, az élőlényekkel (madarakkal) való foglalatosság, a Lányhoz fűződő kapcsolat, mindenkéltől közösség a mitológiában, játékokban és madarazásban, az életvitelt igazoló olvasmányok, az életmód tárgyi körülményei, főképp a teljesítménybérezett munka és végül a munka, mint az éppen soron levő mű megalkotása.

És mégsem ugyanazt írja mindig. Anyagának vannak olyan vonatkozásai — a képzelt és valódi betegség, közeli emberek és állatok lehetséges és valószínű halála, a társas kapcsolatok ápolásáról való megfontolt lemondás, a megképzett személyekkel és madarakkal való kapcsolat intenzifikálása stb. —, amelyek beágyazódnak a sajátéletbe, és végső tartalmukban mindenki számára adott egzisztenciális kérdésekhez vezetnek. A *Miért élnél örökké?* az elmúlás, *A meghívás fennáll* a kapcsolat könyve (titkukat már címük elárulja), az egyikben ennek, a másikban annak a témának az ismétlése kerül kissé túlsúlyba.

Az abszolút személyes sajátélet és a személyességet megalkotó s ugyanakkor a személyesség által feldolgozott mulandóság és kommunikáció: ez az író világának egy lényegű, misztikus hátrótsága. Minden transzcendens szavatoságot nélkülöző immanens misztika ez, de a kifejezés mégsem hasonlatképpen. Tárgyi körülményekről ugyanis csak nagyon föltételesen lehet beszélni ebben az anyagban. Nemcsak a lények, hanem a növények, a pléd, a bútorok, a jegyzetfüzet, a rádió, a radír, a homokóra is megszemélyesül, nevet vagy legalábbis kezdő nagybetűt kap. S ne higgyük, hogy egy gyermeteg szív játszadozása ez. Nem. Egy radikális szellem döntése, hogy csak azt választja világának, azt szükségeli, ami (aki?) választja, szükségeli őt. Ezért is van művek idézésének, a kiválasztott és viszont őt választó olvasatnak oly nagy jelentősége könyveiben, e tiszta, akadálymentes kommunikációnak. Az a szellem, amely itt működik, nem kívánja értékeit érvényesíteni a világban, nem

kívánja értékei érvénytelenségét világhiányként felfogni, hanem egy talp-
alatnyi helyen értékei számára érvényes világban él. Rájött, arra való,
hogy dicsérje a dolgokat, rendben akar lenni mindenkivel, semmilyen
intézményesség ellen nem érzi dolgának, hogy kifogása legyen. Rég nem
redukál, nem kiújík, nem lefarag, nem elzárkózik, hanem elnézően nem
létezőnek tekinti a világan kívülieket. E nemlétezés akadályt azért ké-
pez, ahogyan a szigetnek a tenger, az enklávénak az a terület, amely
körülfogja. Nem semmi tehát, hanem más: nem élet, nem világ — onnan
tekintve.

Honnan? Az egyszemélyviszony értékmérőjéül kínálkozik a természet,
amelytől egy manapság aktualizált s Thoreau-nál már nagyon is eleven
eszme szerint túlon túl elszakadtunk. Csakhogy a természetfogalom is
általánosság, amely a társadalommal való viszonyában értelmezhető. A
nagy magányos amerikusnál is, aki a massachusettsi rabszolgaságról
beszél, mint természet ellen valóról, aki polgári engedtelenséget hirde-
tett, aki kikísérletezett életformáját el akarta terjeszteni. Ezért az az
állítás, amely egy Thoreau-ról szóló tanulmány lapjairól került a regény
címlapjára — a meghívás fennáll —, mást-mást jelent. Ott: meghívás
az általánosan igaz életforma követésére. Itt: meghívás a bepillantásra
egy életformába, amely tökéletesen egyedi, mint az író szerint minden
életforma, és ezért követhetetlen. Amivel szembe fordul, az épp az élet
általános formája, a kapcsolatok, az összefűződések, az együttlétek, ame-
lyekben *nincs* közük a résztvevőknek egymáshoz, amelyekben nincs sze-
retet, nincs egymás szükségelése. Amelyek éppen ezért nincsenek — csak
akadályokat képeznek.

„Nyomban *fűznek* valamit, ahogy Dömi mondaná; és nem is tudjuk,
mihez. Aztán az a kettő együtt: van. És ha bajom van bárkivel, ezért,
gondolta; *fűznek*, valamivel *össze*, és ezt a valamit még esetleg tudnám,
micsoda, hanem ők ekkor már, megismeretlen, túl vannak, s azt hiszik,
az összefűzés eredménye ténylegesen létezik. Ez a családi együttlét, ez
a szakmai beszélgetés (már ha nem olyan mód szakmai, hogy madarakat
kell *menteni*; vagy dönteni, mi legyen egy egészen gyakorlati cél érde-
kében ezután; vagy ha valamiről nagyon-nagyon elvben van szó; vagy
ha egyszer azért mégis összejövünk, mert *egyszer-egyszer* azért *csak* le-
het), ez, és, íme, mint az iménti zárójeles csuszamlás mutatja, a határ
olyan képlékeny, annyira megvonhatatlan, hogy egyszersmind *nem az*.
Tehát semmit, de semmit nem mondhatok, visszavonni se tudok egy
szót se; többnyire ezért állnak meg a dolgok a szívélyes üdvözlöteknél,
ezért *töltik* csak úgy egyszerűen az *időt*, anélkül, hogy megtöltenék;
bizonyítatlan marad az egész, s a nyomában egy érzet, hogy valami
történt.” (A meghívás fennáll.)

Minden másutt történik. De *ahol*, mi közünk lehet ahhoz? Ez a kér-
dés, mint minden *nagy* műben minden reá vonatkozó jogosult kérdés,
A *meghívás fennáll*ban formakonstituálóvá válik. Nyilván kevesen lesz-

nek, akik Tandori Dezső e regényét — csodálatosan következetes művészi pályájának újabb állomását — velem együtt remekműnek tartanak. Ha másért nem, már csak azért sem, mert e végtelenül egyszerű szerkezetű könyv végtelenül fárasztó olvasmány. Csakhogy a fárasztás, az akadályképzés a művészi terv része lehet ott, ahol a művészi világlátás eljutott a „művészi”, tehát a másokhoz *szóló* magatartás szakadékos peremére, ahol a kérdés sok misztikushoz hasonlóan akképpen hangzik, hogy az élményekkel, eseményekkel, érzésekkel telített saját világ egyáltalában közölhető-e.

A leírt módon felfogott sajátélethez való mikroszkopikus közelítés minden „közöstől” való távollátás. Nevetséges volna a természetvédelemben, a madarak megmentésében föllelni a közöset. Hiszen az író jól tudja — idézi Lorenztől —, hogy a fontos az, „mi mindent látunk *mi* az állatban”. Másodszor ez a *mi* is szigorúan *élnék* értendő, hiszen neki (a könyv hősnének) a madárvédők közül is csak azokkal közösek a gondolatai, akik éppen *ennek* a madárnak a megmentéséhez nyújtanak segítséget, akik éppúgy a verebet szeretik és a galambot csúfra emlegetik stb. Nem, az író nem ily banális módokon számít megértésre. Nem „tartalmilag”. Az olvasóval szembeni gesztusa inkább kirekesztőleges. Föladja azt a régi — és jelentős — retorikai fogást, a tua res agitur-t, amely egy fölötte problematikus elvárásra fordítva a közös „valóságban” való minél nagyobb részélést és részeltetést, a realizmust írja elő az írónak. Itt az olvasó semmilyen dolgáról nem lehet szó, hiszen a könyv éppen arról szól, hogy minden dolog kizárólag saját. Dolgok s ügyek közössége, közös átélése helyett azt láthatjuk, miként látja valaki a világot, miként teszi sajátjává.

A meghívás erre a bepillantásra, s a félelem a félreértő, idegen, ellenséges tekintettől, a félelem a hosszú vendégeskedéstől szabja meg a formát, amelyet jellemeztem már. Röviden összefoglalva az életanyagnak és az életanyag művészi feldolgozásának, *mint* életanyagnak minuciózus leírása ez, amelyet visszatérő vezérmotívumok — kulminációs pontok — tagolnak (kölcsonös szükségletre alapított kapcsolat és „kenyszerjárulék”-kapcsolat, az elmúlás, amely itt nem „pusztán” egy embernek, hanem az egész világnak, mint „egyedüli példány”-nak megszűnt). Az ismétlés azt jelzi, hogy amiről szó van, nem megoldható, de kimondható. E motívumok nem különböznek stílusában a többi motívumtól, előhívásuknak és enyésztesüknek ismét a megoldhatatlanságra utaló majdhogynem észrevétlen fordulatai különös finomságot kölcsönöznek, s ugyanakkor hogy úgy mondjam állandó csendes rengésben tartják a regényt. Ha nem lenne nevetséges egy több százezer szavas regényre alkalmazni, azt mondanám, és még ama forma *pregnans* voltára is gondolnék közben, hogy a *haiku* remegése ez. Az előrehaladó vonalforma és a visszatérő körforma rezgése: a regényt a felületen az első, a mélyben a második határozza meg. Hiszen alany és állítmány egymásba fordul, A=A.

A hiány így vált át Tandori Dezső mai művészetében az ő szavával vanásba, a distancia önazonosságba, a kritika affirmációba: mert nem akar semmit, ami „-atlan, -etlen”, mert nem akar semmit, amit lehetetlennek vél. Ha a bíráló elárulja, hogy az életformát követhetetlennek és a mögötte álló antropológiát a maga számára elfogadhatatlannak tartja, hogy az $A=A$ logikai formájával szemben előnyben részesíti annak blochi módosítását — $A=még\ nem\ A$ — s az ehhez tartozó offenzívabb személyiségformálást (és reményt), akkor ez a fent mondottak értelmében nem lehet Tandori Dezső *művének* kritikája. Ő bebizonyította: lehet így látni a világot, ez lehetséges világ. Olyan világ azonban — és ez is következetességét, művészi igazságát dicséri —, amely megvalósítja képletének circulusát. Volt egyszer egy ember — erről szól a mese —, aki boldog akart lenni, mert a boldogság-boldogtalanság egyhangú váltakozásai közt hiányt szenvedett. Hosszú kalandok után ráüdbent, harcba bocsátkoznia már csak azért sem bátorságos, mert nem tudja, mi is az, ami hiányzik. Fordított hát egyet élete kerekén, s szertepillantott: mi az, ami megvan? S e földdarabon megvetve lábát attól kezdve azon fáradozott, hogy megvédje — megvédje és ezzel megalkossa. „Élvezni kell egymást, gondolta D'Array, élvezni egymás társaságát, ha az nincs, megette a fene. Őrült, hogy valamit végre ilyen egyszerűen gondolhat.” S ez a terv, amelynek megvalósításához annyi leleményre, furfangra, bátorságra volt szükség — sikerült. S most ott ül szigetén, azok kicsiny társaságában, akikkel élvezik egymást, s hallgatja, amint partjait verik, csak verik a boldogság és a boldogtalanság mindig váltakozó, soha nem változó hullámai.

3.

Vélhető, hogy „Dezső úr” könyvének lapozgatása Esterházy Péter segítségére volt stílusának nem is annyira előállításában, mint felszabadításában. Ez a segítség azonban csak bizonyos rokonság alapján képzelhető el, s ez nem más, mint a rendelkezésre álló szavak bősége. A szövegek elkészítésére, különböző talált és szerzett szövegmorzsák generalizálására való hatalmas technikai készség — és gátlástalanság. Weöres Sándor, majd Tandori Dezső lírájában is föltűnik, hogy a szöveg bizonyos mértékű fölfüggeszthetősége, tehát a ritmus és a dallam a szövegtől még némileg független előzetes víziója, e lehetséges költői eljárás mód nem szívódik fel a kész műben, hanem a hatás egyik elemévé válik. Nem valamely puszta képlet képzett előre, hanem a szöveg hangulata is, és ilyen módon a szövegek föl- és kicserélhetőségének érzése lebegő, de korántsem meghatározatlan hatást kelt. A nyitott mű egyik módzata ez, amelynek szerkezetét Tandori Dezső a *Talált tárgy*-korszakban a lehető legnagyobb nyíltsággal mutatta fel, de melyet új céljainak megfelelő új változatokban azóta is gyakorol. Sőt átvitte a prózába is,

ahol a szöveget megelőző és ezért módosított szöveggel is elképzelhető megformáltság hatását a líránál sokkal inkább újra csak szöveggel lehet elérni. (Inkább, de nem kizárólagosan, hiszen a prózai szövegnek illetve szöveg-résznek is van — bár kevésbé kötött — ritmusa, tempója, még-hozzá hangzás szempontjából éppúgy, mint gondolat szempontjából. Tandori kompozícióját a gondolat-visszatérések ritmizálják.) A szövegek fölcserélhetőségének technikája a *Talált tárgy* idején a szövegelő bizonytalanságára utalt, s a szövegekre magukra, mint afféle személtelenen gyűjtött kincsekre. Most bármely szöveg pontatlan, csak körüljáró voltára — ahhoz az előtte meglevő lélekállapothoz, pregnancia-igényhez képest, amelyet kifejez. Arra is utal, hogy a visszatéréshez, az ismétléshez tulajdonképpen bármelyik mondat elvezethető.

A szövegek generalizálásának és behelyettesítésének technikája Esterházy Péter *Termelési regény (kissregény)* című regényében a fő- — valójában a mellék- — rész formájává válik. A *Pápai vizeken ne kalózkodj* című novellagyűjtemény szövegeiben, a pincér- és spiontörténetekben, az ötletkidolgozás változataiban ez az eljárás megvolt már, a kisregény azonban maga nem más, mint ez az eljárás és csak ez. A novellák témaválasztása, anyaga is a szövegek lebegtethetőségéhez illett. A pincér — fogalmának megfelelő — magatartásában a reprezentáció, vagyis a formák képviselete, a spionban a szükséges észrevétlenség eleve kettősséget teremt a szakma érdemes művelője és az „ember” között, s e kettősségben lebegtek a szövegek. „Hogy mi van a jelentésben, az másodlagos. A fontos a *van*. A van-ság.” (*Spionnovella — Hallgatás.*) De mivel a kettősség ott probléma volt, vagyis a szakember mögött volt némi emberszerű, ezért a jelentések másodlagossága egyes döntő pontokon megszűnt. A kisregényben — amelyről nem szabad elfelejtenünk, hogy nem önálló egész — a szak- és közemberek azonosak szak- és közmaszkjaikkal. Ha érdemes erről egyáltalán beszélni, a titkárnőféle begyes és buja, a főnök törpe, gáncoskodó, korlátolt és szintén buja, a „hoes” fiatal szakember, aki bátran, konstruktívan, meg nem értve, elgáncsolva „felvázolja a jövőt”. Sémák ezek, amelyeket ily eltéveszthetetlenül ismerőssé és ismerősen semmitmondóvá kedvünkért alakított a jóindulatú író. „A farkast úgy hívjuk: félelem az újtól, maradiság, szervezetlenség, lustaság, nemtörődomség. A juhászt úgy hívjuk: fegyelem (szocialista). A füttykőst úgy hívjuk: folyamatos anyagellátás, állásidőcsökkentés, a munkaidő *pozitív* kihasználása, integrált termelésirányítás, processzográfus folyamatszabályozás. A bárányt úgy hívjuk: népgazdaság, fejlődő, növekvő, gazdagodó, szívünknek drága szocialista haza.”

A sémák tartalom nélküli, generalizálható, behelyettesíthető szövegek. A dallamnak kell ismerősnek lennie, a retorikai ívnek töretlennek, s egy-egy ismerős szónak kell hívójelül szolgálnia. Úgy kell elképzelnünk, mint egy értekezlet vagy egy nagygyűlés szónoklatát, amelynek tárgyilagos légkörét, forró hangulatát a kikapcsoló tudat számára a

dallam és a megfelelő hívószavak kellő arányú és elhelyezésű jelenléte biztosítja. A kisregény nem egyéb, mint ilyen dallamra szerzett képtelen szövegek garmadája. A közügyekkel szembeni aluszékony — elaltatott — befogadói magatartásra számít. A remek áttűnések — vállalati értekezletből gyermekkorunk egri viadalaiba a kontyos ellenel, vállalati társadalmi életből a nemrég kiegyezett ország liberális társadalmi-parlamentari életébe, a vállalati és minisztériumi haute-volée szokásaiból egy valamikori haute-crème kedvteléseibe, Tisza Kálmán-szónoklatból Rákosi Mátyás-szónoklatba — *nem analógiák*, hanem ki-becsúszkálások a figyelmetlenség résein. Az alá- és fölrendeltségi viszonyok változataival kapcsolatos figyelmetlenségre számít, amely azokból a népi igazságokból táplálkozik, hogy mindig van főnök és mindig igaza van. Az első rész bravúr-duettje, a két aranyhörcsög gazdasági tanácsadó Ha én főnök lennék kezdetű szövege (ad notam Weöres: Ha a világ rigó lenne) az úr és szolga-viszony sehogyan sem összetartozó típusait, területeit gyúrja egybe könnyedén.

A jegyzetelés is a kisregény szövegének fölfüggeszthetőségére vall. A megírás sejthető és az olvasás javasolt útja különvlik, a főtéma állandó megszakítása a melléktémával, az írás megszakítása az író önélet- s állapotrajzával persze alkalmat ad — visszafelé — számos tréfára a mi-ből lesz az irodalom? című kérdésre adott válaszok variációinak körében (a kisregénybeli takarítónő és a jegyzetbeli rokon dáma megfeleltetése, fordulatok, helyzetek átszüremlése stb.), de ez nem vezet párhuzamokhoz. A jegyzetszámok és nyilak ugyanis azt mondják: bármikor elhajózhattunk e papirosizú tengerről, ahová nem köt semmi, hogy kiköthessünk — maradok az ócska hasonlatnál — szigeteken, ahol van szerelem, szeretet, szenvedély, tartás, ahol a munkaidő letelte, a termelés, a közforgatag után elkezdődhet az élet. Bármikor megszüntethetjük a szavak ürességét, a szövegelés néhány csonkító feltételhez kötött tetszőlegességét, ha fölismerjük, ha pusztá sémának ismerjük föl, amelynek saját körében az ellentéte is ugyanaz.

A szöveg *máshonnan*, más élményekből telítődik. Generalizálhatósága, másodlagossága ezért a jegyzetekben nem tölti ki a formát. Az eljárás azonban megmarad, más feladatra. Ezért nincs stílisis ellentét, hanem csak stilizációs szintkülönbség a két szövegrész között. A szöveg lebegése, az elszabadult variációk futamai ezúttal holmi másodlagos ironia szolgálatában állnak. Azt értem ez alatt, hogy a jegyzetek életanyagához a szerzőnek nem ironikus a viszonya. De újfent az olvasó iránti jóindulatból, amely e könyvnek egyáltalán nem pusztán fölszíni jellemzője, a gazdag, telített s meglepően harmonikus életanyag felidézhetősége kedvéért a tréfás önironia retorikai eszközt alkalmazza, még hozzá a klasszikussal éppen ellentétes, de mindennapi retorikánkban nagyon is meghonosodott önfelnagyítás formájában. Mivel azonban ha nem is e fölnagyítást, de *nem is* az ellenkezőjét gondolja, holott az alkalmazott

retorikai eszköz az utóbbira való, s mivel csak látszatra távolít, valójában közelít, humoros és nem ironikus kétértelműség jön létre, amely a lebegtetett szövegben testesül meg. (Más eszközök is e másodlagos iróniát szolgálják, például az a grammatikai figura, hogy a Mesterről szólva az író mindig kiteszi a mondat vagy mondatrész végére az egyes szám harmadik személyű személyes névmást. Mindig kiteszi ő.)

A termelési regény ürességének komplementer ellentéte a feljegyzések önéletrajzi telítettsége. Méghozzá a feljegyzések világának nézőpontjából tekintve az ellentétet, azaz *nem* ellentétesnek, hanem semmisnek, hamisnak tekintve ama másik világot. Nemcsak a kisregény bohóctréfája mutatja ezt, hanem a jegyzetek magánszféra-világa is, amelynek tágas érintkezési formáiból nem iktatható ki a történelem és társadalom nyilvános szféráival való érintkezés. *Mindezekkel szemben* a hős (egy könyvbeli tréfa szerint E. P., a nagy negatív hős) az állj ellent a gonosznak, a ne hazudj optativusaival él — vicc és lekezelés formájában („a történelem, ez a nagy mókamester”; „valamelyik számmal jelölt világégés”; „Mi kelet-európai Faust, arra a pillanatra mondjuk: »Maradj még!«, amikor nem buzerál a felsőbb ég”), minden áldozattal szembeni meleg részvétellel, s *ha* minden kötél (mármint saját elkötelezettség) szakadna, egy-egy csöndes nemmel. Nemmel a megvesztegetésre, a csalárd átigazolásra, a szó kiárusítására.

A följegyzések gazdagsága azonban a szeretetteli magánérintkezésekből fakad. Ez az, ami megvan, ami bizonyosan nem üres, az ölelés, a „pajk”, a játék. A feleség, a gyermek, a szülők, a testvérek, E. P., Armand úr (az edző), távolabbról egy-két irodalmi és labdarúgó pályatárs gyengéden megértett személyisége. És mindenki lehetőség (gyengéd) megértése, aki el tudja választani magában, akiben még elválasztható a hamis közembertől az igaz magánember. Ahogyan maga a regény is szétválik egy hamis és egy igaz részre, s ahogy az utóbbiban újra meg újra kiiktattatik ha nem is a kettősség, de a hamisság elhívése, benső igazolása. Ehhez a kiiktatáshoz erőt adó enyhely a (nem professzionista) edzés és mérkőzés, a családi boldogság.

A dualizmus e kolumbuszi vagy talán prekolumbián tojásának fölfedezése naiv szilárdságot s egyben könnyedséget kölcsönöz a regény valódi hősnének s egyben az egész regénynek. „Nem mondom, hogy optimista vagyok, mondja más” — írta valaha az író a *Spionnovella* bevezetéseképp. (Ez az írás áll a legközelebb a regény szelleméhez — önidézetek, utalások tanúsítják). A boldogság *lehetséges*. „Ő meghatódottan nézett körül, a lányka trónolt, Frau Gitti édesdeden szuszogott. »Tudja, barátom, akkor odaléptem az ablakhoz, nekinyomtam a homlokomat az üveghez, nyomot hagytam, és az jutott az eszembe, hogy emlékezek majd mindig erre az időre, merthogy ekkor... — szemérmes harákolással téblábolt picikét — ...ekkor boldog voltam.« Hej!” Az irónia itt is, másutt is, például a jegyzet — az edzések újrakezdéséről

szóló — nagyon is komolyan gondolt utolsó mondatára rácsapó levélben (az olvasóhoz: „milyen gyárról, bányáról, népgazdaságunk vagy az ember milyen részéről olvasnál még szívesebben stb.”) csak látszólag ellensúlyozza, csak látszólag teszi idézőjelbe a kijelentést. A legsúlyosabb mondanó, a Mikszáthtal való beszélgetés csúcspontja előtt pedig az író ironikusan azt is bejelenti, hogy most *vagy* a tudatosság csillagjeleként, *vagy* a figyelem áramszünete okából fakóbb lesz az esterházysi ironia. Nos, ez az ironia eredeti funkciójától elhajolva a regény derűs kellemének kifejezőjévé válik. A báj, a grácia, a kellem valóban e mű legfőbb jellemzője, de nem a ma szokásos lekicsinylő, hanem ómódi értelemben: erkölcsi méltóság jeleképp. Az optimizmus, a boldogság, sőt, a talán még olykor euforikusnak is nevezhető kedély ugyanis nem eltagadásból, nem az élet iszonyatainak elhallgatásából, hanem szemléleti reformjából táplálkozik. *Megformált* reformjából, hármás értelemben. Abból a sugárzó tapasztalatból, hogy lehet e reform szellemében élni, hogy nem kell a pusztá keresésnek, a hiányolásnak kitöltenie az életet, hogy a sémák rossz alternatívái *mögé* lehet lépni, ha a köztülekedésből a magánbékébe vonulunk. (Nem *vissza!*) A fölfedezés örömeiből, hogy ez egyszerű, hogy éppen ilyen egyszerű. Hogy nem muszáj hagyományozott terheket és szerepeket „föl”-vállalni, hogy ha *mögé* lépünk a kuruczoknak és a labancoknak, a városiasoknak és a népieseknek, a hősek és az árulónak, az nem mellé lépés. S végül a reform elterjeszhetőségének, általánosíthatóságának reményéből, amely mintegy átfogja az egész formát. Mert az olvasó iránti nyájasság, a szórakoztatás, az „élvezni kell egymást” minden olvasóra kiterjesztett és a regényre visszavonatköztott ritka és becses írói magatartás ezúttal nem engedményekből származik, hanem a formaeszmé következménye.

Nyilván kevesen lesznek Esterházy Péter olvasói közt, akik e regényét — az utolsó évtizedek egyik legszínvonalasabb magyar prózáját — velem együtt mégsem fogják remekműnek tartani. Hiszen a remekmű vagy a genie — említettem — mindennapi retorikánkban alig ritkábban röpköd, mint a — „fűzfa”. Az imént megpróbáltam az író művészi világlátását megérteni és rekonstruálni. A műbírólnak nem dolga, hogy a világlátással világnézeti vitát folytasson, különösen akkor nem, ha e vitának önellentmondó módon megvannak a maga intézményei és intézményesített műbírái. Az a feladata, hogy megvizsgálja, működik-e az így látott világ, működik-e valamely közfelfogásból nyert előfeltételek nélkül, amelyek viszont nem váltak a mű formájává.

Két lehetséges titkos előfeltételt látok Esterházy Péter regényében, az egyik ideológiai, a másik pszichológiai természetű. Ő azok közé az írók közé tartozik, akik szakítottak a hiánygazdálkodással, annak középontba állításával, ami nincs (ami lehetne, legyen vagy tragikusan: ami nem is lehet). Ez a hiánygazdálkodás a hatvanas években a prózában a téma inségeként jelentkezett, s vagy a szikár tényközlés modorában

manifesztálódott, vagy pedig egy-egy téma külföldi és hazai példák nyomán üvegyöngyként járt kézről kézre. Például a híres vagány, a „deviáns” színes és az írói remény szerint igazságokat tartalmazó életformája. A hetvenes évek figyelemreméltó prózairói közül sokan feladták egy legújabb tárgyilagosságba vetett reményüket (például Nádas Péter), feladták képzelőerejük ösztökéléséhez fűzött reményeiket is, és az anyag tekintetében minden utópiától ment non-fiction jellegű műveket írtak a szociológiai prózától az önéletrajzi fogantatású írásokig (különös tekintettel a családra és a gyerekkorra). Lengyel Péter értékes regényének, a *Cseréptörésnek* a szüzséje jelképezi e fordulatot: hőse egy hiány, egy életrajzi fehér folt megszüntetésén, azaz feltárásán, betöltésén fáradozik, méghozzá nem konstrukciókkal, hanem hogy úgy mondjam szigorú földhözragadsággal keresve, találva, összeillesztve a történet valóban létező, meglévő cserepeit. A létezőnek, amely nem vágy- s fantáziaszülemény, önértéke támad, az új írók arra figyelnek, hogy valami meglétének, fennállásának nemcsak önméltó, természetlen, hanem termékeny hatalma is lehet. Nyilván a létezők e körének meghatározásán múlik, saját hatalmunkon fölötte, hogy mikor igénytelen elégedettség vagy elégtelenség anyaga, mikor apológiáé, mikor rezignált megbékélésé, s mikor valamilyen új világ — s művészi értékén mit sem változtat, hogy talán „csak” saját világ — kibontakozásának termőtalaja.

E saját világ megtámasztásához Esterházy Péter rejtve s nem föltétlenül tudatosan egy közfelfogás evidenciáit vette igénybe, amelyet konzervatívnak neveznék, mert a Rend bizonyos formáit, jelesül a családi köteléket, a házasság szentségét a megbonthatatlan hűség jegyében *elève* értékként kezeli. A kritikus most nem fog bele abba a méltatlan, s önéletrajzról lévén szó, ízléstelen vállalkozásba, hogy egy témát átigazítson. A regény legszebb, legmegrendítőbb lapjai a szülők, a testvérek, a házastárs portréi. A legszemélyesebb s ezért a legmélyebb rajzok ezek. Mint minden igazán szoros, értő és szeretettel kapcsolatban, amelyben a feszültségek nem fokozódnak konfliktusig, a viszonyok rezdülésszerű változásaiban minden benne van, s ezeknek a pillanatnyi átrendeződéseknek a rendkívül finom felidézése nagy írói teljesítmény. De van valami prestabilizált garanciája annak, hogy a feszültségekéből ebben a szférában soha nem lehet konfliktus, és e szavatosság a regénynek nem tárgya és nem problémája. Nem származhat ez másból, vagy legalábbis nem kapcsolódhat máshová a befogadók tudatában, mint ideológiai elszántsághoz vagy/és pszichológiai alkathoz. Másodsor, a rendkívül személyes, rendkívül intim természetű életanyag köré a másodlagos ironia, az előadásmód természetességet, magátólértetődőséget sugalló könnyűsége udvart teremt. A téma mintegy másodsor is végigfut az olvasó lelkében, nagyon is sajátos, egyedi volta ezúttal nem gátolja, hanem szorgalmazza szimbolikus, általánosító jellegének megmutatkozását. Az eddigiekből világos, hogy az általánosíthatóság mennyire életkérdése az egész

regénynek, hiszen formája ezen alapul. E lényeges ponton azonban megformálatlan, hallgatólagos előzetes megegyezésre lesz szükség a mű és az olvasó között. Sőt, e megegyezés egy helyen nem is hallgatólagos, mert az író egy — a regényben egyébként nem ritka —, a formából nyersen kiugró morális szentenciában ki is mondja: „ahogy más tereken »radikalizálódott«, e téren is, és egyáltalán: szerette volna, ha néhány dologra rá tudná venni a népet”. (Majd a szokásos ironikus clientpont után:) „Így hát csendesen azt mondta a kocsmabejáróban: »En feleség-párti vagyok.«” Felhangosítva a regény egy nagyon is halk, aligha gondolt, de nem is kiküszöbölt eszméjét: a férfi *azért* állhatja meg a helyét az élet viharában, mert a családi tűzhelynél melegebben nője szelíd keze elsimítja a gond ráncait homlokán. Ez a közhely bursikózan-bohócosan modernizálva sajnos benne van a regényben — benne van abban az értelemben, hogy az író nem támaszt művészi akadályokat az ilyentén kézenfekvő értés elé.

Az általánosíthatóság e csendes ideológiai segítőtársa mellett van valami, ami szüntelenül csendes ellentmondásban van a szemléleti reform forma sugallta általánosíthatóságával: az ugyanis, hogy e reform talán egy szerencsés pszichológiai alkat kegyelme. „A lebegő könnyedség, amely minden komor viszályt, minden sötét fenyegetést, életben tapasztalható hatalmának valóságát le nem gyöngítve, tánclépésben legyőz, az értelmes belátásnak, mint az előrehaladó élet ellenállhatatlan hatalmának bája” (Lukács György mondta volt ezt Minna von Barnhelmről) kissé megsegítették azáltal, hogy a sötét fenyegetések, amelyeket az író sem le nem tagad, sem el nem hallgat, hősenek pszichológiájában nincsenek jelen. Megint méltatlan és ízléstelen volna a regényhős karakterébe belegyömöszölni valamit, ami — Gott sei Dank — nincs ott jelen. De valóban csak istennek hála, hogy nincs ott jelen, s — megfordítva a József Attila-sort — e szerencséből épült erény a regénynek nem tárgya és nem problémája. S ha ez így van, akkor a regény igazsága nem egészen vág egybe az író eszméjével. Így szól: olyan világban élsz, „kelet-európai Faust”, amelyben alig tehetsz valamit boldogságodért. Nem akarhatod, nem artikulálhatod szükségleteidet, nem tervezheted meg és nem küzdhetsz érte. Ha szerencséd van, boldog leszel, ha nem, boldogtalan.

4.

Ez a pont már nem foglalkozik művészi kérdésekkel. Azért ilyen rövid. Csak visszakérdez a két boldogságmodellre — Tandori Dezső régi versének szavaival. *Hogy ki ne jöjjünk a gyakorlatból*: „Lesz vigasz / Lösz vögösz / Lasz vagasz/ Lisz vigisz / Lusz vugusz”. (?)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

TÖPRENGÉSEK KANIZSÁRÓL

S A F F E R P Á L

I.

Egy este, beszélgetés közben, valaki a kanizsaiak közül csendesesen megjegyezte:

— Szép, szép, ez már a huszonnyolcadik írótábor, de valahogy nincs tapintható eredmény. Nem látom a művet.

— Van az is, mondtam, vers, próza...

— Nem arra gondolok, folytatta a beszédársam, valami nagyra, regegyre, amelyben benne lenne a kanizsai melós...

Egy kicsit fülsértő volt a megjegyzés, de tudtam, hogy nem úgy gondolja. Nem rendeli, nem parancsolja, csak kívánja, álmodja, hogy ennek az ő világának itt valami írott nyoma maradjon. Ezért válaszként csak visszakérdeztem, hogy hol találkozhat itt az író a kanizsai „melóssal”.

Nem árultam el, hogy én találkoztam vele. Az egyiknek kertés háza van, a másiknak összkomfortos lakása, a harmadik most építkezik. Az egyik gyári munkás, és azon kesereg, hogy nem bírnak szállítani, mert hol szög nincs, hol drót nincs, illetve van, de csak úgy, ha „megkenik” az anyagszállítót. A másik épületen dolgozik, és azt meséli, hogy ha hibát találnak a tervrajzban, akkor leáll a munka, mert előbb értesítik a mérnököt, a mérnök az ellenőrt, az ellenőr a kivitelező vállalatot, a kivitelező vállalat a beruházót... ha közben a munkások meg nem unják és a saját szakállukra rendbe nem hozzák a dolgot.

Értekezletekre egyik se szeret járni. Idegesíti őket a számadatok szüntelen áradata, amit nincs idejük megérteni, mert sokszor kézhez sem kapják, csak felolvassák nekik az anyagot. Az a sötét érzésük, hogy az adminisztráció az orruknál fogva vezeti őket. A gyerekeik minden héten úszni járnak az új fedett uszodába, ők maguk, hacsak tehetik, kint vannak a Tiszán...

Nem mondtam el neki, mert nem egyezett volna ezzel a képpel, érveket hozott volna fel ellene, és egyszeriben rájöttünk volna, hogy teljesen különböző dolgokról beszélünk, ő a statisztikai valóságról, én pedig életérzésekről.

A félreértés tehát folytatódott, és ő válaszként sorolni kezdte, hogy évente mennyi itt az író—olvasó találkozó.

— Nem az a kérdés, hogy találkozhat-e itt az író az olvasóval, hanem, hogy találkozhat-e azzal a te „melósoddal”!

Ekkor megértettük egymást. Elismerte, hogy az írotábor szervezésében, feszélyezetten vagy kevésbé feszélyezetten, de csak az író és az olvasó találkozik.

Nem azért mondtam el ezt a történetkét, hogy bárkjt is bántsak velem, legkevésbé a kanizsai írotábor szervezőit. Csak szemléltetni akartam, hogy ma, huszonnyolc esztendő után, is fontolgatják az emberek közvetve és közvetlenül, hogy miért jönnek a vajdasági írók minden ősszel Kanizsára.

Ezekből a fontolgatásokból az elmúlt, közel három évtized alatt, különböző magyarázatok születtek:

Van egy „művelődéspolitikai”, amely az írotábort lényegében az irodalompropaganda eszközének tekintti, az „irodalomösztrönyöz” elmélet, amelynek olyan „bőkezű pártfogásolás”, mecénásság íze van, a „kapcsolatápoló”, amely alapvető célnak a nyelvi korlátok áttörését tekinti és így tovább. Mindezeknek a magyarázatoknak és felfogásoknak (amelyek nem egészen alaptalanok és nem is csupán elméletek, mert időről időre hol az egyik, hol a másik nyomta rá bélyegét a kanizsai találkozó arculatára) közös fogyatékosága, hogy nem adnak választ a lényegre, az alapvető kérdésre, arra, hogy az irodalmi alkotómunka szempontjából van-e valami értelme és jelentősége a kanizsai találkozóknak. Mi több, ha csak az említett koncepciókat vesszük figyelembe, akkor tagadó lesz a válasz.

Ha azonban abból indulunk ki, hogy az írot elsősorban az érdeklő (és oda megy el), ami valamilyen módon összefüggésben van az alkotómunkával és az alkotói egyéniség alakulásával, és ezt összevetjük azzal, hogy a vajdasági írók már huszonnyolc éve járnak Kanizsára, akkor másképp fest az egész.

Természetesen én sem merem vállalni, hogy megfogalmazzam ezt az összefüggést. Csak néhány, erősen szubjektív megfigyelést akarok itt leírni, amelyek mozaikkockaként talán beleillenek egy jövőendő, teljesebb képbe:

Amint a találkozóra érkező átlépi a fogadóirodává kinevezett kanizsai könyvtár küszöbét, egyszeriben a megbecsülés és barátságos gondoskodás légkörébe került.

Azután azt veszi észre, hogy nemcsak a szervezők viszonyulnak így hozzá, hanem úgyszólván az egész város.

Az érkezők többsége odahaza elsősorban újságíró, szerkesztő, tanár stb. és csak másodsorban író. Kanizsán lehullik az otthoni gönc. Itt

éreztetik vele, hogy számukra csak író és azért van itt, mert író. Idealizálás ez, de jólesik.

Talán ennek az osztatlan, mindenkinek egyformán kijáró figyelemnek a következménye, nem tudom, de a találkozó résztvevői kezdenek más-képpen viszonyulni egymáshoz, mint egyébként. Mintha megglazulnának az elidegenítő, otthonról hozott válaszfalak. Olyan emberek ülnek le itt egy asztalhoz, akik odahaza egész éven át talán egy szót sem váltanak egymással.

Annyi bizonyos, hogy ebben a légkörben az ember megszabadul a hétköznapi gondoktól és gátlásoktól. Mintha az a képzelet támadna, hogy semmi más dolga nincs ezen a világon, mint írni, csak ezt várják tőle, minden teendője közül ez a legfontosabb, minden más mellékes.

Így van ez öt napig, azután az ember felébred, de azért, tudatosan vagy tudat alatt, valamit magával visz ebből a kanizsai álomból a hétköznapi világba, és ez ott van minden tollvonásában.

Ezért, ha nem is tudom, hogy beszédársam álma teljesül-e valaha is, hogy megjelenik-e majd az a bizonyos regény, amelyben benne lesz a kanizsai melós, nem aggódom. Ő is megérti majd, hogy nem ez a lényeg. Arról nem is szólva, hogy az igazi írás, ha tetszik, ha nem, mindig „melósokról” szól és mindig valamilyen Kanizsáról.

II.

Ahogy múlik az idő, egyre nagyobb az érdeklődés Sinkó Ervin életműve iránt. Nemcsak mennyiségben növekszik ez az érdeklődés (ezek iránt a tipikusan olvasni való szövegek iránt már olyan profán médium is érdeklődik, mint a televízió), de a minősége is változik.

A Forum Könyvkiadó tervének megvitatása során hangzott el az alkotók gyűlésén, Kanizsán, az írók követelése, hogy adják ki újra Sinkó Ervin *Egy regény regénye* című művét és a válasz is, hogy a tervbe, a külföldi partnerek érdeklődésének megfelelően, inkább a *Tizennégy nap* című Sinkó-regényt iktatták be. Aki ismeri e két könyv tartalmát, jól tudja, hogy miért izgalmasabb a jugoszláviai magyar írónak, értelmiséginek (különösen a fiatalabbaknak) az *Egy regény regénye*, és miért érdeklődnek a „külföldi partnerek” inkább a *Tizennégy nap* iránt. Ezt értem az érdeklődés minősége alatt. A sinkói életmű még mindig elég friss tehát ahhoz, hogy eszmei nézetkülönbségek szempontjából is számba vegyék, de időszerűségének nem ez az egyetlen oka.

Erről a másik okról nem az alkotók gyűlésén esett szó, hanem este, a kanizsai Tisza-parton.

Kezdetben a kérdés valahogy messziről vetődött fel:

— Hogyan lehet az, hogy egy gondolkodó, humán műveltségű ember látszólag ugyanolyan könnyen áll az embertelenség, mint az emberség

táborába, ahogyan ezt az újabb kori történelem számos példája tanúsítja?

Nem volt ez megfogalmazott vitatéma, csak egyike a sok, hangosan kimondott töprengésnek, amely már eleve magában hordta az anyagi, társadalomtudományi alapú választ is, hogy adott társadalmi körülmények között az értelmiség, helyzetéből kifolyólag, könnyen megingatható. Pontos válasz, ha az értelmiséget mint réteget szemléljük.

Mi azonban az egyén választ kerestük.

Mert bizonyos szellemi fokon már egyénekről beszélünk, akik előtt világosak a saját társadalmi rétegük viselkedését meghatározó erők, és ezért képesek és kénytelenek kilépni, túl a determináltságon, az alternatívák, a választás hideg magányába.

Ezért az ilyen egyéni választásnak az indokait is az egyénben kell keresni, mindenekelőtt a viszonyulásában ahhoz a másik törvényszerűséghez, amelyet a sinkói életmű is példáz, hogy a gondolat, az írott szó az emberi nemzedékek tudatában az alkotótól függetlenül éli a maga életét és affirmációjához többnyire nem elég egy emberöltő.

Ennek a viszonyulásnak két fő típusát ismerjük:

— a narciszoid értelmiségi viszonyulását, aki önmaga fizikai életét azonosítja a művel, a gondolattal, és nem képes elviselni a felismerést, hogy a kimondott szó sorsa különválhat az ő személyes sorsától;

— az olyan értelmiségi viszonyulását, aki önmagát nem veszi ki a saját maga alkotta világképből — nála ezen a ponton a gondolati és erkölcsi következetesség egymást feltételezi —, és aki számára ezért létkérdés vállalni a giordanói sorsot, pontosabban annak korszerű változatát, amely máglya helyett inkább valami krisztusi kálváriához hasonlít.

A kétféle viszonyulásból kétféle cselekvés is ered:

Az első, a narciszoid viszonyulás, ellenállást vált ki a bamba, a zsenit felfogni képtelen világgal szemben, ami, lévén a valóság tagadása, menthetetlenül az irracionalitás és annak végső „argumentuma”, az erőszak felé vezet (jobb- vagy baloldali terrorerőszak, fasiszta vagy sztálinista institucionális erőszak, vallási miszticizmus — egyre megy), végül is az embert és művét is devalválja.

A másik viszonyulás cselekvésként is következetességet eredményez, amely „erkölcsi tetté” nemesülve a műnek, a gondolatnak még külön, önmagán túlmutató dimenziót kölcsönöz.

A sinkói életmű egyre erősödő időszerűségének is ez a második, nem kevésbé jelentős oka. Mert hogy Sinkó Ervin a sorsvállaló gondolkodók közül való volt, az közismert, de talán nem árt idézni néhány sort az *Egy regény regényéből* annak bizonyítására, hogy mennyire tudatában is volt ennek:

„Ezen a mai nagyon komoly estémen, ezen a keserűen szomorú estén nem csak a magam, hanem egy egész nemzedék nevében, à la Villon

ha nem is az akasztófa árnyékában, de sok-sok akasztófa árnyékában, egész akasztófa erdő árnyékában szólok át az idő kerítésén;

Frères humains, qui après nous vivez...”

Mi is tudatában voltunk azon az estén ott a kanizsai Tisza-parton. És annak is, hogy mi is azokhoz az embertestvérekhez tartozunk, akikhez az idő kerítésén át szólt. Csak abban nem voltunk egészen bizonyosak, hogy aznap méltóak voltunk-e az üzenethez. Ezért egy kicsit keserű szájjal mentem el aludni, és álmomban valami szorított, fojtogatott, de nem tudtam tőle szabadulni, alig fejtettem le egyik csápját, már körém fonódott a másik...

III.

Unnepségek is voltak az idén Kanizsán, emlékkiállítások, Laták István, Súlhóf József és Thurzó Lajos emlékére.

Ilyesmi se nagyon akad másutt. Mégis, volt valami hideg tárgyilagosság is ezekben a rendezvényekben, mint amikor a műgyűjtő előveszi a páncélszekrényből gyűjteményének néhány ritka darabját...

Lehet, hogy túlzás, hogy nem így volt, legalábbis nem ennyire. De tény az, hogy csak az írók mutatták be ezek a kiállítások, valahogy elvonatkoztatva Kanizsától. Nem azt mondták, amit az ilyen kiállításoknak Kanizsán elsősorban mondaniuk kellene: hogy ez a három ember hozzánk tartozott...

Kanizsa nem lehet „műgyűjtő”. A vitrinbe rakás mások dolga, és tulajdonképpen idegen az írótábor szellemétől.

De nem idegen tőle maga az emlékezés. Egyszerű, emberi emlékezés, mint az a tábla a könyvtárterem falán, amelyen sajnos egyre szaporodnak a nevek.

Kár, hogy ebből a sorból hiányzik Vörösvári Heinz Vilmos neve.

Mert Vili bácsi, mint eddig minden évben, most is ott volt Kanizsán — a róla szóló mesékben.

Talán ő az egyetlen, akiről minden ősszel felélednek a mesék és legendák az írótáborban, kicsit tréfásan, kicsit szomorkásan, mintha az ő síró-nevető figurájában a magunk sorsát látnánk. Emlékeztetőül idézek ezekből a mesékből:

Cservenkán élt, a hitlerizmus egyik bácskai fészkeben, és amikor a nekivadult német nacionalizmus eufóriájába őt is be akarták vonni, kijelentette, hogy Vörösvári Heinz Vilmos megmarad annak, ami mindig is volt: vajdasági magyar írónak.

Ne feledjük, ez akkor volt, amikor a dübörgő léptű német fasizmus előtt birodalmak hajtottak fejet.

Négy évtizeden át álmodta Vili bácsi az irodalmat és éltette álmát az a kevés írás, ami néha megjelent tőle. Ez volt életének a tartalma,

meg a kislánya, akinek másmilyen, szebb életet akart, mint amilyen az övé volt.

Nem sok részletet tudok, de ha csak abba belegondolok, amit itt eddig elmondtam, abba, hogy egymaga a cservenkai homályban négy évtizeden át hű maradt egy eszményhez, akkor Szirmai Károly éjszakába futó vonatai jutnak az eszembe.

Felesleges lenne azt taglalgatni, hogy „mekkora” író volt Vörösvári Heinz Vilmos. Csökönyös megszállója volt az irodalomnak, és egy életen át próbált világitani, ha másnak nem, hát önmagának és szűkebb környezetének a vidéki magányban és sötétben. Nem lázongott, és nem haragudott, csak panaszkodott néha csendesen, mint aki bocsánatot kér, hogy élni merészel. Eltúrta azt is, hogy tréfát űzzenek vele, csak a közelében lehessen azoknak, akikre mint írókra felnézett. Moziplakátokat rajzolt, hogy a családja ingyen járhasson moziba, a saját pénzén járt Kanizsára, ahol a régi fürdőhotel portása nem akart neki szobát adni, mert az irigyelt „nagy író”, akire hivatkozott, remek viccnek tartotta kijelenteni, hogy ezt az emberkét ő pedig nem ismeri...

A hagyatéka, azt mesélik, négy gondosan fűzött kötet, bizonyára sohasem fog megjelenni. Bekerült valamelyik irattárba, rátették a kezüket az irodalomtörténészek, de nem érnek rá feldolgozni. Nem is kéri számon tőlük senki. Kit érdekel ebben a rohanó világban, hogyan vergődött egy életen át és mit álmodott egy cservenkai kishivatalnok, akit Vörösvári Heinz Vilmosnak hívtak?...

De Kanizsát kell, hogy érdekelje. Nemcsak azért, mert ott járt, hanem azért is, mert Kanizsán mindenkinél jobban, gyakorlatból tudják, hogy az irodalmi hagyomány nemcsak irodalomból, de emberi magatartásokból is áll, különösen, ha ez a magatartás már önmagában balladára hasonlít, mint Vörösvári Heinz Vilmos szomorkás élete. Mert a maga módján ő is szól hozzánk „az idő kerítésén át”.

Ha senki más, Kanizsa ezt köteles feljegyezni.

És nem hiszem, hogy valami kifogásuk lehetne ellene az élőknek, mint ahogy a „nagy író”, aki azóta már maga is átköltözött arra a táblára, ott a könyvtárterem falán, ha tehetné, bizonyára szívből jóvátenné azt a fanyarra sikerült tréfát a fürdőportással, és helyet szorítana neki maga mellett...

IV.

Volt az idei kanizsai találkozón egy beszélgetés az irodalmi díjakról. Nem Tisza-parti beszélgetés volt, hanem hivatalos, az új fürdőhotel jól fűtött szalonjában. Az előkészítő bizottság elmondta, hogy milyen szabályzattervezetet készített, mi elmondtuk az aggályainkat és elképzeléseinket, azután közölték velünk, hogy mindez szép és jó, de az iro-

dalmi díjra már előirányozták a pénzt az illetékesek, azt tehát ki kell osztani, nincs idő tanakodni, különben oda az egész kezdeményezés.

Ilyen vaslogika előtt természetesen nem állhatnak meg semmiféle idealista kifogások és elképzelések, ezért hát nem is akadémizált senki. Valakinek jól jön majd az a díj, olyan vajdasági írók még úgysem látunk, akinek túl sok lett volna a pénze, legyen tehát... De ami az irodalmi díjakat illeti általában, maradok a magam véleménye mellett, és el is mondom itt, hátha egyszer valaki majd mégis igazat ad, ha nem a következő, huszonkilencedik kanizsai találkozón, talán az ötvenedikén, amikor nekem már személyesen aligha lesz módomban kifejtteni.

Az irodalmi díj lényege, kezdve a pénzeszacskótól, amit az uraság vetett oda, tetszése jeléül, az udvari poétának, a mecénáskodás kulturáltabb formáin át, amikor az uraság már szakmabeli bíráló bizottságra bízta, hogy megmondja, mi az, ami neki, mármint az uraságnak, legjobban tetszik, egészen az intézményes irodalmi díjakig itt nálunk, amelyek a dolgozók, az egész társadalom nevében jutalmazzák a szépet — mit sem változott. Ez a lényeg pedig, ha az irodalmi díj intézményét mint emberi viszonyt szemléljük, legalább két alapvető negatívumot tartalmaz:

Az egyik, hogy a művészet lényegétől idegen eszközökkel — pénzzel — próbálja a művészi alkotás értékét kifejezni és a művészt további alkotásra buzdítani.

A másik — amely az elsőnek logikus következménye —, hogy az irodalmi díj mint intézmény mai formájában (ellentétben minden a munka szabad cseréjére vonatkozó elmélettel és gyakorlati törekvéssel) nálunk is tartósítja a jutalmazó és jutalmazott, a javak birtokosa és a javak igénylője, tehát az úr és a szolga viszonyát.

Ezzel nem azt akarom mondani, hogy meg kell szüntetni az irodalmi díjakat. Magam is tudom, hogy áru- és pénzgazdálkodás keretében nemigen lehet másmilyen társadalmi értékmérőket találni — a művészi alkotásra sem —, mint az áru és a pénz. Ezért, amit eddig elmondtam, egyszerű ténymegállapítás csupán egy lehető és kívánatos jövődől szemzégéből. De valami talán már ma is jelen lehetne ebből a jövődől.

Mert az is tény, hogy az öngazgató viszonyok az anyagi termelés területén egyre több módot és eszközt találnak arra, hogy az áru—pénz viszonyok falán réseket törjenek egy emberibb viszony, a szabad munkacseré gyakorlatának első hajtásai számára. Ezek szerint ilyen réstörés a szellemi alkotómunka területén sem lehetetlen.

(Természetesen az író és annak alkotását a közönség felé közgítő intézmények mindennapi, rendkívvül bonyolult viszonyában a konzervatívizmusnak és függőségnek még sokkal torzabb virágait lehetne kimutatni, de ezúttal maradjunk csak a díjagnál, amelyek tulajdonképpen kiegészítő részei ennek a viszonyrendszernek.)

Talán naiv dolog, és ez is a kanizsai hangulatok hatása, a beszélge-

tés után azon töprengtem, hogy mi lenne, ha az irodalmi díjat nem adnák át pénz alakjában, hanem arra használnák fel az összegét, hogy a díjazottal társult alkotók közössége a díjazott író művét hozzáférhetővé tenné egy másik nyelvi környezet számára? Magyarán, ha az íróársak néhány nyelvre lefordítanák a kitüntetett művet.

Hogy a díjazotton kívül ki mindenki járna még jól ezzel, (anyagilag), azt nem nehéz kiszámítani, de hogy egy ilyen díjazás mennyivel emberibb lenne, mint a kézfogas kíséretében átadott boríték, és milyen új, pozitív erkölcsi következményekkel járna, az szinte beláthatatlan. Kezdvé attól, hogy az író valóban érezné, hogy az őt ért megbecsülés és megtiszteltetés nemcsak egy bizottság, hanem egy közösség, íróársai, őszinte véleményének a kifejezése, (mert ezt az őszinteséget a mű népszerűsítésében való tevékeny közreműködésükkel bizonyítják), odáig, hogy a mű elismerése nemcsak a szűkebb nyelvterület, hanem az egész ország irodalmi nyilvánossága előtt nyerne igazolást.

Valószínűleg lenne még egyéb módja is, hogy az irodalmi díjazást legalább valamennyire a mi társadalmunk képére formáljuk, annak törekvéseivel hangoljuk össze, de nekem akkor ez jutott az eszembe. És még valami. Talán épp Kanizsa lehetne egy ilyen kísérlet kezdeményezője és hordozója. Az író tábor szelleme és erkölce, amely huszonnolc éven át magát az író tábor megóvta az intézményesedéstől és bürokratizálódástól, ebben az esetben is jó szolgálatot tehetne.

V.

Nem hagy nyugton az „irodalmi légkör” kifejezés, amelyet annyiszor hallottam Kanizsával kapcsolatban és most az ünnepi irodalmi estén is emlegette egy résztvevő.

Mit értenek irodalmi légkör alatt, ha Kanizsáról, a kanizsai találkozóról van szó?

Az a gyanúm, hogy épp itt rejlik a misztifikáció, amely már huszonnolc éve nem engedi pontosan megfogalmazni, hogy miért is mennek a vajdasági írók Kanizsára.

Mert ez az „irodalmi légkör” amellet, hogy magában foglalja mindazt, amit az elején elmondtam (nem az irodalmi, hanem a baráti légkörről, amellyel az írókat körülveszik Kanizsán), ugyanakkor idealizálása is a dolgoknak.

Idealizálás abban a giccses, idillikus értelemben, amely az írók békés magányban „írogató” (!) emberként ábrázolja, akinek tehát Kanizsától nem is kell egyéb, mint aranyszín ősz, csend és Tisza-part...

Nem kell külön hangsúlyozni, hogy erre a képre csak a Segesvártól Szentkirályszabadjáig terjedő időben írói sorsok ezrei cáfoltak rá és hogy ebből az egész idillikus képletből csak egyetlen szó igaz, az író magá-

nya, de az is homlokegyenest ellenkező értelemben, mert ez a magány sohasem volt békés magány, akkor sem, amikor talán könnyebb, de fölöttébb veszélyes volt igazat írni, és ma sem, amikor igazat írni, legalábbis ezen a tájon, már nem veszélyes (amikor már nem kell „az idő kerítésén át szólni”, mert a kortárs is hallani és érteni akar), de éppen ezért nehezebb.

És mert nehezebb, az ember fokozottabban keresi az utat a másik ember felé, akiről feltételezi, hogy ugyanúgy vergődik a szabadság felelőssége előtt, mint jómaga.

Talán ebben az útkeresésben rejlik a válasz a huszonnyolc kanizsai ősz felelet nélkül maradt kérdéseire.

Én legalábbis itt keresném.

G. A. CAVELLINI A MEGDICSŐÜLÉS ÚTJÁN

SZOMBATHY BÁLINT

Guglielmo Achille Cavellini neve nélkül talán már el sem képzelhető napjaink művészete. Munkáit kiállítják a világ legrangosabb képtáraitban, de a peremművészet szféráiban is bennfentesen mozog. Cavellinit ez idáig senki sem tudta kisajátítani, ám nincs nagy szüksége külső támogatásra, menedzserekre vagy mecénásokra, csupán olyan művészetkedvelőkre, akik megértéssel fogadják hóbortjait, tudatos művészettörténeti elferdítéseit. Cavellini ugyanis az öntörténetírás feltalálója: a hetvenes évek elején önmaga vette kezébe a történelem szárait, tulajdon életének és munkásságának történeti fonalait.

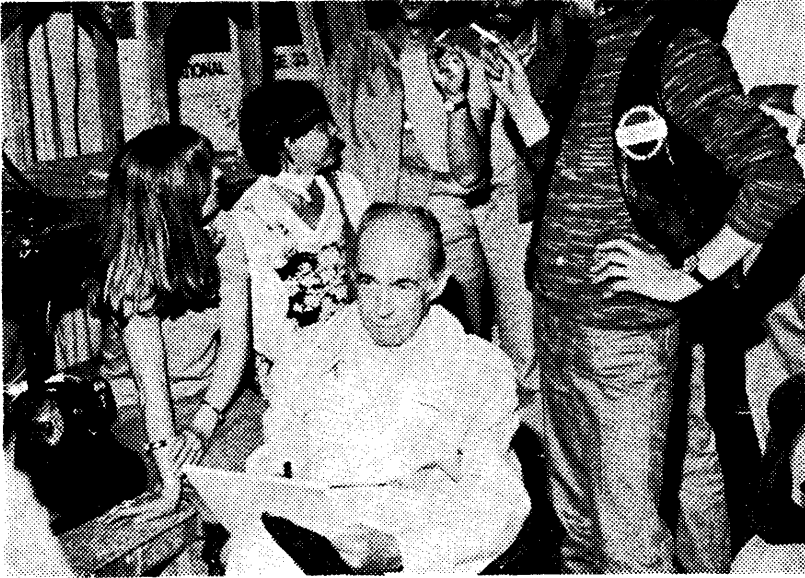
Abból a megfontolásból, hogy egy élő alkotó ne bízza életrajzát halála után jelentkező felelőtlen krónikásokra, tizenkét eddig megjelent könyve után tizenharmadikként naplójegyzeteinek első részét hozta napvilágra *The Diaries of Guglielmo Achille Cavellini, 1975* címen. Cavellini 1946 és 1975 közötti élettörténetét az *In The Jungle of Art* című kiadvány foglalja magába, a most közreadott naplójegyzet pedig első része annak a nagyobb lélegzetű naplóorozatnak, melyet a szerző ezen túl évente kiadni szándékozik.

1975-ös naplója inkább alkotói tevékenységét helyezi előtérbe, hű képet rajzolva arról a művészeti közegről — olaszról és nemzetköziről —, amelyben a Cavellini-mű tápot kapott és rövid időn belül — de jelentős szellemi és anyagi befektetések árán — sikeresen el is burjánzott. Míg a *25 lettere* és a *25 quadri della Collezione Cavellini* című öntörténeti jegyzetek egy fiktív életpályát bontakoztatnak ki, frissen kiadott naplójegyzetei a való élet eseményeit dokumentálják szövegben és képből; az egyetlen fiktív mozzanat csupán az, hogy a szerző a könyv kiadójaként Johannes Gutenberget (!) nevezi meg. A naplóban főként a fellépésekre és kiállításokra esik a hangsúly, s a szerző igencsak ért egy-egy művészeti esemény hangulati érzékeltetéséhez, az idegen életközegekben művei által kiváltott visszarezgések felvillantásához.

Cavellini azonban nemcsak az idő szárnyán utazik múltba és jövőbe, újabb minden olyan művészeti megmozduláson is megjelenik, amely

azzal kecsegtet, hogy ismételten a figyelem és az érdeklődés középpontjába helyezi a Cavellini-i életművet, s ahol személyét is úgy fogadják, mint a művészet halhatatlan pápáját, mint egy élő mítoszt. Ez év tavaszán például műveinek budapesti bemutatóján volt személyes „jelentése”, a nyár folyamán pedig a West Coast-i dadaisták ukiahi nagy szemléjén vett részt. Erről az izgalmas eseményről tudósít Monty Cantsin:

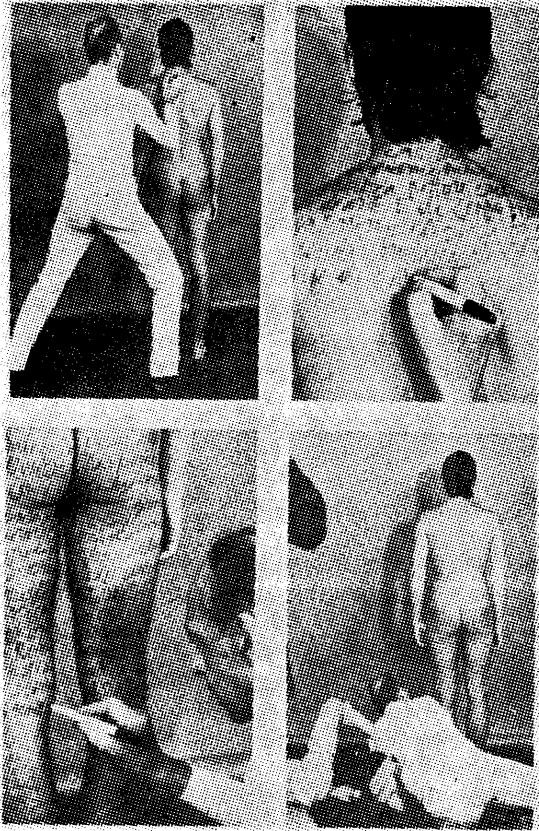
„... most már két hete, hogy visszajöttem és kezdek visszailleszkedni. Itt várt egy halom levél és még mindig tele vagyok megválaszolni való dolgokkal és közben készülök a szombati performanszomra és egy másikra, ami július 6-án lesz Chicoutimiben, és közben szokás szerint nincs pénzem csak adósságaim, és bánt egy félbemaradt szerelem, ám nem ad időt egy elkezdődött másik, de mindezek ellenére most próbálok írni neked egy hosszabb levelet, hogy beszámoljak az ukiahi (Ukiah-Haiku) fesztiválról meg másról. Április 25-én indultam Montreálból busszal, azaz indultunk Lion Lazerral, de aztán az amerikai határnál el kellett válnunk és őt visszatranszportálták, nem szerették az agyát. A határőrség és a rendőrség általában mindenütt egyforma, tudod? New York-ban még vártam rá egy napot, hátha megpróbál újból átjutni, de aztán telefonon jött a hír, hogy nem. Szokás szerint a Squatnál szálltam meg. Ez a ház tele van mogorva banyákkal, de a Péterrel meg SZ. Gáborral eldumáltuk az időt és lementünk egy new wave klubba. Hajnal felé aludtam két-három órát a színházban és indultam tovább San Francisco felé. Három nap buszozás, a busz megy éjjel-nappal, váltott sofőrökkel, az ember imitálja az alvást, van rengeteg ideje gondolkodni. Én képeslapokat gyártottam és minden megálláskor feladtam néhányat: Cleveland, Chicago, Omaha, Cheyenne, Salt Lake City, Reno, Sacramento, San Francisco, és közben persze egy csomó kisváros és tanya, és préri, préri, préri, végre hegyek, tavasz, nyár és tél. Dobáltam a pénzt a buszmegálló kajaautomatáiba, feljegyeztem fontosnak tartott eseményeket, gondolván, hogy leszek valaha olyan szorgalmas, hogy megírjak egy könyvet. Egy srác mellettem egy halom kézírral utazott, azt mondta, hogy Portland-ba tart, majd megpróbálkozik San Franciscóval is; beadja a kéziratot Ferlinghettiékhez. Kerouac könyvéből jött elő, és még egy csomóan mások, csak a csaj nem volt, akivel leszálltam volna egy kisvárosban, hogy bemutasson a rokonainak. Írtam egy csomó új dalt és többször is feltettem a kérdést: mit is keresek itt, Nebraskában? És ezt kérdeztem Utahban is, semmi válasz, menni kell és kész, arra, amerre lehet, baromi egyszerű. Néhány mondat naplómából: vörös naplemente; felfröcsög a seggemre a vécévíz; negyedórás alvások; csomókban nő a fű; két bankó leült mellém; tavasz, köd, szobrok; néhány perc múlva ott leszünk. Yanagi barátom várt a frizskói állomáson. Őt még Párizsból ismerem, két évvel ezelőtt, californiai utazásomkor meg is látogattam. Kopasz; Ukiahban úgy beszéltek róla, hogy »a japán punk-szerze-

Cavellini Budapesten, ez év júniusában

tes«. Ő borotválta meg a csajokat, akiknek a fejére és testére Cavellini leírta dogmáit. A fesztivál nagyobb részt Cavellini ünneplésével telt el; Cavellini mindenütt, Cavellini-trikók, öntapadós címkék, plakátok, újságcikkek, felvonulás. Megérkezésem napján illetve estéjén fogadás volt Cavellini tiszteletére a Dadalandnál. Ott volt egy csomó régi levélismerős: Anna Banana, Bill Gaglione, Judith Hoffberg, Pamela Rome, E. F. Higgins, Rockola, Russel Butler, Geoffrey Cook és mások. Mindjárt találtam egy ápolócsajt is, aki Ukiahban levette a vérem. De most még San Franciscóban vagyunk, este van, Dadaland: Cavellini beöltözve a feliratos kosztümjébe, mindenki mutogat valamit: könyvet, magazint, pecsétet, bélyeget, emlékkönyv-bejegyzések, aláírások, szervezés. Pamela is benne lesz a performanszomban, kedves csaj, new wave. Ráhajtának, de Higgins már megtette. Mások buzinak néznek, mert piros a kabátom. Végül is ittunk meg ettünk, és aztán Bibivel és Cavellinivel elmentünk Bibihez. Még jött egy másik csaj is, de Cavellinit kiraktuk a hoteljénél, aztán rumot ittunk, jött Yanagi is és megittuk a rumot és mentünk haza Yanagihoz. Ez volt már az ötödik napja, hogy nem aludtam, már annyira megszoktam, hogy úgy gondoltam, hülyeség is lenne újból megpróbálni, de aztán mégis elájultam és másnap délig átálmodtam az egész életem, csak nem emlékszem belőle semmire. Viszont el-

mentem sétálni a Market Streetre és vettem egy pár gumikesztyűt meg képeslapokat. Sütött a nap és enyhe szél fújt. Az ilyesmi San Franciscóban gyakori. Ittam egy sört és megpróbáltam felhívni Suzannát, de elköltözött, és közben elmúlt két év és nem nagyon írtunk egymásnak. Végül is felkutattam Suzannát rá egy hétre és találkoztunk is, de kár volt, ezredszer tanultam meg újra, hogy nincs út visszafelé. Hát akkor gyerünk tovább. Másnap délben mentünk is Ukiahba Yanagi Volskwagen mikrobuszán. Higgins, Pamella és Cook jött még velünk. Minden haláli derűs volt, ittunk, szívtunk meg minden, aztán egyszercsak Cook kitört, elkezdett ordítani, hogy álljunk meg, mert ő kiszáll és megy vissza Friszkóba, ezt nem tudja elviselni. Aztán, mikor Yanagi megállt, mégsem akart kiszállni, azt mondta, velünk jön Ukiahba és majd onnan visszastoppol és fenyegetésszerűen felkérte Pamellát és Higginst, hogy ne smároljanak a kocsiiban, mert ezt nem tudja elviselni, és ordított, erre Yanagi megállt újból, hogy most vagy Cook száll ki, vagy ő nem megy tovább. De aztán végül mentünk tovább és Pamellának nem csókolóztak Ukiahig. A dolog háttere az volt, hogy Pamella és Cook korábban együtt töltöttek egy éjszakát és Cook ezt komolyra vette, jövőt képzelt bele Pamella tudta nélkül, aki csak egy alkalmi vidámságnak könyvelte el a dolgot. Szóval így értünk Ukiahba három óras kocsiázás után, utána négy nap sűrű program. Egy nagy vacsorával kezdődött a Saturday klubban, csak úgy nyüzögtek az emberek, az ajtóban mindenki felírta a nevét a falra, és ott sorakoztak az egykori zürichi Cabaret Voltaire tagjainak nevei és az összes dadaisták neve. Abdada várt bennünket narancsszínűre festett hajjal, sárgászöld nap-szemüvegen, szmokingban; Abdada a West Coast Undergroundból, párizsi bohém-hippik-punk-keveredés külsővel. Kecskeszakállas professzor vagy csavargó hobo vagy huligán vagy próféta, Abdadába minden belefér: nyájas szavak, szigorú tekintet, ördögi röhej, precíz definíciók, részeg duhaj, kedves jampec, fáradt öregember, suhanc, papagáj, tanár úr, komédiás, látnok, és ott volt a gyönyörű török származású felesége, Isvahani, majdnem kínaias szemekkel, fekete kosztümben, mellnél klaszszul kivágva, és ott voltak mások is, mondjuk kétszázan, egy csomóan Toulouse Lautrec-i festményekről látszottak lejönni, mások meg a File magazinból léptek ki. Volt egy virágos hajú hippie csaj gitárral, de a terem leginkább new wave formákkal telt meg: lányos képű buzisrácok, veszélyes tekintetű punkok, nyakkendőös üzletemberek, fiúforma csajok. Mi, Buster Clevelanddel, Nancy Frankkel és Carl Loefrerrel kerültünk egy asztalhoz, de mindenki túrázott ide-oda, aztán kialudtak a villanyok és gárdisták kíséretében egy angyalforma bevonult egy zászlóval, a West Coast Underground zászlajával és elhangzott egy megnyitó-féle beszéd, majd ováció és Vivát Cavellini! Cavellini is mondott egy tósztot, amit Judith Hoffberg fordított. Cavellini egy szót sem tud más nyelven, mondjuk beszél egy kicsit franciául is, de minden szaváért óriási

tapsot kapott, gyorsan ürültek a vörösboros üvegek, mindenki Cavellinire üritette poharát és az olasz önhistóriaművész mestere a fesztivál egész ideje alatt kitett magáért és tele volt energiával és humorral, és valószínűleg ő volt az egyetlen, aki tele volt pénzzel is. Ezen az estén aztán mindenki szóhoz jutott és sound poetry címen bárki benevezhetett egy öt perces produkcióra, így aztán egymást váltották az őrült, kevésbé őrült, néha idétlen, néha jópofa, néha meg éppen betalált »költemények«, ki is tudná elmesélni mindezt, mindenki részeg volt, minden jó volt, csak menjen, az volt a fontos; itt vagyunk és kész, így nézünk ki, ilyen idétlenek vagyunk, ekkora faszok, és nem adunk egy fillért se a közönség megbecsülésére. »Mi vagyunk a gyönyörű, hatalmas és győztes asszonyai a jövőnek«, ezt ismételték kórusban a csajok. Halál hülyén néztek ki, mit mondjak, de ezt kellett, mindent felvettek videóra, megnézheted, egy halom ökörködés, egy halom színtiszta baromság, már

leginkább a szék alá bújtam volna, hogy ne is lássam, milyen hülyék vagyunk. És jött Cook, mégsem ment vissza Frizskóba, első számként vagy harmincszor elismételte, hogy »I'am Geoffrey Cook, I'am Geoffrey Cook, I'am...«, O. K., még röhögtünk is, aztán belekezdett valami másba, valaki fütyült, aztán egyre többen, követelték, hogy »hagyd abba, Cook, elég volt«, és ekkor benne feltámadt az öntudat, és bejelentette, hogy nem hagyja abba év végig fogja olvasni, amit elkezdett, igen ez már tragikus volt; nyöszörgött, aztán üvöltözött, rúgott, földhöz verte a mikrofont, »basszatok meg«, üvöltött, »rohadékok, én azért jöttem ide, hogy elmondjam ezt, nekem senki sem fizetett ezért, hogy idejőjtek, és el is mondom, amit akarok«. Mindenki fütyült, hogy hagyja már abba és erre ő odabaszta a mikrofont és kirohant. Gyönyörű volt, isten bizony, ezzel véget is ért az első este. Én még ott maradtam lézengeni és kiittuk a maradékot az üvegekből egy kisebb társasággal: Abdada, Buster Cleveland, Yanagi, Pamella, Higgins, Russel Butler, Nicky Vanzetti, Tommy Cramer, Polly Esther Nation, és még össze is söpörtük a szemetet. Aztán egy garázsban aludtam, már nem is kérdeztem, hol vagyok és minek, egy sátor nyekergett az udvaron, bezártam az ajtót és agyó. Még csak május volt, de gyönyörű nyár, hőség. Ukiah San Franciscótól északkeletre van és elég távol az óceántól, hogy mindig meleg legyen. Káprázatos napfényes volt a reggel, Yanagi a Volkswagenjében aludt, a fejünk elég kemény volt, elmentünk reggelizni egy kínai helyre és dél körül kezdődött a »vásár«. A Palace Hotel báltermében mindenki kapott asztalokat, hogy kitegye a nyomtatványait, képeslapjait, pecsételőit és egyéb műveit. A falakra egy különleges mail art show került fel, lehetett látni óriási postcard gyűjteményeket, hatalmas gombjelvénykollekciót, egy öreg néni és bácsi művirágot árult, csak éppen közönség nem volt, vevők, az útleveleimbe újabb adag pecséteket gyűjtöttem és eladtam három vagy négy Neo magazint. A Los Angeles-i dada csoport — Michael Mollett, Lon Spiegelman és ha jól emlékszem, Steve Durland — hozott többször stemplit, ekkora készletet még nem láttam, Dadaland kitette a Vile magazinokat, és kinek van hét vagy tizenöt dollárja, hogy vegyen belőlük? A hippi-anarchista megjelenésű Gerald-Jupiter Larsen Vancouverből jött és lemezeket árult, képviselte magát a frizskói Postcard Palace is. Később meglátogattam őket Frizskóban, egy kis üzlethelyiség nem messze a Broadway-től. Művészek által gyártott legkülönbözőbb minőségű képeslapok eladásával foglalkozik, kiállításokat is rendeznek, gyönyörű gyűjteményük van és jól megy a biznisz. Higgins speciális postai bélyegeinek volt a legnagyobb közönségsikerük, talán ő volt az egyetlen, aki még pénzt is csinált. Ez a manusz egy kikopott amerikai, bőbeszédű, nagy darab, kedves gengszter külsejű, New York-ban él és mint bútorszállító melózik. Kiról kellene még írnom? Rengetegen voltak, nekem meg el kellett mennem fazekat keresni a performanszomhoz. Jim Shaw ígért egyet

előző este, megkerestem a házát, de nem volt odahaza, kószáltam egy kicsit, hiányzott egy csaj és ez a hiányérzet a fesztivál egész ideje alatt bennem maradt. Ott volt Marija, egy svéd csaj, de ott volt az árnyéka is, Nick, egy kanadai srác. Mindenesetre megbeszéltünk egy randit Friskóban — nem volt ott, vagy én mentem rossz helyre és aztán napokig kerestem hiába, és mentem Portlandba, majd Vancouverba, és amint Vancouverban sétálok, valaki utánam kiállt. Ő volt, Marija. Nem érdemes megtervezni semmit, jön, amikor meg van írva. Délután elkezdődtek a performanszok, nem sokat láttam belőlük, de ott voltam, amikor Cavellini felírta életkoncepcióját két csaj, Bibi és Ginny leborotvált koponyájára, majd egy igazán csinos csaj Abdada testvére. A hotel nem adott engedélyt meztelenségre, így a szex-területek Cavellini-féle öntapadós címkékkel voltak letakarva. Cavellini volt a fesztivál sztárja; halál energikus és szórakoztató manusz, nagy komédiás, kiváló fotómodell, olyan, mint amilyenek a könyveiből ismered. Az előadása egy váratlan sztorival végződött: valaki a közönség soraiból odament hozzá a fejéhez nyomott egy krémestortát. Az én performanszom került a műsor végére, már éjfél is elmúlt. A rendezőség csak úgynevezett dobogós előadásokra készült, volt egy színpad és előtte a közönség. Az én produkciómhoz mindent át kellett rendezni és közben a hangosító kijelentette, hogy már túl vannak erőltetve az erősítők és nem tudja bejelenti az én szalagom. Erre Buster rádumálta, hogy tegye fel, de ehhez is kábé tizenöt perc kellett, az emberek kezdtek hazamenni, maradt vagy hatvan ember. Yanagi és Pamella halálra benyomták magukat, feltettek egy csomó mékapot. Yanagit a japán punk szerzetesként emlegették a következő napokban. Gyönyörű illuzorikus öngyilkossági akcióit hajtott végre, úgy fojtotta meg magát, hogy igazán elhittem, hogy meghalt. Később mesélte, hogy valóban jól meghúzta a nyakára tekert villanyzsinórt, várva, hogy Pamella talán majd meglazítja, Pamellának azonban ez nem jutott eszébe, testhez feszülő leopárdos kosztümjében dobálta magát az asztal körül és az asztalon, majd jött, hogy tüzet gyújtson az ujjaimon meg a fejemen, de ekkor a szálloda menedzsere is beszállt az akcióba, berohant, hogy megakadályozza a gyújtogatást. Kiváló jelenet volt, de én kurva dühös lettem és abba akartam hagyni az egész dolgot, végül is a menedzser elkotródott, volt tűz, vér meg minden. Roberta, az ápolócsaj halál ideges volt, de szép munkát végzett: egy kémcső vér a levesbe, egy kémcsőnyi a számba, majd száj-a-szájba átadás Yanaginak. Pamella szerette volna, ha neki is adok; egy véres csók Pamellának. Az előadás után mentünk valami kocsmába és Pamellával smároltunk a kocsiban. Jó csaj, most éppen New York-i látogatáson van Higginsnél, lehet, hogy átjön ide és aztán megy Olaszországba. Ottani címe: P. O. Rome c/o Fais, Via Costantini 94, Roma 00194, írjál neki, ott lesz két hónapig. Másnap volt soron a Cavellini-parádé. A rendőrség leállította a forgalmat a belvárosban a

hotel körül és a fesztivál összes részvevői összesereglettek egy csomó turistával egyetemben, hogy végigvonuljunk az utcákon. Elöl Cavellini egy nyitott kocsiában, színültig befedve Cavellini címkéssel, állva és in- tegetve, mint egy prezident. Mögötte ült Bibi és Ginny és Yanagi, a három kopasz, a menet meg követte őket: egy csomó idióta, pojáca, őrült, önmutogató vagy mondjuk dadaista; harsonák, trombiták, szama- rak, egy görkorcsolyázó banán(anna), zászlók, lobogók, felíratos táblák, bolondok, bohócok, vadító hőség, izzadás. Cavellini kiszállt a kocsiból és felült egy díszemlévényre helyezett királyi karosszékbe, vad ujjongás, tus, vivát!, pózok, fényképészek, video. Az egész kábé úgy nézett ki, mint mikor a bolondok ünneplik a bolondkirályt. Valószínűleg másként néz ki ez a fesztivál, ha mondjuk Európában van, vagy más, borúsabb részén a világnak, de California egy mérő napfény, finomak és olcsók a borok, senki sem törődik a politikával, mindenki könnyen talál sze- retőt, »have fun«, ezt mondják itt legsűrűbben — bulik, álarcosbálak, fürdőzés, finom füvek, zene, hippi életmód, virág a puskacsőben. Igazán szégyellem megmondani, de halál unalmasnak tartották az egész Cavel- lini-parádét és az azt követő divatbemutatót és táncestet, és még most sem tudom, mi a francnak ünnepeltük azt, hogy Cavellini egy jó fej? Végül is az egész fesztivál nem volt más, mint a Cavellini életmű egy darabja, és az öreg kiválóan érti, hogy csináljon magából sztárt, és ehhez mint egyik asszisztense, csak gratulálni tudok, igazán jó volt. Az utolsó nap az egész banda elment fürödni egy közeli tóhoz és aztán mindenki húzta a csíkot valamerre. A többről majd később írok, cso- dálom, hogy ennyit is sikerült összefirkálnom. Dög meleg van és rohad az egész város, nincs kedvem semmihez. Kantzin.”

Végezetül még csak annyit, hogy G. A. Cavellini az érdeklődők ké- résére valamennyi könyvét ingyenesen, ajándékként megküldi. Légy di- csó, Itália nagy fia!

VÁLASZOK A TÖRTÉNELEMNEK*

V A J D A G Á B O R

A harmincas évek magyar irodalma jelentősen merült alá a szürrealizmus franciáktól érkező hullámaiban. Belsőséget, védelmet, szabadságot keresett — a valóságot viszont kicsinyesnek, sőt fenyegetőnek találta. Amire szüksége volt és nem lelt meg benne, azt egyszerűen elképzelte. A fiatal írók között Örkény István a rendhagyóbbakhoz tartozik; próbálkozik ugyan az izmusokkal, de tartósan nem kerítik hatalmukba. Tudományos racionalizmusa eleve fölényt biztosít számára a való világ jelenségeivel szemben, így a szürrealisztikus hatások nála nem költői-kompenzációs jellegűek, hanem megismerő érdekűek. Már ekkor feltűnik a groteszk látásmódra való hajlandósága, amiről axiomatikusan előrebocsáthatjuk, hogy az nem más, mint a megismerésnek egy egészen különösen intuitív formája.

Míg nincs igazi élettapasztalat, a fölény csupán hetykélkedő, nem semlegesítik a mélyről felszínre törő tragikus elemek. A gondtalan világfi az emberekből egyelőre csupán a kicsinyességet veszi észre, és viccet csinál az ostobaságukból. Einstein elismeri a pincéreknek, hogy az aprópénz körül tévedett (*Matematika*); a méla érzelmesség, az önfelelt befelé élés viszont önmagában válik nevetségessé (*Kereplő*); a szürrealista logika is megkapja a magáét, mivel a nyomozó sejtelmeinek nincs valóságfedezete, s ezért az államrendőrség barbár konformizmusa-nak leleplezésére szolgál (*Nagy Amál*). Egyedül a bennszülött herceg-nővel való kaland álomszerűen valószínűtlen — ám az is itt mutatkozik meg először, hogy Örkény István nyelvi humora komoly; nem azért mert komolyan adja elő, hanem az igazságtartalma miatt. E humor szokatlan, nem várt összefüggést fedez fel az ember és a világ kapcsolatában. A felismerés persze nem önmagában humor, hanem azon feltételek mellett, melyek közepette létrejön. Amennyiben az éhség kellemetlen fiziológiai állapotának megszüntetése helyett rezignált természettudományos fejtegetés által részesül vigaszban, ironikus helyzetet teremt. Ennek

* Örkény István: *Novellák I—II*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980

megfelelően a *Püspökkenyér*ben a tudomány szférája a mindennapi szükségletekkel keveredik. Ez tulajdonképpen az Őrkény-féle magatartásnak a könnyedén szellemes, „vicces” oldala, járuléka, de nem lényegi saját-sága a háború kohójában kiolvadt íróságnak. Amiről most beszélünk, az tulajdonképpen a nyelvnek a helyzetkomikumja, hiszen ebben az esetben a tudomány szférája a mindennapi szükségletekkel keveredik. Figyeljük csak meg: „Az ember élődsi lény, szimbiózisban él a sült krumplival, a pirított májjal meg a hónapos retekkel. Az ember sajnos olyan, mint a fagyöngy: életének mindig egy idegen élet az ára. A baj az, hogy nem tudok szénsavat asszimilálni és esőből, napsugárból, levegőből élni, mint a növények. Nem tehetek róla. Az az őszám felel érte, aki ezt az átkozott fagyöngyéletet választotta, ott az ősi mocsárban plankton korában.” Éhségében átfuthat ilyesmi az ember agyán, de a sejtés csupán Őrkény novelláiban tárgyasulhat elmélkedéssé. Az idézett elbeszélésben a hős ilyen párbeszédet folytat a hercegnővel: „Beszéljen az atyjáról. Vagy őt is bebörtönözték?» — »Nem. Ő szabad.« — »És hány rabszol-gája van?» — »Nálunk nincs rabszolgaság.« Ez meglepte. — »Hát akkor ki műveli a földet?» — »Rabok« — mondtam. — »Akiket bűnösöknek ítélt a bíróság.« — »Milyen praktikus. Így legalább nem lázad-nak föl.«” Az efféle látszólagosan túlzó kitételek már a későbbi grotesz-kek előjelei. Nem férhet kétség hozzá: a célzás az osztálytársadalomra vonatkozik, a kifejtés azonban elmarad, majd az utána következő mon-datok utópiára utalása a konkrétabb értelmezés lehetőségét még inkább lecsökkenti. E tartózkodás okaként azt a társadalmi rendszert kell em-líteni, melyben Őrkény István rendezett anyagi körülményei ellenére sem érezhette teljesen otthon magát. A szóban forgó elbeszélés külön-ben tréfaszerűen, anekdotikusan fejeződik be. A Párizsban éhező hős a hercegnő jóvoltából jut eledelhez. A humor szürrealitása a mesebeliség-ből ered.

Őrkény első novelláival kapcsolatban Szerb Antal különféle hatáso-kat (többek között Máraiét és a sajátját) tette szóvá, nem kétséges azonban, hogy a fiatal író alkatának és műveltségének megfelelően ér-telmezett játékesztétikát alakított ki. Ennek lényege szerint az embernek saját helyzetével szemben is meg kell őriznie fölényét. A tartás a fon-tos; a látszatnak győzedelmeskednie kell a lényegen. A *Püspökkenyér* hőse semmi áron sem árulná el, hogy hetvenkét órája éhezik, mert „Csak választékos környezetben szabad koplalni. Koszos külvárosban, óvatos szegények körében is lehet éhezni, de micsoda szenvedés az!” Milyen közönségesen (még ha a maga módján nagyszerűen is) őszinte ehhez képest Knut Hamsun! Ehhez hasonlóan a *Zápor és lampion* is tulajdonképpen az önkínzásnak igen látványos formája. A fiúról szól, aki sztoikus keménységgel megy el a búcsúvacsorára, hogy a lánnyal kettesben ünnepeljék meg szakításukat, miközben a fiú látomásaiban incselkedve jelenik meg a harmadik. Füst Milán prózájából egyébként

ismerhetjük ezt a mazochista szituációt. Őrkény hőse azonban nem rabja szenvedésének, számára a látszat vállalása csupán kényszerű, de pillanatnyi állomás: „A szíve elszorult, akár Jónásé, aki három nap és három éjjel félt és várt a cet gyomrában.” A megváltástudat ekkor még csak az egyénre korlátozódik.

Nem a szociális lelkiismeret hiányzik tehát a fiatal Őrkényből: nála a nevetés önvédelemből fakad, nem pedig cinizusból. Humora már ekkor rendkívül változatos. Nem pusztán a helyzet alapozza meg, s nem is kizárólag szürrealista megoldások hozzák létre, hanem csattanó révén is érvényesülhet. Ilyen formában az elitkultúra gyakorol szellemes önbírálatot (*Zürich, Budapest, Charlottenburg*). Hőse, a fiatal üzemszervező mérnök realistának vallja magát, holott nagyszabású elképzelései éppen a legsürgősebb tennivalókon, a munkásnyomor megszüntetésén siklanak át. A kacagó bírálat azonban magasról hangzik, a szerzőt válságai egyelőre megkímélték a fizikai munkától, s nem ismeri az együtt-szenvedés teremtette közösséget. Éppen ezért súlyos egyoldalúság lenne Őrkénynek a művészi realizmus-igényt, József Attilához és a *Szép Szó*hoz való közeledésére hivatkozva, baloldalisággal azonosítani. A fiatal író humanizmusa nem ismer gyakorlati megoldást. Szövegei az emberekhez való közeledés igényét mutatják, s nyugtalanságról, a polgári életforma elvetve-elfogadásáról tanúskodnak. Hogy a társadalmi rendszer forradalmi megdöntését illetően nincsenek reményei, az három novellában is kimutatható. Az *Allatmese* a forradalmat a kukacok társadalmába vetíti, melyben Szu és Szó édestestvérek... Mindketten a világba kíváncskoznak, ahol „sok millió kukac él, s ha egyszer egyesülnének — így mondták —, puhára rágnának minden ellenséget és övék lenne a hatalom”. Láttuk már: a fiatal Őrkény elhallgatás helyett leleplezi a nyomort, s realizmusának célja a társadalom egészének megismerése; a forradalom azonban nem több számára az önámító puhányok szövetségénél. A szerző forradalmárképét *A nagy küldetés* című novella még teljesebbé teszi. Nem kétséges, hogy az anyagiakban bővelkedő úri-fiú egoizmusa nyilvánul meg abban, hogy a forradalmárok lehetséges típusai közül az ostoba anarchistát tartja ábrázolásra érdemesnek. Amennyiben eleve az előítélet és a gúny irányítja tollát, akkor humora némileg Rejtő Jenőre emlékeztet. Az említett novella például így indul: „— Nincs kedve egy viaduktot felrobbantani, kedves Brosch?” A csattanó ennek ellenére sem öncélú, sőt egyenesen bölcsnek mondható; azt példázza ugyanis, hogy a kapitalizmust aláaknázó gesztusok tözsomszédságban lehetnek a legnyárspolgárabb igények: az anarchista tudniillik a körülmények hatására, a számára kijelölt feladatról elfeledkezve, családot alapít, és kiegyensúlyozott házasetet él.

Őrkény István a háborút megelőző években a tömegek uralmától félti a világot. Humanista arisztokratizmusa kisebb vagy nagyobb közvetlenséggel, eltekintve az izmusokra utaló stílusjegyeitől. Ortega, Huizin-

ga, Julien Benda és Babits Mihály tanítványává teszi. Nála a világot átölelő expresszionista gesztus is az uralomra törekvő barbárság kigúnyolásának eszköze: szatíra illetve paródia. A *Tengertánc* örültjeinek lázadása kétségtelenül a németországi társadalmi és politikai események értékelése, a Hitler által előidézett tömeghisztéria karikatúrája: „Csak ennyit mondott: — Egyedem, begyedem, tengertánc... Nem is beszélhetett tovább. Ez több, mint amennyit az ember elviselni képes! A tömeg fölülvoltott, fölsírt, fölajdult, eggyé vált és összefolyt. Kinek-kinek még megvolt a saját cipőfűzője, fülcimpája, egyebe. De mi a fontos? A vér már közös edényzetben áramlott keresztül rajtuk, és közös lett bennük az akarat.” A *Tengertáncot* sorrendben rögtön a *Fagyosszentek* követi — nehogy a szerző világnézetét egyoldalúan jelöljük meg. Ebben a házasterek európai terrorját az ázsiai primitivizmus igyekszik orvosolni. A lényeg az utolsó bekezdés látomásába sűrűsödik: „Ázsia megmozdult és Európában megdobbant a föld. A végtelen és széles sztyeppék felől egy kancsal szemű sárga óriás elindult Nyugat felé. Szeme vérben forgott, ormótlan lábán hétmérföldes csizma, lobogó sörénye az üstökös csóvájá, előtte köd és pusztulás és nyomában a fagyosszentek: Szervác, Pongrác, Bonifác.” Az író szemében nemzete és a saját szellemi válsága nem értékelte le teljesen a Nyugat kultúráját: még mindig azt védi, ami miatt részben szorongania kell; ám a Spengler által megfogalmazott, divatos kulturpesszimizmusra nála harsány kacaj felel. Örkény István már most (miként évtizedekkel később is) az élet kihívásaira nevetéssel, nevetetéssel válaszol. Ennek mindig paradoxon az ára, mint-hogy ő (akár az életében) mindig a megoldhatatlan helyzetekhez, az emberi lény határhelyeteihez vonzódik.

Amit először inkább a gondolat keresett, azt később az élet kényszeríti rá. Egyik kiemelkedő, s a korhangulat jellemzése szempontjából is kiváló novellájában, a *Szilveszterben* az értékszintek még egybemosódtak, humanizmus és antihumanizmus az orgia hedonizmusában egyenlítődtött ki, az erőszakot a mámor oldotta fel még azoknál is, akik kezdetben a helyzet áldozatai voltak. A *Szilveszter* súlyos világnézeti és erkölcsi válság kifejezője; főhőse azok alközösségében keres menedéket, akiktől undorodik. Elmagányosodásától való félelmében csatlakozik a farkasokhoz, s velük együtt hajtogatja azokat az ostoba jelszavakat, vagy frázisokká sülyesztett utópista elveket, melyek a háború előtti magyar társadalom bomlási tünetei voltak. A novellában szereplő duhaj társaság egy idegen családot „örvendeztet meg” látogatásával, és saját haláltáncát kényszeríti rá.

A realista életélményre és válságábrázolásra a történelem tanítja meg szenvedés formájában Örkény Istvánt: „A zsidótörvényekre füttyültem, és mikor 1942-ben behívtak Nagykátára munkaszolgálatosnak, csak legyintettem. Majd a barátaim kijárják a leszerelésemet. Így volt tavaíy is, tavalylelött is, de alig ocsúdtam fel, máris vagonba raktak és kihoztak a

frontra. Ez nagyon váratlanul ért.” Ez az idézet egyik hőségnek, Bubi-nak a monológjából származik, de valójában az író életviteléről és végső kiábrándulásáról is igen sokat árul el. Az elvontabb életértelmezés helyett a tények kezdik foglalkoztatni a maguk nyersségében. Az igazságot konkrét életanyagon méri le, nincs szüksége ötletekre, szárnyaló képzeletre. Szűkebb közösség megfigyelése útján jut el a törvényhez, előítéletei szertefoszlanak, kevesebbet merít önmagából. Ennek következtében korábbi tragikomikuma tragikumká szegényedik: felmentések helyett most vádiratokat ír. Arisztokratizmusát sajátos módon őrzi meg: a fájdalmat sohasem közvetlenül adja vissza. Vallomását és ítéletét a környezetéről készített képekbe rejti. Korábban a tudományos racionalizmus kényszerítette stilsztikai puritanizmusra; ekkor viszont az élménnyel egyenértékű szavak indítják tárgylagosságra és tömörségre. Sohasem bibelődött a lelkiélet körülményes rajzával — a háború éveiben még kevésbé. A katonák nyomorát szenvtelen leírással érzékelteti, legfeljebb a képzelgéseik, vágyaik bemutatására tér ki olykor. Ilyenfajta tömörséggel értékeli a szenvedés határeseteit: „Harminc vagon ordítás, nyögés, jajveszékelés. És sehol a mozdony.” Első személyes elbeszélőforma alkalmazása esetén önmegfigyeléseinek eredményeként tömör közléseket találhatunk nála, például ilyet: „Lehajtottam a fejem. Iszonyúan féltem, beleizzadtam az aggodásba. Száján szivárgott a vér. Meghai? Úgy éreztem, nincs más barátom kívüle. Se apám, se anyám. Csak ő.” Gyakran axiomatikus: „Pollák amíg élt, se élt, s nem volt a halála halál.”

Témái: az emberi magatartás vizsgálatai rendkívüli feltételek mellett: a rögeszme győzedelmeskedése a józan ész felett, az ámokfutás jelentkezésének okai és tünetei, a német katonák önzése, a magyar honvédek kiszolgáltatottsága az idegenben. Örkeny hadifogolyként is férfiasan szemérmes. A visszatérés nosztalgiáját Odüsszeusz történetének újrafogalmazásával ellenpontozza. A visszatérésnek nincs sok értelme, úgymint minden megváltozott — vigasztalja önmagát *Idegen föld* című novellájában. A háború előtti viszontagságok nem vezettek indulathoz, a félig-meddig képzelt szenvedés öniróniát teremtett; ezzel szemben a fogolytáborban készült szövegekben időnként rejtőzködésre van szükség, nehogy túl könnyen lelepleződjön a panasz. Halász Gábor ezekben az években Ady olvasására fanyalodott, Örkeny Istvánnak viszont a nemzetéhez tartozás dilemmáit kell komolyan vennie. Megoldás persze ekkor még nem létezhet, csupán belső dráma, a Heródes elől menekülő bibliai József és Mária küzdelmeibe vetítve. Az átok személyességében annyira mélyről jön, hogy csak példabeszéd formájában férhet bele a novellába. Ez persze nem jelenti azt, hogy Örkeny István a hadifogság élményeinek közepette máról holnapra világnézetet cserélt. Az íróban a kedély hűlt ki átmenetileg, a tanúszerep öntudatosodott, s a nihilizmus komolyodott meg, a túlélés öncélúsága diadalmaskodott. Örkeny novellái a

hazájában otthonos orosz embert primitivizmusában csodálják, s a betolakodottak lelkiismeret-furdalásával hajolnak meg előtte. Tisztelete azonban az embereknek szól, nem pedig a számára egyelőre idegen társadalmi viszonyoknak. Ezért bohém hősének, Bubinak a kijelentése nincs messze az ő álláspontjától sem: „Persze, te valami mást szerettél volna hallani, olyan politikai szöveget, hogy mennyire megváltoztam a fogságban, és hogy mennyire örülök, hogy az új demokráciában a dolgozók maguk intézik sorsukat, és hogy én mennyit fejlődtem a háború ezer szenvedésében. Hát, öregem, éntőlem ilyen dumát nem fogsz hallani . . .”

Örkény ember- és nemzetszemlélete a hazatérés után is korábbi valós tapasztalatainak függvénye. „Micsoda város, micsoda ország, micsoda élet! Egymillió ember, a fele gyilkos, a másik fele áldozat.” — olvashatjuk az ez idő tájt írt *Szédülésben*. Ennek szellemében különleges tömörségre tesz szert a belső és külső feszültségek egyidejű láttatásában. Káosz, szeretetlenség és hibbantás uralja novellavilágát. Az emberi sorsok sajátos érzéketlenségükben a történelem idegszálaiként rángatóznak. A *Budai böjt* egy család céltalan vergődése a megsemmisülés határán, a szovjet sereg ostromgyűrűjében. A megtörtént esetek egyszerűségét érezzük ki e szövegekből. Az író hangneme differenciálódik: nem nézi már többé madártávlatból az embereket, hisz jól ismeri őket. Egyesekkel együtt érez, másokat viszont gyűlöli; ennek köszönhetően a groteszk és a játékoság tetszhalottak. Örkénynek már nem kell keresnie az élményt — inkább szabadulni szeretne tőle: esetek formájában írja ki magából. Történetei lineárisan haladnak végkifejletük felé, a humor csupán imitt-amott a nyelvi ötlet révén szikrázik fel, a befejezés nélkülözi az anekdotikus váratlanságot. Nem hangulat, hanem keserűség irányítja a szerző tollát. Megvetésében formálja vaskossá Bovaryné történetét (*A Hunnia Csöködön*) és gúnyolja ki a régi rendszer katonai bürokráciájának idiotizmusát (*A borék*), viszont saját maga is együtt szorong a repülőgép utasaival, akik az árva gyerekek játékából egy családi drámára következtethetnek. Ugyanilyen komoly akkor is, amikor két, magányosságában egymásra talált nő életsorsát rekonstruálja (*Asszonyok éjszakája*). Egyedül a léhaságról számol be ironikusan, talán azért, mert a történet mögött az önéletrajzi hitelesség is kimutatható (*Európa legjobb sítelepe*).

A Szovjetunióban a tények uralmát kellett megszoknia Örkény Istvánnak. Amit Pesten és Párizsban a képzelet pótolhatott, az a hadifogságban csak úrként, hiányérzetként volt jelen. Életerőt a környezet erkölcsi erejéből lehetett meríteni; ennek köszönhetően lett néhány évig az egzotikumok, a szellemi öncélúságok, irracionális kalandok rajongójából az ember és az értelem keresője, követendő magatartások felmutatója és kijavítandó hibák ostorozója. A korábbi szkeptikus számára létszükségletté lett a hit — ehhez viszont tényekre, bizonyítékokra van szükség. Ennek köszönhetően veszi komolyan az életet a hadifogoly és a későbbi szabad ember. E személyi szükséglet indítja először a szociog-

ráfia (*Lágerék népe*), később pedig a riport felé. Ezért érez most azonosulásvágyat a korábban eltérő, kisikló gondolat. Az élet megközelítése nem parancsszóra történik, hanem a korral szerves kapcsolatot teremteni vágyó egyéniség fejlődésének belső logikája szerint. Az író realistább az egyre elvakultabbá váló politikánál: az azonos célok felé ugyanis ő elmélyült ember- és népismeret felől halad; a társadalmi szükségleteket mindig a lehetőségek függvényeként szemléli. Az embereket olyanokként látta, amilyenek valójában, vagyis amennyit élettapasztalata mérlegén nyomnak, az ideológia szemüvegét, hacsak lehet, elutasítja. Ebből az alkotói magatartásból remekművek és riportszerűen felszínes írások egyaránt keletkeznek, sőt, néhol giccses elemek is előtérbe kerülnek. A novella viszont esetenként naturalista formát ölt, minthogy az író, a hagyományos andekdotikus csattanót is mellőzve, a látottaktól és hallottaktól elbűvölten, a példamutatás szándékával, a beszélgetés alanyának portréját, élettörténetét annak elbeszélése szerint festi meg. Ilyenformán az *Öregek szerelme* az egyszerű emberek hűségének, gerincességének glorifikálása. A *Vidék* viszont az ismeretlen népi tehetség dicsérete s egyben meghajlás a szenvedés sors- és jellemformáló ereje előtt. A pozitív példa akkor minősül át giccsé, mikor szélsőségesnek tűnik; amennyiben nem megfigyelésnek, spontánul teremtődő tiszteletnek, hanem a kor igényének gépiesen megfelelő dedukciónak a következménye. Ilyen annak a lánynak a története, kinek hideg szívét kizárólag a nem szemrevaló, de kivételesen dolgos százados gyújtja lángra (*Disznóölés*).

Nem hiányoznak azonban Örkény ekkori attitűdjéből a bírálat elemei sem. Mikor az emberi magatartások anakronizmusát egyértelműen bírálja, nem lehet szálla a kultúrpolitika szemében, hiszen *A párbaj* hőseinek gesztusai annyira groteszkek, mint Mikszáth *Beszterce ostroma* című regényének gogolian rögeszmés világa. Itt figyelhető meg különben először az az alkotói kettősség, mely — más novellacsoporttal ellentétben — nem az ironikus látásmódon, hanem a teremtett helyzet paradox jellegén alapul. Az örkényi túlzás a burleszk elemeit is alkalmazza, ám a tragikus sejtelen összetettebbé teszi a hatást, hogy a befejezés tragikomikumba oldódjon. Lovagiasság és múlt századisan különkődő hetvenkedés a szocializmus épülő objektumai mint kulisszák előtt — ez teszi a nevezett novellát emlékezetes alkotássá. Amennyiben itt az anekdota szolgáltatott keretet, a *Badacsonyban* a drámai töltés nagyobb. Ebben a hamis tudatot oktalan szenvedés és az önmegsemmisítés ostobasága méri. A paraszti-kispolgári individualizmus kritikája áll előtérben, de a mondanivaló hitelessé gyúrt életanyagból bomlik ki, úgyhogy hozzá hasonló életképek a két háború között is keletkezettek szociográfiai pillanatsfelvételnél, néplélektani, dokumentumként. Örkény igazságkereső szenvedélye kezdetben a párttagság formalizmusát sem kíméli, s a hangzatos szavak mögött a tettekészséget és a lelkiismeretességet kutatja (*A szent*). Tanítani, felvilágosítani szeretne, őszinte bizalommal közele-

dik az új rendszerhez, mint az új ember kovácsához. Nyíltsága a novella hangnemét és szerkezetét illetően tudatos naivitáshoz vezet. Élete tanulságoktól súlyos, s ő, saját példáját, tapasztalatát téve közszemlére, nevelni és bátorítani szeretne. Néhányszor a felszínesebben vicces formához is közeledik, s a szöveg végén a váratlan csattanóval mondani-valóját kívánja hangsúlyozni (*Nápolyi*). Miután a novella egyes szám első személyben beszélő hőse játékos erőszakossággal megtanítja a fiát a r hang helyes ejtésére, tanulságként ilyen közhelyes bölcsességet is le tud írni ebben az időszakában: „Bennem pedig előtöltött valami, valami, amire sohasem gondoltam, amit már régen elfeledtem, s ami soha vissza nem ötlött volna emlékezetembe, ha sírni látom a fiamat — az, hogy amit tudunk, milyen fáradalmak és kínok és töredelmek árán tudjuk.” Nem kétséges: a kisfiú helyzetébe önmagát s a korábbi évek szenvedéseit vetíti. Ennek az üzenetnek az egyhangúságát, rezignált akcentusát elensúlyozza *A szenvedésről*, miközben emberszemléletének előítéletelnékliségét is érvényre juttatja. A Horthy szolgálatában állt alezredes lánya az új társadalomban a száműzöttség kálváriáját járja végig. A reményteljes csattanó az interjú végére kerül: „— Maga még fiatal — mondom később. — Ugyan — legyint. — Én már jóformán el is felejtettem az egészet.” A *Szibériai nyuszt* még merészebb: a polgári derekasság és becsületesség elégiáját formálja meg.

Az etikus írónak erkölcsi kötelessége a közösségi vagy annak mondott akarások megkérdőjelezése, a hitelesség ellenőrzése. Örkény István sem elvakult optimista; valójában állítás és tagadás, hit és kétely kettősségének közepette ír. Az irónia jelentkezése az ő novellisztikájában a szkepszis irodalmi formája. Az irónia mérsékelt, kiszámított túlzás, nem odaillő állítás, álkomolyság. Egyik riportszerű írása például a *Sztálin beteg!* címet viseli, lényegében pedig egy szerencsétlen lánynak a vallo-mása életének a közösségi életben való jobbra fordulásáról. Mari oroszul tanul, és közben arról álmodik, hogy Sztálinnal beszélget. Az idillikusan szürrealista befejezés feltehetően arra utal, hogy Örkény István nem vette egészen komolyan hősnőjét: „Vélnéd, el is állt talán a szél, s már az a lobogó hajú lány repül odafönt, vele a zengő állványok sokasága, vele az épülő ház meg a többi házak; száll, száll az épülő város, utazik, küszködve igyekszik továbbjutni, úszik a hömpölygő löszben, a szélben oldott porszemecskéiben, ebben a vörhenyes felhőben, a sztálinvárosi rózsafüstben, előre.” Ez azonban csupán valószínű, de egyáltalán nem biztos. A személyi kultusz idején a haladás látszatai sokakat meg tévesztettek, közöttük Örkény Istvánt is, aki nem akart a cinikus alkalmazkodókhöz tartozni. A paradoxonnak, a „skizofrén kettősségnek” (ahogyan később minősítette akkori magatartását) az lehetett a főoka, hogy az alkotói bölcsesség, bizonyos társadalmi-politikai helyzetekben vállalva a hivatalos ideológiai feladatokat, egyszerűen több, nagyobb átmérőjű, messzebb látó ezeknél. Ami a kultúrpolitika számára cél, az

az alkotónak csupán eszköz; míg az ideológus beéri a külsőségekkel, addig a művész — szintén fontosnak tartva az előbbieket — nyugtalanul a tartalmakra is rákérdez. A bürokrata kézlegyintéssel a távoli jövőre bízta azt, amit az író máról holnapra sürget. Az elmefuttatást konkretizálva: a társadalom adott világpolitikai helyzetében szükség-szerűnek és helyénvalónak ítéltette a torzulásaiban még nem annyira ismert sztálinizmust, de ezzel egyidőben mosolyognia kellett a naivitásukban, rövidlátó dogmatizmusukban a jelent azokhoz az utópistákhoz hasonlatosan dicsőítőkön, akiket Petőfi leplez le *A XIX. század költői* című versében.

Jól megfigyelhető az író és a társadalmi számonkérések szempontkülönbsége a vita tárgyává lett *Az első fecske* című novellával kapcsolatban. Orosz foglyánál a honvédek Sztálin-képet találnak, s ennek ellenére egy akad köztük, aki védelmére kel a szerencsétlennek. A szerkesztőség nem elégszik meg Lálík kifejtetlen emberségével, s a túloldalon harcolókhoz való átszökés által egyértelmű állásfoglalást vár mind az írótól, mind pedig a hőstől. Örkeny az akkori nézetkülönbségeket ismertetve nem sorakoztatja fel saját művészi érveit, a nyilvánvaló ideológiai túlzástól való tartózkodását. Az alkotói önismerés lehetőségét a realizmusban rejlik; ennek ugyanis a valószínűség mozzanata biztosít szilárd alapot. A tapasztalat szerint a honvédeknek a Sztálin-képek látán és számukra érthetetlen nyelven beszélő félvad emberek hatására eszük ágában sem volt átszökni az oroszokhoz, s még az átálltak is elsősorban az életüket szerették volna megmenteni a minden irányból veszélyekkel fenyegető idegenben. A szerkesztőség javaslatának elfogadása a típusalkotás hűségét hazudtolta volna meg, az alkotói élmény fontossága után tett volna kérdőjelet. Hasonló okok miatt még nagyobb, az olvasók körére is kiterjedő vitára került sor a *Lila tinta* kapcsán, amelyhez Révai József is hozzászólt, mondván, hogy: „Az ilyen rothadási termékeknek a mi új irodalmunkban nem lehet helyük.” E ma már csak nehezen elképzelhető légkörben többek között pedagógus és mérnök formált jogot az író kioktatására, noha az már a novella megjelenése előtt változtatott a szövegen, gondosabban emelve ki hőse társadalmilag hasznos tulajdonságait. A főkifogás értelmében Örkeny helytelen kiindulópontja következtében ábrázol rosszul; a rothadó régi világ elemeivel, azok beilleszkedési lehetőségével többet foglalkozik, mint a példaadó újjal. Az író Sztálinnak a *Pravdában* megjelent cikkére hivatkozva védekezik: „nekünk Csehovokra és Szaltikov-Scsedrinekre van szükségünk.” A szatíra és a bírálat tehát helyénvaló, fel kell mérni: mi takarítandó el hulladékként a régiből s mit lehet felhasználni belőle. Örkeny még realista, noha némi egyoldalúsággal fokozza kóros gonoszsággá nagypolgári hősnője rossz tulajdonságait; türelmetlen bírálói a témát eleve nem tartják művészi megörökítésre jogosultnak. Tulajdonképpen a kritikai és a szocialista realizmus szempontkülönbségeiről van itt

szó. Minthogy Örkény az új társadalmi viszonyokban nem érzékeli magának az embernek az átformálódását, ezért úgy viselkedik, mint az osztálytársadalmak írói: hibákat ostoroz, bízva az erkölcsi felemelkedésben. Vitathatatlan józanságában a szerelmet sem hajlandó eszményíteni, s a burkolt testiséget hagyja meg főmotívumként. Az új társadalom követendő példák után kiáltó szóvivői ezt a burzsoá dekadencia kétségbevonhatatlan jeleként könyvelik el. Ők lényegében giccset várnának, míg az író csupán az ábrázolásbeli közhelynek tett engedményeket. A dogmatikusan kommunista látószög perspektívájából az a probléma, hogy a múlt maradványainak elutasítása nem kárpótolhat a jövőt építő héroszok meg nem látásáért, a reális hit letéteményeseinek elmaradásáért. A forradalmi romantika ars poeticája erőszakos térhódításának ideje ez, amikor funkcionáriusok jelentik ki ellentmondást nem tűrő hangon, „hogyan nem lehet pozitív hős ábrázolása nélkül, példamutatás nélkül leleplezni sem”. A külső kellékek korában a művészi lelkiismeret szerepe leértékelődik. Senkit sem érdekel: vajon a nevelkedését tekintve Örkény István, szemléletének hadifogságbeli demokratizálódása ellenére is, nem áll-e élmény- és ismeretanyaga következtében lélektanilag hitesele, etikailag pedig jogosan közel a polgári gondolkodásmódhoz is. Az akkori kultúrpolitika vagy elhallgattatta a polgári írókat vagy pedig ráerőszakolta témáit; a becsületes szándékú, egészséges átnevelődésnek nem adott helyet türelmetlenségében. A *Lila tinta* polgári hősnőjének lánya olyan bűn miatt utasított ki a novellából, amiért személyesen nem lehetett felelős. Az új rendszer, a nemzeti szocializmushoz hasonlóan, a saját szempontjai szerint válogatott: a butának nem volt keresnivalója az üdvtan hirdetőinek közösségében.

Ilyen körülmények között nem csoda, ha Örkény István régi hajlama ismét felülkerekedik s egyre nagyobb teret enged át ábrázolásmódjában a jelen visszasságaira való reakcióként születő satíráknak és a groteszkeknek. Mikor a legjobb esetben „Franz Kafka vagy Thomas Mann” (Lukács) az alternatíva, akkor Örkény István a hódolatát kénytelen kifejezni Franz Kafkának. A *visszaváltzás* mint cím, a novella konkrét utalásaitól eltekintve is, jelképes értelmű: a társadalom felszínének hullámmozgásától függetlenül a valóságélmény kafkaian szorongásos lett. A kiszolgáltatottság érzése a politika hirdetett jelszavai ellenére is, majd egyre inkább annak következményeként, uralkodóvá lett. Az említett novella satirikus jellege abban nyilvánul meg, hogy Örkény *Az átváltzás* szerzőjének gondolatvilágát, a címben adott jelentést tagadva, nem értékeli át teljesen — főleg úgy nem, ahogyan azt a szocializmus akkori kultúrpolitikusi elvárták volna. Gregor Samsa visszaváltozik ugyan, de visszanyert emberformája nem rejt magasabb rendű humánus tartalmakat. A novella utolsó három mondata így hangzik: „Ott állt megint, ki tudja hányadszor, a magánynak és érthetetlenségnek azon a fokán, ahol a létezés formái közömböseké válnak. De azért kidugta a lábát a

hálóinge alól. Megnézte és látta, hogy ember lett.” A karkai ihletésű novellákban az álmokképek többértelműsége valamint a fantasztikum megkeletése jut kifejezésre — inkább a hatások kiszámításával, mint a komikum öncélúságával. Az *Almomban* valószínűtlensége hangsúlyozott: a szörnyűség humánus külsőségek mögött játszódik le. „A kapu fölött piros neonbetűk hirdették: *Börtön*, amire talán azért volt szükség, mert az óriási, vörös téglás épület inkább tanítóképzőre vagy felső ipariskolára hasonlított, mint börtönre. Ablakain nem volt rács, kapuja előtt nem álltak örök, s a szélesre tárt kétszárnyú ajtóban szakadatlanul ömlött ki- és befelé a hozzátartozók sokasága.” A látogatók között van az apa is, aki almát vinne hógolyózás bűnében tetten ért kislányának. Maga a történet s nem különben a belőle áradó hangulat — merő képtelenség. Ennél sokkal hangulatosabb az *Éden*, mely az emberi igényeknek a szatírája. A fantasztikum itt magát az emberi jelenséget veszi célba, méghozzá olyképpen, hogy a valószerűnek éppen az ellentétét túlozza el — noha amennyiben belegondolunk: az értelmesebb választás éppen az lenne, amit az első pillanatban meghökkenten utasítanánk vissza. A kiváló minőségű kutyaeledellel megelégedő emberek tudniillik az elidegenedés nagyzási hóbortjának kritikáját adják. A példabeszéd azonban nem csupán egy irányban villószik: azok ugyanis, akik illemhelyként használják az úszómedencét, a civilizáció iránti csömörüket is kifejezésre juttatják, s esetleg egy új barbárság fenyegetését is kiolvashatjuk magatartásukból. A *Fort Quirinar* már önkényesebb, közvetlenebb szimbolikájú; játékossága pedig öncélúbb. A *Niagara nagykávéház* ugyanakkor az örkényi ábrázolásmód veszélyeit is elárulja. Egy vidékről Pestre látogató házaspár a város egyik híres szórakozóhelyére érkezik, ahol a nagy érdeklődés miatt az embereknek sorba kell állniuk. Mikor rájuk kerül a sor, legnagyobb meglepedésükre, szadista kegyetlenséggel verik össze őket. Az egyik értelmezési kísérlet szerint a fizikai fájdalom bizonyossága, konkrétsége „kellemesebb”, „megnyugtatóbb” a személyi kultusz terrora okozta bizonytalanságnál. E feltételezés azért helytelen, mert a novellában nyoma sincs a szorongásnak, hacsak nem minősítjük így a vidéki házaspár lelkiállapotát, amely azonban a hosszú várakozás miatt nyugtalanodik. A többiek viszont „társalogtak ugyan, de csak kurta és patogó mondatokat váltottak, mintha egy örvendetes és fontos esemény állna küszöbön, és senki sem akarná, hogy ez készületlenül találja”. Örkény István szatírája a passzív emberi magatartás, a tűrés sztoicizmusa, a birka-szerep ellen irányul. A nép megérdemli és vállalja zsarnok uralkodóját, másképpen lerázná a nyakáról — mondták a cinizmusukban is bölcs régi humanisták. Nos, a szóban forgó novella írója a kiszolgáltatottságba való beletörődést húzza alá swifti keserűségében, mikor örömben, élvezetben játssza át, ami ellen az embereknek sokáig nem volt lelkierejük fellázadni. Az emberek túrik a szenvedést, tehát biztosan szeretik

is — ezt üzeni nekünk a *Niagara nagykávéház* az író körmönfont logikája által.

Örkény István egyik későbbi novelláját az alábbi F. S. Perlstől eredő mottó vezeti be: „A bennünk rejlő képességeket csak úgy tudjuk kibontani, ha nemcsak megéljük, hanem újra és újra átéljük életünk minden pillanatát.” Az idézet egy közismert s a konkrét novellában is felhasznált pszichoanalitikai gyógymódra utal — szerintem azonban az írónak a hatvanas évektől kezdve született, a néhány évig tartó kényszerű hallgatását követő elbeszélő opusának egészére vonatkoztatható. Az idézet feladatot sugall, noha Örkénynél inkább belső kényszerről van szó: egyszerűen fel kell ismernie a belső szükségyszerűséget, azt, amit az ötvenes években nem volt módja tudomásul venni. Közvetlenül kellett részt vállalnia a társadalom építésében, s a nyugodtabban megszuirt élettapasztalat nem mindig szívódhatott fel művészetébe. Az új novellákban általában szembeütnő a riportszerű empiriától való tartózkodás, vagy ha mégis felbukkan, akkor is stilizált a formája és tulajdonképpen a lényegi problémák láttatásának eszköze (*A Hanáké-ügy*). Ebben az időszakban Örkény novellisztikája kifejezetten drámai jelleget ölt, méghozzá kétféleképpen. Először is úgy, hogy a belső küzdelmeket, de a külső harcokat is, a tudatba tolakodó, még mindig szorongató háborús emlékek motiválják. Az író magatartásában egyébként most sincs több érzékenység, mint amennyi a háborút követő években volt. Helyette mondja ki egyik hősnője: „Nem az érzésektől, csak az érzések diktatúrájától félek, egy olyan korban, amikor az értelem az úr.” Másik szövegcsoportja az új élettörvények keresése, a munkaerkölc változatainak kutatása.

A múlt emlékeinek terheit vonszoló szereplők sorsában az élet lehetőségei kerülnek mérlegre. Örkény sajátos többlete a konfliktusteremtés iránti érzékenység, a helyzettragikum, vagyis az abszurd kitapintásának könnyedsége, mesterkéletlensége. A *Fohász* a megkönnyebbülést, az élet elfogadásának mikéntjét nyomozza. A terhek eleinte elviselhetetlenek. A házaspárnak először a fiát kell azonosítania a háború áldozatai között. Az ügyintéző rendőrnek, az eset lezárását tartva szem előtt, a szülők minél előbbi megelégedése az érdeke, míg a házaspár kétségbeesetten illúziókba menekül. A novella befejeződhetne az identifikáció pillanatában, a jellegzetes örkényi szituáció paradoxonának megoldásával. Az író azonban a mű valóságot tükröző funkciójától sem idegenkedik, s a folytatást is elmondja: a gyakorlatiasságot kayserlingi arisztokratikussággal megvető filológus hogyan fanyalodik végül is autódvezetésre. Ha régebbi elbeszéléseiben a háború többnyire empirikusan realista életképekben nyert bemutatást, most a groteszk és a valóságyszerűségi igény egyensúlyba kerül egymással. E történetek nem fantasztikusak, mint a káfkai példabeszédek szürrealizmusa, de a konfliktusok kiélezettségében a valószínűtlenség határát közelítik meg. Közöttük a munkaszolgálati témá-

jú 137. *zoltár* egy operáció ürügyén a humánusot temeti naturalista nyersséggel, a korábbi eszmények és a rájuk gázoló valóság összefüggéseinek felmutatásával. Itt kivételesen világosan látszik, hogy Örkény-nél a ráció lényegláttató örület maszkját ölti fel. Az okosságnak meg kell hibbannia, hogy korszerűen értelmes legyen. Az örkényi groteszk tehát nem ábrázolásbeli, hanem világszemléleti realizmus.

A szokásostól, az átlagtól való eltérés a furcsa helyzetek mellett a hősökben rejlő torzulásokban is megnyilvánulhat. A terheltség lehet lap-pangó, az életerő csökkenésével végzetesen feltörő büntudat (*Jeruzsálem hercegnője*), de előfordulhat mint titokzatos mánia (*Meddig él egy fa?*) vagy mint ismeretlen eredetű lidércnyomás, élehetlenség (*Anyabúcsúztató*), esetleg állandó felfokozott érzelmi állapotként, mint egymást gyorsan váltó túlzott remény és csüggedés (*Mikor van a háborúnak vége?*). A múlt nyugtalanító tisztázhatatlansága miatt meghatározó, sőt romboló erő az érintett szövegekben; ok, amely előbb-utóbb beteljesíti az okozatot. Ez akkor is érvényes, amennyiben a bűnös erőszak a közel-múltban, az 56-os eseményekben gyökerezik. Örkény realizmusa néhol bőbeszédű, olykor felszínesebben vicces (*Honvédkórház*), de sehol sem banálisan cselekményduzzasztó. A múlt tehát sohasem körülhatárolt, anekdotikussá hígított valóság, hanem kiismerhetetlen kísértő; gyakran elemzésre serkent, azonban — nem utolsósorban a hősök szempontkülönbségei vagy érdekellentétei miatt — elemezhetetlen (*A hattýű halála, Olmos eső*).

Az író néhányszor arra is kísérletet tesz, hogy a múlttól függetlenül szemléltesse a körülötte zajló életet. Kíváncsi a háború után születettek problematikájára, és értő humanizmussal tapintja ki az új nemzedék gyöngye pontjait. Nem ad közvetlen diagnózist; ehelyett stílusra érvén az olvasóra bízva a belső szemlélet kialakítását. Többnyire olyan eseteket teremt, melyekben az emberek (leginkább fiatalok) képtelenek vagy alig képesek megoldani nehézségeiket. Az idegeseket, a túlérzékenyeket figyelni előszeretettel, de az élet rajongóiról, az álmodozókról is kialakítja véleményét. A *Hanékéné-ügy* a munkaerőkölcstől vallatja a riport fikciójának ürügyén, de nem jut megnyugtató eredményhez, mert a humanizmus határainak viszonylagossága gátolja az egyértelmű következtetés levonását. A befejezés jellegzetesen örkényi, s az egyperces novellák humorát idézi. A dilemma kiélezettségében sem öncélú, hiszen a szocialista munkakultúra alapjaira kérdez rá. Az kérdés, mi a megoldás, ha mindkét félnek igaza van: annak is, aki gyöngye idegeire hivatkozva csak felületesen végzi fizikai munkáját, meg annak is, aki alaposságában és túlbuzgóságában az előbbi helyett végzett fizetetlen többletmunka miatt vádaskodik. A novella következőképpen fejeződik be: „Négy nyelven beszélek, sok tapasztalatot gyűjtöttem, műveltségem átlagon fölüli, okos emberek szemében okosnak számítok. A kérdés azonban, melyet az imént (az ultrás vízzel kapcsolatban) föltettem, meg-

válaszolatlan marad. Ha valaki nyájas olvasóim táborából tudja, mi a teendő, címem a telefonkönyvben megtalálható.”

A *Levelek a kollégiumba* hasonlóképpen értékválságot tükröz, s tulajdonképpen mély nihilizmusról tanúskodik. Itt is a valószerűség határáig merészkedik Örkény, ám most sokkal nagyobb a kockázata, mert a komolytalanság álkomolysága az üzenet személyessége után tenne kérdőjelet. Azt hiszem, ez a legmélyebbről fakadó vallomása az írónak, még akkor is, ha közvetlen önéletrajzi párhuzamról nyilván nem beszélhetünk. Az Örkény-írások többsége a humorban megnyilvánuló fölény számára kínál lehetőséget a tárgyiasulásra — ám a komikum az általános igazság mögé rejtje az ember vereségtudatát; s csupán a komolyság egyértelműbben árulkodik. Az említett novella az irracionalitás határán álló tények sorozata, s mint ilyen Saul Bellow *Herzog*jára emlékeztet. Arról a képtelenségről szól: hogyan szenved vereséget a szerelemben egy testi-szellemi közéleti kvalitásokkal rendelkező ember olyan szélhámossal szemben, aki minden tekintetben alatta marad. Itt még győzedelmeskedik a tartás, de a *Húsz perccel zárás előtt* című novellában a mindennapi élet kis és nagy dolgai összeroppantják a hősnőt. Nincs kizárva, hogy az író az életben megfigyelt jelenséget végkifejletként fogva fel, visszakövetkeztetve alkotta meg a történessorozatot. Így avatta egy üzleti szarka sorsát drámaivá, s helyezte át az emberi tettek megítélését egy egészen új dimenzióba.

Örkény István az érvényesülvágyban, az élménykultuszban, a változatosság nosztalgájában, az életszeretet nyitottságában látja a fiatalok élettartalmát; aminek érzékeltetése céljából két hosszabb, anekdotikusan kényelmes elbeszélést ír. A *Kavicsok* fantasztikuma a magyar tengerkomplexus szatírája, melyben az intuíció érvényessége túlnövi a nemzedéki lehatároltságot. A *Te édes-édes* viszont gondolat- és konfliktusgazdagság tekintetében már-már kisregénnyé duzzad, miközben a korosztályok érdekeinek azonosságáról és a különbségeiről készít röntgenfelvételt.

Örkény István novellaművészete lépésben haladt a történelemmel; nem előzte meg, s passzív kísérő sem volt: válaszokat igyekezett adni, kihívta, és vitatkozott vele. Félbeszakadt dialógusát nekünk kell folytatnunk.

„ÉLETPSZICHOLÓGIA” (II.)

Egy még nem létező tudományról

HÓDI SÁNDOR

KÜLÖNBÖZŐ PSZICHOLÓGIAI ISKOLÁK: A BEHAVIORIZMUS

Ha a pszichológia „objektivitásra” való törekvését a különböző iskolák felől közelítjük meg, úgy azt kell mondanunk, hogy e téren „legradikálisabbnak” a modern polgári pszichológia legelterjedtebb irányzata, a behaviorizmus bizonyult. Az ún. „élménylélektan”, amely még a szubjektumra figyelő pszichológia csíráját hordozta magában, de az önmegfigyelésre korlátozódó kezdeti lépéseinél nem jutott tovább — tudományos irányzattá soha nem nőtte ki magát —, tulajdonképpen a behaviorizmustól szenvedte el a legnagyobb csapást.

A behaviorizmus megjelenése és térhódítása szorosan összefügg a környezethez való *alkalmazkodás* és az *irányítás* problémájával, ezért az adaptációs viselkedés objektív-kísérleti tanulmányozása terén jelentős sikereket könyvelhet el magának. Abból a naturalista felfogásból kiindulva, hogy az emberi pszichikum nem a lelki történések és tudattények együttese, hanem a viselkedés sajátosságainak rendszerezett összessége, a behaviorizmus a pszichológia tárgyát az emberi viselkedés tanulmányozásában jelölte meg. E szerint a pszichológiának a viselkedés tudományává kellene válnia, az ember külső megnyilvánulásainak kutatását tartva szem előtt. Ami viszont az ember „belső életét”, lelkivilágát illeti, azt a behaviorizmus egyszerűen tudományon kívüli kérdéskörnek tekinti. Elutasításában odáig megy, hogy nemcsak a lélek, de a lélekre esetleg emlékeztető tudat fogalmát is törölte szókincséből.

Szemléleti beállítódásában a behaviorizmus a pszichológia mechanisztikus vonalának folytatója, amennyiben az ember megismerését, a pszichikum értelmezését a szervezet feltételes reflexeinek kialakulására vezeti vissza. Egész gondolati felépítményének alapja, a lelki élet komplexitásához viszonyítva, egy meglehetősen primitív formula az „inger-

reakció” séma. Ami ugyan később kiegészül a „közbülső változókkal”, de ez a pszichológia objektív tudományosságának eme sivár gondolati alapján mit sem változtat.

A radikális empirizmusnak és a kísérleti naturalizmusnak ez a behaviorizmusban testet öltő végletes formája a *pragmatizmusban* talál filozófiai igazolásra. Nem véletlen, hogy az Egyesült Államokban lelt igazi hazára, ahol máig megmaradt a lélek nélküli lélektan kirívó példájának és virágzó irányzatának. Radikálisabb képviselői már ott tartanak, hogy a *lélektan elnevezést* sem látják tudományosan elfogadhatónak, helyette a „generális antropológia” elnevezést javasolják.

A PSZICHOLÓGIA „REKONSTRUKCIÓJÁNAK” ÚJ TERVE: AZ ALAKLÉLEKTAN

A behaviorizmus amerikai térhódításával egyidőben Nyugat-Európában is létrejött egy új pszichológiai irányzat, amely nem kevésbé heves támadásokat intézett az introspekciós szemlélet ellen. Miként a behaviorizmus, az alaklélektan is az egzakt természettudományok mintájára látott hozzá a pszichológia „újraszervezéséhez”, azzal a különbséggel, hogy míg az előbbi a biológia, ez utóbbi a fizika új eszméiben kereste a megújulás lehetőségét.

Akadat persze a két irányzat között más különbség is. A behavioristákkal szemben a gestaltisták például elfogadhatatlannak tartották azt a módszert, amely a közvetlen érzéki tapasztalatra alapozva, az egyes részelemek felől, ezek szintézise révén, közelít a pszichikum bonyolult struktúrájának egészéhez. Az alaklélektan gondolati előfeltevése szerint ugyanis az „egész jelleggel bíró képződmények”, mint amilyen a pszichikum is, nem építhetők fel, nem szintetizálhatóak maradék nélkül az egyes részelemekből. Mert az „egész”, mondják a gestaltisták, nem részeinek az összessége, hanem azoktól éppen lényegi tulajdonságaiban tér el.

Sajnos az „egész” és a „részek” kölcsönviszonyának ez a — végső soron helyes — értelmezése, a lelki élet egészére vonatkozó vizsgálatokat nem sokkal vitte előre. A gestaltisták ugyanis az „egészet” — Husserl fenomenológiájának megfelelően, amelyre építkeztek — a konkrét szubjektum lététől különálló „tisza szubsztanciaként” képzelték el, mintegy a lét lényegi formáinak tartva ezeket a képződményeket. S ezek elvont lényegét keresve, az alaklélektan éppúgy figyelmen kívül hagyta a pszichés manifesztációkat létrehozó társadalmi környezetet, az individuum gyakorlati tevékenységét, mint ahogy „belülről” az érzékszervek indi-

⁷ Lásd: Jarosevszkij, M., *A pszichológia története*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968, 546—547. old.

viduális sajátosságaival sem törődött. Ezek a különös, minden „egészre” jellemző „formaminőségek”, a gestaltisták szerint, olyan törvényszerűségekkel rendelkeznek, mint amilyenek a fizikai struktúrákra és mezőkre is érvényesek. S minthogy ekként az emberi tudatot a fizikai valósággal összevethetőnek vélték, ki is dolgozták ennek elméletét, amit „izomorfizmusnak” neveztek el.

Ez a kezdetben meglehetősen naiv és inkább csak fizikalisztikus nyelvezetével tetszelgő elmélet a későbbiekben, a fizikai-fiziológiai-pszichológiai jelenségek kibernetikai összevetése révén, új tartalmat és formát nyer. De lényege nem változott meg: a pszichikum természet tudományos tárgyalásának igénye a szubjektum személyes élményei számára nem biztosított semminemű értelmezési lehetőséget.

DILTHEY HERMENEUTIKUS PSZICHOLÓGIÁJA

Aligha fér kétség hozzá, hogy az ágazati pszichológiák, a pszichotechnika, a behaviorizmus és a gestalt-pszichológia jelentős mértékben *gazdagították* „a” pszichológiát, amennyiben mindezek együttesen előmozdították az adatgyűjtést és a statisztikai elemzés technikájának fejlődését; kidolgozták a kísérleti kutatások egzaktságának és objektivitásának feltételeit; feltárták az érzékelés, emlékezés, figyelem, tanulás stb. számos törvényszerűségét; s mert nem utolsósorban temérdek információt halmoztak fel a pszichikumról: a pszichikum alkotóelemeinek kölcsönviszonyairól és az egyes részelemek sajátosságairól. De vajon mindezek alapján lehetne-e azt állítanunk, hogy a pszichológia célkitűzéseivel jelentős mértékben közelebb jutott? Egyszerűbben fogalmazva: közelebb vagyunk-e ma az ember lelki életének megértéséhez, mint száz évvel ezelőtt voltunk?

Kérdésünkre aligha lehetne egyértelmű igennel, vagy nemmel válaszolni. Válaszadásunk ugyanis elsősorban attól függ, hogy mit fogadunk el a pszichológia tárgyköréeként, hogy ragaszkodunk-e a lelki élet individuális vonatkozású kifejtéséhez, vagy hitet teszünk a pszichikum valamely pszichológiai irányzat által történő értelmezése mellett, hogy mely nézőpontnak rendeljük alá a pszichológia egészének történetét.

Ha megmaradunk amellett, hogy pszichológián a lelki élet szabályszerű összefüggéseinek tudományos vizsgálatát értjük, akkor a lélektanak, tárgyköre jellegéből fakadóan, rég el kellett volna jutnia már ahhoz, hogy ne csak a lelki élet történéseinek *formai* elemeit vizsgálja, de érdemi dolgokat tudjon mondani nekünk a lelki élet *tartalmi* vonatkozásairól is. Más szóval, feltételezve akár a legcsekélyebb fejlődést is ez irányban, a pszichológiának régen ki kellett volna dolgoznia már az emberi életre vonatkozó egységes koncepcióját, értőjévé kellett volna, hogy váljon a mindennapi élet pszichológiai természetű problémáinak,

hiszen — az individuumok szempontjából — egyetlen igazolható célja ez volna tudományosságának. E téren viszont, mint láttuk, „a” lélektan semmivel sem jutott tovább múlt századi állapotánál. Újjászerveződésének minden próbálkozása is inkább csak arra irányult, hogyan „tagadhatná” meg tárgykörének mindeme vonatkozását, hogyan találhatna más úton-módon igazolást a maga számára.

A helyzet csüggesztő volta azonban igazán csak akkor válik nyilvánvalóvá számunkra, ha meggondoljuk, hogy a pszichológia már a múlt század végén elejtette a sivár empirizmus ellenében kínálkozó másik alternatívát, amely az „én” élményeire apellált. Pedig Wilhelm Dilthey „hermeneutikus megértésre” alapozó lélektana kínált volna az emberi életre orientálódó pszichológia számára hasznosítható támpontokat. Még akkor is, ha Dilthey, az „életfilozófia” egyik megalapozójaként, nem kevésbé túlméretezte a pszichológia „megértő” módszerének a szellemtudományok terén való alkalmazhatóságát.

Dilthey a sivár empiria ellen száll síkra, okosan bizonyítva, hogy pusztán a tények, szabályok és normák eredményeként sohasem fog számunkra lelki életünk titka megvilágosodni. Ezekkel a módszerekkel a természetet *magyarázhatjuk*, mondja Dilthey, a lelki életet ellenben úgy kell *megértenünk*⁸. A természettudományos megismerésben minden összefüggés hipotézisalkotás útján áll elő. A pszichológiában viszont fordított a helyzet, nem a tények, az elemek, hanem „éppen az összefüggés az, ami az élményeinkben eredetileg és állandóan adott: az élet mindenütt *csak mint összefüggés* van jelen” számunkra (kiemelés tőlem H. S.). A pszichológiának tehát nincs szüksége arra, hogy a hipotézisek és következtetések bonyolult láncolatán át jusson el a lelki jelenségek nagy csoportjait átfogó összefüggés-rendszerhez. A pszichikus folyamatoknak és a lelki élet egyes tagjainak egészébe való összekapcsolódásai — a „hatáskiváltás” folyamatai — *élményeinkben* közvetlenül adóttak. S ez a megélt összefüggés az, ami a lényeket hordozza. Ehhez képest a lelki élet egyes tagjainak sajátosságai másodlagos fontosságúak. Ennek megfelelően — mondja Dilthey — azoknak a módszereknek, amelyekkel a lelki életet, s Dilthey szerint ennek vetületeit: a történelmet és társadalmat, tanulmányozzuk, nagymértékben különbözniök kell azoktól, melyek a természettudományokban használatosak.

Ezzel szemben a kísérleti lélektan és az asszociációs pszichológia a „korlátozott számú” és „egyértelműen meghatározható” elemek magyarázó elemzésére támaszkodik, akárcsak a természettudományok. De ez a magyarázgatás, mondja Dilthey, a pszichológia esetében feltétlenül hipotetikus marad, hiszen a lelki életre vonatkozóan a tények sohasem érhetik el azt a pontos meghatározottságot, hogy általuk kizárólag

⁸ Dilthey, W., Gondolatok egy leíró és tagláló pszichológiáról. In: *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1974

egyetlen hipotézis volna csak igazolható. Következésképp a „magyarázó pszichológiának” (ahová ma a behaviorizmust és gestalt-pszichológiát sorolhatjuk) semmi kilátása sincs arra, hogy a természettudományos elméletek rangjára emelkedjék. S ráadásul hiába a legjobb hipotézis, ha ennek magyarázatából sosem állhat elő a keresett lelki összefüggés, ami az élet valamely átélt vonatkozásaként számunkra mindig adott. A pszichológiának tehát, ahelyett, hogy hipotéziseket gyárt, lelki jelenségeink összefüggéseinek értelmezésére, csak fel kellene ismernie, le kellene írnia azokat, amiként élményeinkben közvetlenül és elevenen, mint megélt realitások, adva vannak.

Ez a dilthei program azonban sosem vált a pszichológia szerves részévé. Ellenkezőleg, heves ellenállásba ütközött mindannyiszor, és „lehetetlensége deklaráltatott”, valahányszor újra és újra megfogalmazódott igénye „a filozófia, a költészet vagy éppenséggel a »hétköznapi« gondolkodás részéről”⁹.

A PSZICHOANALÍZIS

A dilthei „megértő pszichológia” bizonyos vonatkozásai azonban, bár más gondolati összefüggésbe ágyazódva, mégis felbukkannak később a polgári pszichológia egyik legszerteágazóbb, legnagyobb hatású és legtöbbit vitatott irányzatában, a mélylélektanban. A mélylélelektan ez a nevezetes szerepe pedig abban a körülményben leli magyarázatát, hogy pontosan azt a metapszichológiát explikálja, azt a kérdéskört — illetve annak bizonyos vonatkozásait — teszi meg a pszichológia elsődleges tárgyává, amit a racionális fogantatású pszichológiák mint irracionalizmust száműztek e tudományból.

Pontosabban, a mélylélelektan is csak egy sajátos aspektusból, foglalkozik a metapszichológiai szférával. Freud pszichoanalízise ugyanis, amelyből ezek az irányzatok származnak, gyógyító eljárásnak indult: a pszichikum patológikus folyamatainak értelmezését és terápiáját vállalta magára. Fontos ezt leszögeznünk, mert a pszichoanalízist szívesen nyilvánítják kritikusai önkényes, spekulatív, szubjektivistá koncepciónak, megfélemlítve humanista irányultságáról.

Vitathatatlan, hogy Freud koncepciójában az ember lelkén tudattalan törekvései, elfojtott vágyai, kielégületlen ösztönei mintegy sorsszerűen uralkodnak. S hogy ezek a titokzatos erők, mint a személyiség rejtett mozgatói, emlékeztetnek bennünket az irracionalizmus jól ismert magyarázó elveire, gondoljunk csak Schopenhauer megfoghatatlan „akarat elveire” vagy Hartmann „kozmosz” pszichikus erőire. Csakhogy mindezért oktalanság volna akár Freudot, akár követőit közvetlenül felelőssé tennünk és elmarasztalnunk. Hiszen Freud elsődleges célkitűzésé-

⁹ Lásd erről még Erős F., *Pszichoanalízis, freudizmus, freudomarxizmus*. Kandidátusi disszertáció, Budapest, 1980, 9. old.

nek, hogy az életükkel nehezen boldoguló, szorongó, összeroppant emberek számára gyógyító eljárást találjon, csak nemkívánatos következménye volt, hogy magyarázó elmélete az irracionálisba csúszott. Hiszen a korabeli viszonyok között, s jószerével még ma is, a már vázolt tudományelméleti okok miatt, szükségképp metapszichológiai kérdésekbe gabalyodik az, aki az emberi élet szubjektív vonatkozású kérdéseire nyúl. Freud csak elfogadta, tudomásul vette azt, amit az elvakult szcientizmus állított, hogy ti. ezen a téren racionális magyarázattal nem sokra lehet menni. S személyében ráadásul egy olyan gondolkodó nyúlt a polgári társadalmak szempontjából oly érzékeny témához, akit leküzdhetetlen nosztalgia fűzött a természettudományokhoz.

Túlságosan leegyszerűsítő volna tehát eljárásunk, ha a pszichoanalízis kritikáját elsősorban vagy kizárólag a benne foglalt spekulatív konstrukció ellen irányítanánk. Mert a Freud pánszexualizmusa, élet- és halál-ösztön kategóriapárja, rá is szorul a tudományos bírálatra, koncepciójában felfedhetők olyan analógiák is, amelyek hasznos támpontokat kínálnának ma is egy, az egyén és társadalom viszonyának vizsgálatában elmélyülő pszichológia számára. S csak az kellene hozzá, hogy a pszichológia bontsa ki a freudi koncepcióban implicite ott feszülő társadalomkritikai szempontokat.

Az emberi pszichikum freudi topográfiájában ugyanis, amely köztudottan az *ösztönén-re reális én-re és felületes én-re* tagolja az ember személyiségét, azáltal, hogy a motiváció és a tudat, az „ösztönök világa” és a társadalmi „realitás” szembekerül egymással, nemcsak a racionalizmus és irracionalizmus jelzett ellentétére lehet ismernünk, mint a polgári kultúra jellemző sajátosságára, de az egyén és társadalma kibékíthetetlennek látszó antagonizmusára is. Még ha ez az antagonizmus Freud koncepciójában egyoldalúan, az ember szexuális vágykiélésének síkjára korlátozódik is. A tudat, mondja Freud, kénytelen számat vetni a társadalom normáival, így elfojtja a meg nem engedett vágyakat, törekvéseket, érzéseket és gondolatokat. Ezek a lefojtott vágyak azonban szexuális természetük révén — Freud értelmezésében a libidó a pszichikum legfőbb energiaforrása — jelentős motivációs erőt képviselnek, feszültségeket, konfliktusokat váltanak ki az emberben. Végül soron ezek a feszültségek és konfliktusok zavarják meg az ember viselkedését, különböző pszichopatológiai állapotokat idézve elő. Eddig Freud, s ha most az ember szexuális indítékainak túlméretezettségét, illetve a libidó metamorfózisaiival kapcsolatos, itt nem boncolt freudi spekulációkat megfelelő kritikával fogadjuk is, el nem vitatható, hogy a nemek intézményesített viszonyában feszülő mindenkori ellentmondások, a szűk keretek és formák közé szorított vágyki(nem)élésből akadó súrlódások, rendelkeznek olyan „sorsformáló” erővel, van olyan patogén jelentőségük, mint ahogy azt Freud — ha kifogásolható összefüggés-rendszerbe ágyazva is — feltételezte.

Mindenesetre ezek, vagy más kínálkozó analógiák, nem elegendők ahhoz, hogy a pszichoanalízissel kapcsolatban indokoltta tehetnének más irányú túlkapasokat. Semmi sem szól például a mellett, hogy a freudi tanokból hovatovább egy következetes kritikai társadalomelméletet, egy, az ember életére alapozó pszichológiát kellene kiolvasnunk. Mert a pszichoanalízis „frankfurtianus” értelmezői között efféle elrugaszkodásra is találni példát. Freud pszichológiájának mély humanista jellegét nem lehet vitatni. Mindazonáltal mégis csak metapszichológiai szinten tárgyalja azokat az *életkérdéseket*, amelyeknek köszönheti népszerűségét és humanizmusát. Ennélfogva úgy a szaktudományos, mint a politikai-ideológiai kritikának helye van. E kritikával kapcsolatban azonban, Erős Ferencsel egyetértően, azt kell mondanunk, hogy szükségképp elvont és értelmetlen marad mindaddig, amíg érdemben nem reflektál „mindazokra az egyéni, interszubjektív és társadalmi élményeinkre, amelyek a történelmi távolság ellenére valamiképpen kontinuosnak látszanak a pszichoanalízis rendszerét meghatározó és éltető élményekkel”¹⁰. Márpedig úgy tűnik, hogy az ideológikus szféra számára még mindig alkalmasabbnak látszik elfogadni bizonyos téren a pszichoanalízis kompetenciáját — elvégre „hasznos adalékot nyújt a pszichikus zavarok gyógyításához” — és ugyanakkor politikailag-ideológiailag diszkvalifikálni — mert „mint világkép a társadalmi kérdésekre nem ad elfogadható választ” —; egyszerűbbnek látszik tehát a freudi metapszichológiával manipulálni, azt gyakorlati és elméleti vonatkozásaiban szétválasztani, mint az egész „metapszichológiai” kérdéskörre vonatkozóan elfogadni egy racionális, kritikai pszichológiai létjogosultságát.

HOGYAN TOVÁBB? A KRITIKAI PSZICHOLÓGIA ESÉLYEI

Marad mindezek után is a kérdés: miként válhatna a pszichológia a társadalomontológiai kérdések személyi vetületeivel foglalkozó tudományá? Van-e rá mód és lehetőség, hogy sivár empirizmussal takaródzó személytelenségét feladja és érdemben foglalkozzék a lelki élet bennünket érdeklő: konkrét, gyakorlati vonatkozásaival?

Ha első megközelítésre — és éppen a pszichológia sokrétősége alapján — még úgy tűnhetett, hogy kínálkozik erre lehetőség, csak éppen a pszichológia meglévő ismeretanyagát kell hozzá megfelelőképp szelektálnunk és szintetizálnunk, rövid pszichológiatörténeti kitekintőnk meggyőzhetett bennünket ennek keresztülvihetlenségéről. Meggyőződhetünk afelől, hogy a pszichológia egyébként kétségkívül gazdag ismeretanyagát egy ilyen vállalkozás során nem nagyon tudnánk hasznosítani.

¹⁰ Uo. 28. old.

Az egyes pszichológiai irányzatok ugyanis, mint láttuk, a bennünket érintő vonatkozásban a legkevésbé sem tekinthetők egymás kiegészítőinek. Ellenkezőleg, ha egymáshoz viszonyítva másként is, de lényegében véve egyazon ok miatt merült fel velük szemben legfőbb kifogásunk: az, hogy képtelenek az emberi pszichikumot élményjellegében és gyakorlati vonatkozásaiban magyarázni. A *behaviorizmus*, mert tagadja a tudatot, s vele a lelki élet minden személyi vonatkozását, mint a pszichológia tárgyát. A *gestaltisták*, mert a „Gestaltok” önszervezésének eszméjével minden evilági jellegétől — gyakorlati jelentőségétől — megfosztják a pszichikumot. A *pszichoanalízis*, mert tudattalan erőkkal, ösztönökkel helyettesíti az emberi élet nagyon is racionális, nagyon is materiális történéseit.

De még csak a kisebbik baj volna az, hogy a pszichológia meglévő ismeretanyagát egy ilyen vállalkozás során nem nagyon hasznosíthatnánk. Sokkal nagyobb problémát jelent ennél az a tudományideál, amely mélységesen áthatja az egész pszichológiai gondolkodást, s amely ezt a létrehozandó új tudományt is kizárólag a szcientizmus jegyében fogadná el. Ennek viszont, egy újabb pozitív pszichológiának, nem volna sok értelme.

Megítélésünk szerint, a pszichológia ebből az ördögi bűvös körből — a pozitivistá tudomány-modelltől és az ezt feltételező, a társadalmi status quót erősítő, szerepkörből — úgy tudna kilépni, ha *társadalomkritikai* feladatvállalásokra cserélné fel meglévő szcientikus ambícióit. Igaz, hogy az így létrejövő *keritikai pszichológia* a természettudományos értelemben vett tudományosságból kénytelen volna valamelyest engedni, ám ennek ellenében közelebb kerülhetne az emberi élet akut kérdéseihez.

Persze közléről sem egyszerű és sima ügy ez. Hiszen, mint utaltunk rá, a pszichológia mindenkori helyzete és szerepköre az egyén—társadalom viszony sajátosságainak felel meg, annak függvénye. Következésképp a pszichológia szerepkörét illetően változás csak attól remélhető, ha változik az egyedi emberek helyzete a társadalmi lét egészében. Az önigazgatású szocialista társadalom fejlődése elvileg magában hordozza ennek lehetőségét. Ám ha a pszichológia szerepvállalásainak ideologikus jellegéhez eddig sem férhetett kétség, ezen a ponton az ideologia kérdésekkel való nyílt szembenézés megkerülhetetlen.

ÚJ ESZMEI PLATFORMOK KERESÉSE

Pszichológiatörténeti kitekintésünk során láttuk, mennyire illuzórikusnak bizonyult az az elképzelés, hogy a pszichológia egzakt tudományossága megvalósítható társadalomfilozófiai alapok nélkül is. Láttuk azt is, hogy a filozófiával való nyílt és sokat ünnepelt szakítás legfőképp

arra volt jó, hogy a pszichológia a legkülönbözőbb eszmeáramlatok csapdáiba essék. Akármilyen okok, körülmények játszottak is ebben még közre, nyilvánvaló, hogy a pszichológia tárgy- és szerepkörére vonatkozóan jelentős szemléletbeli változás új eszmei-ideológiai alapok nélkül nem remélhető.

S ezzel kapcsolatban mindjárt megválaszolásra vár egy fontos kérdés. Hogyan lehetséges, mivel magyarázható az, hogy a marxista filozófia társadalmi jelentőségéhez mérten oly csekély hatást gyakorolt a pszichológiai eszmék fejlődésére? Ez a kérdés annál inkább megválaszolást kíván, mivel a marxizmusban — implicite — adva vannak azok a gondolati előfeltevések és azok a metodológiai elvek, amelyek a szubjektumra, az emberi élet személyi vonatkozásaira orientáló pszichológia alapjául szolgálhatnának.

A fenti kérdésre a választ, úgy véljük, nem túl nehéz megadni. Bár egy erre irányuló szellemtörténeti elemzés nyilván bizonyítani tudná, hogy a marxista gondolatok hiánya a pszichológiában mélyesen összefügg egyfelől a pszichológia immanens fejlődésének belső törvényszerűségeivel, másfelől a marxizmus „antipszichologizmusával”, az igazság azonban minden valószínűség szerint sokkal inkább az, hogy a társadalompolitikai feltételek nem kedveztek a marxista eszmék térhódításának. S ami a polgári társadalmakat illeti, ezt a kissé talán elvont-általános tételt — gondoljunk csak a pszichológia kényszerű ideológikus szerepvállalásaira — aligha szükséges részletesebben is alátámasztani.

Csakhogy keleten sem jött létre nagy „áttörés” ezen a téren. A marxista emberfelfogásban rejlő lehetőségek a pszichológia empirikus szubjektumára vonatkozóan itt sem jutottak igazán kifejezésre. Bár a pszichikum fejlődésének problémáit a szovjet pszichológia számos vonatkozásban tisztázta, s jelentős eredményeket ért el a magasabb rendű idegműködés — a gondolkodás és beszéd —, valamint a kérgi funkciók felépítésének vizsgálata terén, a személyiség viszonylatában nem történt lényeges előrelépés.

Mint ismeretes, a történelmi körülmények a pszichológia kívánatos fejlődésének keleten sem kedveztek mindenben. Ahogy a társadalmi történéseknek megfelelően a marxista gondolatvilágban eltolódott a hangsúly a társadalmi viszonyok fejlődésének egyoldalú értelmezése felé, a filozófiai emberkoncepció is megmerevedett, és az egyén helyzetére irányuló elszórt elemzések lárvaszerűvé mosták a konkrét életet. A történelem szubjektumának, hosszú időn át, legfeljebb anonim tömegek formájában lehetett jelentőséget tulajdonítani.

Az utóbbi évtizedekben ez a görcsös egyoldalúság oldódott ugyan valamelyest, túlzás lenne azonban azt állítani, hogy a filozófia, a társadalomtudományok, s ezen belül a pszichológia, most már maximális figyelmet nyertnek az emberi élet szubjektív vonatkozású kérdéseinek. Máiig sem nyert megnyugtatóan tisztázást például az a dogmatizmus

örökségként ránk maradt tétel, hogy a pszichológia tárgykörével — az emberi élet személyi vonatkozású kérdéseivel — kapcsolatos problémák a társadalmi lét szerveződése szempontjából másodrendű jelentőségűek, illetve elhanyagolhatóak-e. Sokan ma is úgy vélik — marxista ideológusok —, hogy az objektív társadalmi tényezők vizsgálatát megengedhetetlen a mindennapi élet partikuláris problémáival párhuzamba állítani, a két kérdéskörnek egyazon fontosságot tulajdonítani, abból a megfontolásból kifolyólag, hogy az ember társadalmi létét illetően köztudottan a gazdasági-strukturális viszonyok a meghatározók, míg az individuális élet a maga szubjektív vonatkozásaiban csak következménye és kísérőjelensége ezeknek a történéseknek. Ez a szemléletmód azonban valójában értékrenddé tesz egy, az oknyomozásban, a valóság tényfeltárásában, feltétlenül szükséges és helyes sorrendet: Az ember egyedi életének történéseit és sajátosságait — elsőként is lelki életünket — alárendeli a társadalmi élet anyagi történéseinek, strukturális szerveződésének. Ami azonban így, az oki összefüggések szempontjából helyes, ontológiai szempontból másként merül fel. A lét szintjén ugyanis a társadalmi élet gazdasági-strukturális változásai úgy jelennek meg, mint közvetlen, számunkra való, mindennapi életviteli, ha úgy tetszik, lelki problémák. S ennek a számunkra való, mindennapi életnek a belső történései, lélektani eseményei nélkül, a gazdasági-strukturális viszonyok tulajdonképpen nem is léteznek. És ezt csak a vak dogmatizmus tévesztheti szem elől.

Más lapra tartozik, hogy a pszichológia meglévő formái is hordoznak magukban olyan ideologikus örökséget, ami miatt az ember mindennapi élete felől megfogalmazódó társadalmi problémákra érdemben nem reflektálhatnak. Ebből a szempontból a lélektan a marxista elmélet és gyakorlat számára joggal bizonyulhatott másodrendű vagy teljesen mellőzhető problémákkal való foglalatosságnak. A pszichológiai kutatások eredményei nélkül is, ezek ismerete hiányában is minden marxista megtalálhatta annak a módját, hogy a progresszív társadalmi, gazdasági, kulturális, politikai kérdésekben érdekeivel azonos állásfoglalásra jusson. De aligha mondható ez el a mindennapi élet dolgairól is. E téren ugyanis, az emberi megnyilatkozások páratlan sokféleségével találkozva, ezekkel a legkülönbözőbb helyzetekben konfrontálódva, megfelelő pszichológiai ismeretek hiányában az „osztályharcos iránytű” aligha bizonyult minden esetben egyértelműnek és megnyugtatónak. Ahhoz ugyanis, hogy az emberi kapcsolatok és megnyilatkozások közvetlen élményszintjén a mások sorsába szövődő döntéseinkkel, magatartásunkkal s egyáltalán érzéseinkben és gondolatainkban, elveink mellett valamiféle következetességet vállalhassunk, a proklamált társadalmi helyzet és a szubjektív szféra konkrét jelenségei között párhuzamot kell tudnunk vonni. A makro- és mikrovilág eseményeit (az emberi arányokra vi-
gázva) tudnunk kell egymásra vonatkoztatni. Enélkül könnyen meg-

eshet velünk, hogy célját téveszti a szándék, s vak fanatizmussá válik „forradalmiságunk”.

Vonatkozik ez a társadalomszervezés átfogóbb szintjeire is. Minthogy a „soron levő gazdasági-politikai feladatok” csupán nagystíllú elvonatkoztatásai az emberek milliói számára a legkülönbözőbb formát és jeleget öltő „pszichológiai problémáknak” (lelkiallapotoknak), elveink célszerűségét és társadalmi programunk érvényességét a mindennapi élet szintjén bekövetkező változásokon kell lemérnünk. Márpedig ehhez a munkához, amelyben életérzéseket, gondolkodásmódokat, magatartásokat nem fiktív voltukban, hanem társadalmi relevanciájukban kell megragadni, amelyben lelki életünk — s egyáltalán: életünk — konkrét tárgyi tartalmát, a személyi sorsná szerveződő élményeink permanenciáját kell a társadalmi történésekkel és életviszonyaik változásaival megfeleltetni, a pszichológia megkerülhetetlenné válik.

BESZÉLHETÜNK-E MARXISTA PSZICHOLOGIARÓL?

Ahogy sokan máig sem érzik a társadalmi kérdések pszichológiai — emberi — aspektusainak hiányát, velük szemben mások az ellenkező végletbe esnek, lépten-nyomon a „marxista pszichológia” eredményeire hivatkoznak, „marxista pszichológiáról” beszélnek. Márpedig abban éppoly kevés a köszönet, ha a polgári pszichológiai irányzatok felszíni „megmunkálásával” — jobbára csak díszelgő parolák közbeiktatásával — „felvértezzük” marxizmussal a pszichológiát, s természetesnek fogadjuk el ennek megvalósultát, mintha a marxizmus vagy a pszichológia szempontjából tagadnánk összetartozásuk fontosságát. Sajnos bőségesen találunk példát olyan „marxista” pszichológiai munkákra, amelyekben szó sincs az alapkérdések és gondolati előfeltevések társadalomfilozófiai egyeztetéséről, s valójában csak néhány fogalom átkereszteléséből, „marxista” jelzővel való kiegészítéséből áll a világnézetváltás. Ebből kifolyólag aztán sok minden, ami ma „marxista pszichológiaként” polgárjogot szerzett magának, inkább tekinthető a marxizmus — s nem kevésbé a pszichológia — hitelrontásának, mint szellemi gazdagításának.

A „marxista” jelzővel már csak azért is csinján kell bánni, mert, amint azt Garai meggyőzően bizonyítja¹¹, egy sajátos — a pszichológia politikai-ideológiai megítélésére rendszerint jellemző — logika következetes alkalmazásával tulajdonképpen tetszés szerint bármelyik jelentősebb pszichológiai irányzatról kimutatható, hogy alapjában véve közel áll a marxizmushoz, mint ahogy ennek ellenkezője is bizonyítható, hogy ti. a marxizmus szempontjából veszélyes ideológiákat hordoz. Attól függ ugyanis minden, hogy az adott pszichológiai irányzatból milyen

¹¹ Garai László, A pszichológia tudathasadása. *Világosság*, 1979, 6. szám

tartalmi mozzanatokot emelünk ki, mit hangsúlyozunk túl jelentőségén. Azokat a szempontokat-e, amelyek megfelelnek a marxizmus szellemének — és ilyen mozzanatokot tulajdonképpen mindig találhatunk —, vagy azokat, amelyek a marxizmus szemléletmódjától idegenek — és amelyek minden irányzatban szintén szépszerével vannak. Garainak ezért végül is igazat kell adnunk, ha nem látja különösebb értelmét a marxista pszichológia megnevezésnek.

AZ „ÉLETPSZICHOLÓGIÁRÓL”

A marxista jelző elmaradása azonban a legkevésbé sem jelenti azt, hogy a pszichológia a marxista eszméket is nélkülözni tudná. Ellenkezőleg: tárgykörének, módszereinek s egész gondolati rendszerének megváltozása csak attól remélhető, ha a marxizmus elméletének és gyakorlatának szerves részeként a szocialista öngazgatású társadalom átalakításában — átalakításában — megtalálja adekvát helyét és szerepkörét. Ha annak megfelelően, ahogyan a marxizmus ideológiai fegyver a gazdasági-politikai struktúra számára a társadalomszervezésben, a pszichológia az egyén tudatosabb életszervezésének, interperszonális viszonyaink átalakításának eszközévé válik. S azzá válhat, ha hozzásegíti az embereket életérzéseik, gondolataik, konfliktusaik, terveik és problémáik kapcsán *létbeli helyzetük és társadalmi meghatározottságaik* tudatosításához, lehetővé téve így számukra, hogy rendelkezzenek azzal a perspektívával, előrelátással, amely az értelmesen cselekvő, önismeretre vágó és helytállásra törekvő, döntéseikért felelősséget vállaló életek szempontjából kívánatos.

A majdani (élet)pszichológiának, tárgyköre első körvonalazása során, abból kell kiindulnia, hogy a személyes életeket, ezt a tudományos megismerés által mind a mai napig tagadott szférát, legfontosabb vonatkozásaiban *visszaigazolja* társadalmi-strukturális alapjaira. Ez a célkitűzés szorosan következik abból az előfeltevésből, mely szerint az emberi élet aktuális kérdései nem csupán a társadalmi objektivációs rendszerek szintjén válnak megragadhatóvá, mint a gazdaság, a politikai, tudományos, kulturális élet problémái, hanem a személyi életvitelek töréseiben, zsákutcáiban is. Ami tulajdonképpen természetes is, hiszen az intézményekben, objektivációkban feszülő ellentmondások éppen attól válnak társadalmi problémává, hogy mind több egyént érintenek egzisztenciájában. Amidőn tehát Adam Schaff azt írja, hogy ma „a társadalmi kérdések marxista vizsgálatának Achilles-sarka a pszichológia”¹², ezt mindenekelőtt úgy kell értenünk, hogy nemcsak a pszichológiának van szük-

¹² Schaff, Adam, *Marxizmus és egyén*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968., 90. old.

sége a marxista emberfelfogásban rejlő társadalomfilozófiai alapokra, de a marxizmus sem nélkülözheti azokat a pszichológiai kutatásokat, amelyek a társadalmi élet szubjektív szférájában zajló történésekre irányulnak. Annál kevésbé nélkülözheti, mivel századunkban a szubjektív szféra történései a legkülönbözőbb egzisztenciális problémák feszítőerejével hívják fel magukra a figyelmet a társadalmi progresszió jelentős bizonytalansági faktoraként.

Az a körülmény, hogy az objektív társadalmi-természeti létviszonyok bennünk mindig alanyi vonatkozásaikban, vagyis minden emberi egyed számára másként és másként jelennek meg, okot és alapot ad azoknak az örökzöld filozófiai kérdéseknek az ismételt felvetésére, mint pl. hogy „Mi az élet?”, „Van-e lélek?”, „Hová tartozunk és mivé leszünk?”, „Hogyan élünk?”, „Mire törekedjünk?”, „Miként tehetnénk szert barátokra és szerelemre?”, „Hogyan lehetnénk boldogok?”, „Miben lássuk életünk értelmét?”, „Hogy viszonyuljunk a halálhoz?” stb. A pszichológiának nem volna szabad idegenkednie ezektől a kérdésektől. Ami természetesen nem jelenti azt, hogy ezeket a kérdéseket mintegy receptszerűen meg is kell válaszolnia minden ember számára. E téren azonban sokat tehetne mégis a leendő „életpszichológia” azáltal, ha feltárná konkrét személyi sorsok kapcsán, hogy egy-egy ember élete, pszichikuma, lelkiállapota társadalmi alapjait tekintve milyen tárgyi tevékenységnek s milyen interperszonális viszonyoknak felel meg; milyen társadalmi szituációnak a következménye, kifejeződése.

Az „életpszichológia” számára maga a *lét* a fontos: az ember tárgyi-termelői tevékenysége, illetve a termelési és csereviszonyokban elfoglalt helye, szerepköre az egyéni élettörténetekbe ágyazva. Tárgyát tekintve tehát a legkevésbé sem tekinthető metafizikusnak, hiszen a társadalmi valóság olyan mozzanatait kell feltárnia, amelyek materiális voltahoz kétség aligha fér. Eközben a szubjektumnak arra az átélő-cselekvő magatartására kell alapoznia, amely révén a lét egyéni és társadalmi vonatkozásai szüntelenül átfolynak egymásba, feladva és visszaszerezve, megőrizve és megszüntetve a személyes élet és a társadalmi lét „elkülönültségét”¹³. Az ember alanyi viszonyainak és a társadalom strukturális viszonyainak ez a szüntelen egybefolyása és különválása, a kölcsönhatás és átcsapás, a *dialektikus folyamat* maga az, amit az „életpszichológia” tárgyának legfontosabb sajátosságaként kellene számon tartanunk.

Persze nem az elnevezéseken kell lovagolnunk. A pszichológia új, számon kért lehetőségeként az „életpszichológia” elnevezést — egyelőre csak munkajellegű meghatározásként — azért érezzük találónak, mert hűen érzékelteti, hogy a modern lélektannal szemben nem egy fiktív

¹³ Lásd erről még Hódi Sándor, A szociálpszichológia kihívása. *Híd*, Újvidék, 1980, 4. szám

ember nem létező lelki életének általános törvényszerűségeit kutatja, hanem meghatározott tárgyi tevékenység és interszubjektív viszonyok átélő-cselekvő szerveződése kapcsán konkrét emberéletek mozgásirányának lehetőségét és megélt minőségét.

Az emberélet jelzett kérdéskörére vonatkozóan, mint tudjuk, a marxizmus csak a társadalmi-strukturális viszonyok elemzésének elvont szintjén ad — implicite — választ. Az idevonatkozó filozófiai, politikai, közgazdasági vagy szociológiai elemzésekből azonban, minden hasznos tanulságuk ellenére, egy értelmes, de neurotizálódott vagy alkoholista ember önnön életét illetően konkrét következtetésekre aligha juthat. Akkor sem talál bennük hasznosítható támpontokat, kapaszkodókat, ha ezek az elemzések közvetve érintik is azokat a társadalmi ellentmondásokat, amelyek neurózisában vagy alkoholizmusában kicsapódnak. De hát a filozófiai, közgazdasági, politikai stb. tudományos elemzéseken ezt a közvetlen segítséget nem is kérhetjük számon. Mert más a funkciójuk.

De vajon mennyiben áll ez a pszichológiára is? Szükségszerű-e, hogy a pszichológia is ilyen elvont szinten tárgyalja mindazt, ami viszont bennünk megismételhetetlen, egyszeri? Mint tudománynak feltétlenül távol kell-e tartania magát az érzéseinkben, gondolatainkban, cselekvéseinkben megnyilvánuló, formát öltő társadalmi tartalomtól?

Vagy tekintsük jogosnak mégis a laikus emberek elvárásait, akik, mit sem törődve a pszichológia tudományos aspirációival, tárgyköri bizonytalankodásával és kétes ideológiai megbízatásaival, a mindennapi élet során felmerülő problémáikra várnak megoldást, közvetlenül hasznosítható tanácsot, mi több: életvezetési elveket és életprogramot?

Úgy véljük, s talán sikerült is valamelyest bizonyítanunk, hogy jogsak ezek az elvárások. És ha a pszichológia ezeket eddig is elháríthatta magától, az csak azzal magyarázható, hogy fontosabbnak bizonyultak számára más irányú társadalmi megrendelések és megbízatások.

KRITIKAI SZEMLE

A MEGALÁZTATÁSOK ISKOLÁJA

Mirko Kovač: *Rane Luke Meštrevića* (Luko Meštrević sebei), Srpska književna zadruga, Beograd, 1980

Amikor a legjobb novelláért, novelláskötetért járó Andrić-díjjal kitüntetett elbeszélés (Képek a Meštrevićek családi albumából; Borbély János fordításában közöljük) első személyű hőse kopott esőkabátban, szennyessel megrakott katonaládával megérkezik apja temetésére, a *megalázottság érzésével* érkezik. Nem a tékozló fiú visszatérése ez az *otthonba*, hanem az otthon, a bensőséges (családi) kapcsolatok, a szótlan megértés, a remény és a hit végérvényes elvesztésének *átélése*. A megalázottság érzésének falába ütközik a temetésre érkező fiú, amikor *meztorpan* a ház előtt. Ezt az érzést már semmi sem bonthatja fel, összetevő elemeinek számbavétele sem, az emlékezés és az azonosulásra való kísérlet sem. A családi album fellapozása, a halott apára való emlékezés, az anyai rokonság — a Meštrevićek — háborús és háború utáni története, testvérgyilkosság és kegyetlenség, az életnek iratlan, de annál szigorúbb és kegyetlenebb szokástörvényekkel való elrendezése, a történelem és a személyes (családi) élet összefüggése, a vér és a szegénység, a gyors változások mind sorra ennek az érzésnek — a megalázottságnak — az összetevői, amelyek eltüntethetetlen nyomokat hagynak a véletlenül (tanúnak?) ittmaradottak életén, magatartás- és érzésvilágán. De egyúttal a *számvetés kényszerét* is. A kötelező *visszanevezést*. Bármennyire is fájdalmas az (a múlt, a tőlünk függetlenül, de velünk együtt, és *errattünk* is felhalmozódott múlt idő) *amibe* vissza kell nézni. Minden, ami történt, a megtörténés (múlt)idejével együtt a jelenben lesz értelmezhető, összeadások és kivonások bonyolult műveletének eredményeként. Zárt körei vannak ennek a kényszerű emlékezésnek és nemcsak az előállt helyzet — a *meggyűlölt*, de a gyűlöletre *már* nem válaszoló, tehát sebeket *feltépő* apa temetése, holtteste és koporsója — ad (olcsó-drámai) alkalmat az emlékezésre, a történetek visszapergetésére, hanem a megmaradás, a túlélés lehetőségének keresése, egy (csalá?) reménysugár, hogy *mindezek* után, mindezek újbóli és mindig megismétlődő újragondolása és -átélése után elérhető, megkapható a (minimális) *megnyugvás*, a dolgok (a múlt) valamiféle elrendezettsége.

Mirko Kovač prózáját (elbeszéléseket, regényeket) egészében ez a megalázottságot értelmező, számvető visszaemlékezés kényszere hatja át.

Időben és térben is — a történelemben — pontosan elhatárolt világra épül ez a próza, középpontjában a háborúval és a hercegovinai karsztvidék egy részével és mintha egészében a családi örökség (a család drámái és tragédiái) *feltárásának* (értelmezésének) szándéka vezetné. Ez az örökség anyagiakban semmi, érzelmileg és lélektanilag pedig egészében a megaláztatások végeláthatatlan rendjéből áll össze. És ebbe nemcsak a *tények* szólnak bele. Nemcsak az életrajznak dokumentálható és ellenőrizhető eseményei, megtörténései (a család adatai), hanem a növekedés, a beérés rejtettebb, szavakba és tényekbe alig sorolható szintjei és alakulásgörbéi is. Valami abból, ami egy élet rejtett tartalmai („misztériumai”) sorába tartozik. Annál is inkább, mert — *mélyről* — éppen ezek a nehezen definiálható, könnyen cseppfolyósítható *erővonalak* irányítják az emlékezést; ezek a személyiség önkérésének (és önmagára ismerésének) „belső” lendkerekei. Ezek tartják mozgásban az elnémulni és elrejtőzni készülő, a feledésre felkészült (és felkészített) *élettényeket* és adatokat. A megaláztatások iskolájáról nem állítanak ki bizonyítványt, ennek az iskolának nincsenek egyszer s mindenkorra átléphető lépcsőfokai. Mert mindétigre *sajgó* fájdalom és sebek alakjában maradt meg, s éppen ilyen formában lépte át a partikuláris személyesség határait is egy általánosabb, „közösségi” élmény irányába. Így lesz a megaláztatás a történelemnek is része, még akkor is, ha a történelem könyörtelen tisztánlátással elfedni igyekszik — és tényszerűen el is fedti — ezeket a tudatban felhalmozódó tapasztalatokat, az egyes ember megalázásának érzéseit és misztériumát.

Mirko Kovač elbeszéléseiben — némileg eltérően *Az ő méhének ajtai* (1978) című nagy sikerű regény módszerétől — a „kegyetlen színházra” emlékeztető „kegyetlen” realizmus eszközeivel, stílusformáival tárja fel ennek a tapasztalatnak (a sértettségnek és megaláztatásnak) az emberi tudatba sűrűsödött rétegeit. S közben — nyilván Dosztojevskij közvetítésével — az orosz „életfilozófia” egy vonulatával (Sesztov, Bergyajev), nem utolsósorban a vallásos misztika élményvilágával talál érintkezési pontokat. Nem „interpretálja” az ott feltárt, vagy onnan következő — rendszerint nem tételes — megfogalmazásokat, csak az élet felkínálta történetek, megtörténések durvára formált leírásai között talál rájuk, mint olyan „ismerős” arcokra és mozdulatokra, amelyekkel „korábban” (egy „másik” életben) semmiképpen sem találkozhattunk, most mégis múltat felelevenítően „találunk rájuk”. A szándéka szerint nem „intellektuális” próza képessége ez, azé a prózáé, amely a „nyers valóság” tényeinek minden külső és belső kontrollját meghaladva, a nyersset nyersen hagyva, a durvát még durvábbra „stilizálva” végeredményben az „intellektuális” (filozófiai) tartalmak világában csapódik le. Nincs linearitás ezekben az elbeszélésekben, nin-

csenek főhősök és mellékszereplők, a motívumok összefüggése is látszólagos. Koherenssé nem külső („formai”) mozzanatok teszik Mirko Kovač elbeszéléseit, hanem a világkép és a stílus, a mondatok magas hőfoka és a nyelv (regionalizmusra épülő) következetessége. Ami leginkább idegen ettől a prózától, a „lírai ellágyulásban” megmutatkozó (és semmitmondó), a szürrealizmus emlékeire visszautaló (deformált) „modernizmus”.

Leginkább talán Danilo Kiš (újabb) prózai világlátásával tart rokonságot Mirko Kovač elbeszélés- és regényirodalma. Az Akim Kukin, a csendőr című elbeszélés — legalábbis az orosz emigráns zsandár oroszországi „megpróbáltatásának” történetszintje — a *Borisz Davidovics síremléke* írásai között is „elférne”. A Malvina Trifković élettörténete című elbeszélés pedig Kiš korábbi regényeivel (*Kert, hamu*) tart fenn — persze, távoli, de jól kivehető — rokonságot. Azért kell éppen ezt a „kapcsolódást” hangsúlyozni, mert Mirko Kovač elbeszéléseinek durvaságai, „kegyetlen realizmusa” *látszatra* a mai szerb prózáírás feltelesen „újrealistának” mondott (Vidosav Stevanović, Milisav Savić) vonulatával érintkezik, holott — időben is megelőzve ezt — intellektuálisabb, „átgondoltabb”, „tervszerűbb” mint a fiatalabb nemzedék törekvése. A Borisz Davidovics egy helyén Danilo Kiš élesen elhatárolja magát az „újrealista” törekvésektől, s ezt — nyilván — Mirko Kovač nevében is teheti.

Ez az „ön-elhatárolás” lehet (az egyik) magyarázata annak is, hogy Mirko Kovač „visszatért” korábbi elbeszéléseihez. A *Luko Meštrević sebei* ugyanis egy korábbi, nagy port felkavaró, „igazi” irodalmi botrányt kiváltó kötet *második* kiadása. De *nem változatlan* második kiadása. Az első kiadás írásaiból Mirko Kovač részleteket hagyott ki, a megfogalmazásokon változtatott, szavakat írt át; „átrendezte” tehát a botrányt kavarázó elbeszéléseket (annak idején díjazták a kötetet, majd visszavonták a díjat), de — s talán ez a legfontosabb — nem az esetleges újabb botránytól való félelem miatt, hanem — egyszerűen — az írói munka *méltósága* nevében. Mert nem az egyszer elhangzott szóhoz való görcsös — mifelénk úgy mondanák „erkölcsös” — *ragaszkodás* meríti ki e méltóság tartalmát, ellenkezőleg, a változásra és változtatásra való képesség, az egykori önmaga meghaladása egy újabb, *mai* írói, irodalmi (emberi) nézőpont, magatartás nevében. Nem a múltban elkövetett (ideológiai?) *félrelépés* megtérést és „nagy kibékülést” tükröző *újraírásáról* van itt szó, hanem az írói (emberi, erkölcsi) *beérés* dokumentálásáról. Persze, ilyen helyzetekben mindig az a kérdés, hogy mit hoz egy ilyen beérés, megalkuvást, vagy még nyíltabb — de egyben határozottan „irodalmi” — kérdésfeltevést a történelemmel, a jellel szemben. Mirko Kovač elbeszéléseinek ez a második kiadása nem (ideológiai) *pálfordulás*, hanem annak dokumentálása, hogy az irodalom, a műalkotás az író számára sohasem lezárt, befejezett jelenség,

hanem változó és dinamikus, ami egyúttal azt is jelenti, hogy változtatásra (átírásra és „újrainterpretálásra”) alkalmas.

Nem lettek „szelvidebbek” és semmiképpen sem „szépirodalmibbak” (szalonképesebbek) a régi elbeszélések új változatai, még akkor sem, ha az író, az új kiadáshoz írt utószóban (egy sajátosan megformált prózai „önkommentárban”) magyarázni kényszerül az „átrendezés” írói eljárását, melynek során következetes szigorúsággal metszette le a korábbi változatok „daganatait”; kérdéseiket az „átrendezett” elbeszélések *éppúgy* felteszik, s ezek a kérdések *éppúgy* „felháborítanak”, csak hogy *meggyőzőbben* teszik, ami azt jelenti, hogy az irodalomhoz méltó módon, irodalmi és nem publicisztikai eszközökkel, megformáltan és nem impresszionisztikus „kitárulkozással”.

Luko Meštrević, a Meštrevićek, az említett regény Stjepan K.-jának sebei, kurvák és emigránsok, ellenségek és gyűlölködők, jogfosztottak és jogbitorlók, vádlók és vádlottak sebei még jobban fájnak.

Az írói munka méltósága nevében kellett Mirko Kovačnak megtennie ezt a lépést. Mert neki az a dolga, (azzal verte meg az isten) hogy *irodalmat* csináljon. Mi mást csinálhatna, ha egyszerű író. Ha már egyszer az íróssággal megaláztak közé tartozik.

BÁNYAI János

KÉT ÍRÁS A SZÓAKCIÓRÓL

IRODALOMTUDATUNK ARCHEOLÓGIÁJA

Bosnyák István: *Szóakció I.*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1980

Alcíme és előszava szerint is Bosnyák István új könyve *adalékokat* nyújt (vagy kíván nyújtani) „irodalmunk szellemrajzához”. Furcsa (bizonytalan, esetleg homályos jelentésű) fogalom ez a „szellemrajz”. Irodalmunk *szellemének* — mondjuk (az *Értelmező szótárban* előforduló jelentéssort követve) „alkotó értelmének”, „irányító személyeinek”, „magatartást meghatározó elveinek”, „gondolkozás- és érzésségi sajátosságainak”, „belső tartalmának”, „lényegének” stb. — *rajzát*, *megrajzolását* jelentheti, ám ezt a szerzteágazó, sokfelé kötődő, esztétikai és nem esztétikai, történeti és morális, elvont és konkrét jelentésszinteket egyaránt felölelő fogalmat az előszó (konkretizálva) *leszűkíti*, mégpedig *egyetlen* aspektusra: „a tágran értelmezett, az irodalmi mozgalmak és elvi/esztétikai programok kérdéskörét is érintő *esztétörténet*” (a kiemelés a szerzőé) nézőpontjára. Az *esztétörténet* azonban éppoly bizonytalan jelentésű fogalom, mint a *szellemrajz*; a két összetétel első tagjai között csak némi erőszakoltság árán található szemantikai érintkezési pontok, egymást azonban, igazán meggyőző formában, nem

értelmezik. A kötet nyolc tanulmánya (nyolc „megállója”) a nyitányban szereplő fogalmi bizonytalanság ellenére *pontosan* megfogalmazza, hogy mire gondol Bosnyák István, amikor „szellemrajzor”, „eszmetörténetet” emleget. Semmiképpen sem meghatározó elvekre és csak részben irányító személyekre, nem a „lényegre”, nem is az „eszmére”, hanem olyan, a *filológia* eszközeivel és módszerével bizonyítható *irodalmi adatok* feltárására és értelmezésére — ami itt egyet jelent a történetben való helyük és jelentőségük kijelölésével —, amelyek a jugoszláviai magyar irodalom *tudatvilágát* nem vagy csak részben esztétikai, inkább szociológiai alapokról határozták (határozzák) meg. A bizonytalan jelentésű „szellemrajz” vagy „eszmetörténet”, az egész kötet tanulsága szerint, itt egészen bizonyos szociológiai, *irodalomszociológiai* nézőpontok érvényesítését jelenti és semmiképpen valamiféle rehabilitálását a szociológiai adatokat nem túlságosan tisztelő, egyébként jobb sorsot (értsd: „utóéletet”) érdemlő „szellemtörténetnek”. És mint irodalomszociológia Bosnyák István könyve a jugoszláviai magyar irodalmi gondolkodásban (irodalomkritikában és -történetben) úttörő jelentőségű. Elsősorban azért, mert a szociológiai vizsgálódás módszerével feltárt adatokat még (legtöbbször pontos) *irodalmi* (esztétikai) megítélésük után sem tekintik az irodalmi értékre nézve kötelező érvényűnek, azt pedig egyenesen elhárítja magától, hogy („szellemrajzi” vagy „eszmetörténeti”) irodalomszociológiai kutatásai helyettesíthetnék az irodalomtörténeti kutatás eredményeit, vagy éppenséggel azonosak volnának velük.

Bosnyák István irodalomszociológiája az *előzmények*, a történelmi és társadalmi, valamint az ezzel összefüggő *emberi* (etikai, erkölcsi, az elkötelezettségből és világlátásból fakadó) *feltételek* vizsgálata (és kritikája is egyuttal). Azt kutatja Bosnyák István, hogy a Pozsonyban, majd Bécsben megjelenő, Gömői Jenő szerkesztette *Tűz* mennyiben befolyásolta (és befolyásolhatta) a tízes és húszas évek fordulóján az „aránylag a leggyengébb alapokon nyugvó” (és szám szerint a legkevesebb magyar író” számon tartó) vajdasági „magyar kultúrát”, több megállónál tekintti át a két háború közötti *Híd* hagyományát, ebben ismerve fel önön irodalomszemléletének, sőt nemzedéke irodalomszemléletének is meghatározó (eszmei, de mindenekelőtt *mozgalmi*) örökségét, és — más megállón, a „vajdasági irodalom” ún. „egységének”, a „Vezérséget” vállaló Szenteleky („a száni való irodalmi Vezér”) provincializmust eredményező pálfordulásának, a *Kalangya* dilettánsoknak kedvező szerkesztői politikájának „megállóin” — ennek ellentétét, a „helyi színek” elméletének vidékiességgé torzuló programját, majd az ezzel szinte analóg „tisztá irodalom” öncélúságát bírálja. Kutatásai azonban nem állnak le a két háború közötti irodalmi (irodalomszociológiai) kérdéseknél, a filológiai aprómunkát sem nélkülöző irodalomszociológiai szerelvénye az ötvenes évek irodalmi vitáinál, a felszabadulás utáni első, nemzedékké nem konstituálódhatott irodalmi nemzedék problémáinál, a szoc-

realista zsdanovizmussal való az idő tájt csak részleges *irodalmi* leszámolás nehézségeinél (meglepő, hogy a forradalmi jelentőségű — „a második forradalmunk” — politikai és társadalmi leszámolás ellenére a jugoszláviai magyar irodalomban még hatékonyak a szocrealista irodalmi nézetek, annyira, hogy az akkor fellépő írók, az „áprilisi *Híd*” íróinak nemzedékké formálódását is leállíthatják), a jugoszláviai magyar irodalom Szentelekynél meghirdetett és B. Szabóval is folytatódott „egységének” problematikusságánál is hosszasan (talán nem is metrendszerűen) időzik.

Bosnyák István „nyolc megállója” közül egyik sem feltételes megállóhely. A jugoszláviai magyar irodalom „születésének”, első számottevőbb kísérleteinek, majd máig hangzó, máig is hatást gyakorló első eredményeinek, a szabadság hozta új helyzetnek, a „modern” irodalom felé tett első lépéseknek emberi és történeti *archeológiáját* tárják fel ezek a tanulmányok, megbízható alaposággal, körültekintő, nemegyszer elűzlöttan hosszúra engedett érveléssel, ám mindig következetesen egy akcióra kész, a történelemben nemcsak benne lévő, hanem abban (irányításában és formálásában) *aktívan* részt vevő irodalom és költészet eszményét hirdetve, annak a „baloldali alkotónak” az eszményét, akinek sikerül „a szuverén alkotói erkölcsiséghez való hűség kiegyenlítése a társadalmi harchoz, mozgalomhoz, forradalomhoz való hűséggel”. Bosnyák Istvánnak a filológiai módszerességet tisztelő és — ezúttal — az irodalomszociológia vidékén tájékozódó irodalomszemléletére nem ez az „eszményi” — és szó szerint is eszményi — irodalom- és alkotóértelmezés a legjellemzőbb, hiszen ő maga idézi Stanko Lasićnak az irodalmi baloldal „összeütkezését” elemző könyve tanulságát, miszerint „a művészet és a forradalom” viszonylatában „teljes és tartós harmónia általában nem érhető el”, hanem az, hogy őt az alkotónak az irodalomhoz, a költészethez, az „irodalmihoz” való hűsége esetében is az *erkölcsi* dimenziók érdeklik („a szuverén alkotói erkölcsiséghez való hűség”), ami végül is azt jelenti, hogy az ő szemében, az ő nézete szerint *nincs* sajátosan irodalmi probléma, nincsenek a költészetnek csak a költészetre jellemző (és megoldásra váró) *költői* (formai, nyelvi stb.) problémái ezen problémáknak az alkotói erkölccsel való *közvetlen* összefüggésén, kölcsönös feltételezettségén kívül. Ami *irodalmi probléma* Bosnyák István irodalomszemlélete szerint egyáltalán (egyszerre és egy időben) *erkölcsi* (etikai) *probléma* is, mert ha nem az — mondjuk, egészen leegyszerűsítve, megengedhetetlenül persze, de semmiképpen sem a karikírozás kedvéért, ha a rímpár mögött nincs ott „a szuverén alkotói erkölcsiség” —, akkor az eredmény nem más, mint vidékiesség, dilettantizmus, vagy újabb irodalmunk viszonylataiban a „tisztá irodalom”, a legújabbban pedig — Podolszki József egyik kéziratot tanulmányának műszavával élve — „modell-költészet”.

Bosnyák István éppen ennek az „eszménynek” a nevében rántja le

a leplet a két háború közötti *Kalangya* (elsősorban a Szenteleky-időszak) irodalmának silányságáról és provincializmusáról, mégpedig oly módon, hogy nem az adomázás, az anekdotizálás, a költői beszéd anakronizmusát vizsgálja, tehát nem a „vicinális irodalom” *irodalmiságát*, hanem a mögötte meghúzódó álerkölcöt, a motorjaként létező erkölcsi semmitmondást, s ezért ítélni el, megsemmisítő iróniával is, a disznóólszagra *korábban* oly érzékeny Szentelekynek a disznóólszagot terjesztő „helyi színek” elmélete meghirdetésével beállt pálfordulását. Mint-hogy Szenteleky „átállása” mögött, az „irodalmi vezér” szerepének vállalásában a „kisebbségi irodalom egységének” álerkölcét véli felismerni. Joggal. Legalábbis joggal mindaddig, amíg arra nem gondol, hogy Szenteleky, a „helyi színeket” hirdető és ezzel a dilettantizmust (is) szabadjára engedő „irodalmi vezér” *költő* is volt, mégpedig nem is akármilyen költő (dilettánsnak semmiképpen sem mondható), ahogyan a *Kalangya*-szerkesztésben őt követő (és a dilettantizmusnak — nem sok sikerrel járó — hadat üzenő) Szirmai Károly is *író* volt, mégpedig nem is akármilyen író, és — furcsamód — egyikőjük *művéből* sem hiányzanak a „helyi színek”, a Bácska, a vicinális, a por, a sár... Persze, nem idillikusan vannak jelen, ettől függetlenül azonban „helyi színek”. A kérdés — mondjuk a provincializmus kérdése — összetettebb, ha nem egy akármennyire is megalapozott, de *konstrukció* („a szuverén alkotói erkölcsiség”) nevében ítélnék nem szerepekről (amelyek úgyszintén konstrukciók), hanem *emberekről*, különösképpen, ha alkotói erkölcsük szerves részének tekintjük (alkotói: költői, írói) művüket is. Ez, persze, nem menti fel Szentelekyt, másokat sem, a vidékiességnek való „megágyazás” (történelmi, erkölcsi) felelőssége alól, de mindenképpen árnyaltabban mutatja meg egy irodalomszervezői (és költői) arcélma is látszó vonásait.

Nincs vitám tehát Bosnyák Istvánnak a vidékiességet bemutató, annak gyökereit feltáró *szociológiai* helyzetelemzésével, csak az „irodalomszemlélet” eltúlzott erkölcsi, tehát az „igazán”, a „tisztán”, a „sajátosan” *irodalmi* elfedő alkalmazásával, még egy kimondottan irodalomszociológiai kutatás keretében is.

Hasonló módon látom a háború előtti *Híd szépirodalmának* kérdését is. Mélységes, a történelem által is igazolt *erkölcsi* érvei vannak a *Híd* „szociális” irodalmának, amelyben ha nincs is meg mindig „a művészet és a forradalom” közötti „teljes és tartós harmónia”, de megvan „a forradalom *közvetlen*, agitpropos-pártköltői-tendenzművészi szolgáltatának” szándéka, mégpedig nem mindig — mondjuk Gál Lászlónak a *Híd*ban közölt versei esetében — „puszta aktuálpolitikai eszközzé lefokozott írói szóval”, ellenkezőleg... Ami megint csak annyit bizonyít, hogy a helyes, a haladó erkölcsiség önmagában még nem produkál irodalmat, inkább szociológiai dokumentumot, amelynek értékéhez semmiképpen sem férhet kétség. Emberien nagyszerű szolgálat ez, de nem

példamutató — ahogyan Marx értelmezése szerint a görög művészet „még mindig példamutató” — irodalom.

Bosnyák Istvánnak — az általa hirdetett erkölcsiség nevében — van, és jó, hogy van mentő szava a *Híd* akkori „szociális” irányultságú szépirodalmára, és nincs — nem is lehet — mentő szava a vidékiességre, a dilettantizmusra. Itt nincs egyensúly, itt nem lehet ugyanazzal a mérleggel mérni. Ám ha a háború előtti *Híd* szépirodalmára a helyzetfelismerésből származó helyes magatartás és erkölcsiség mentő körülményeket ruház, ez még nem kellene, hogy megakadályozza az irodalmi értékelést, még akkor sem, ha nincs irodalmi az erkölcsin kívül. Annál is inkább, hiszen a háború utáni szocrealizmus irodalmában ez a „szociális” hagyomány él tovább (persze, furcsamód megtoldva a „helyi színek” tapasztalataival is), elég szívósan és kitartóan; ha pontosan megmondanánk, hogy *irodalomként* mi volt (és milyen volt) a háború előtti *Híd* szépirodalma, akkor a szocialista realizmus közjátékának helyét és szerepét is közelebbről láthatnánk, hurrá-optimizmusának silányságát is közelebbről vehetnénk szemügyre. Bosnyák István óriási erőfeszítést tett, hogy ezeket az összefüggéseket pontosan bemutathassa, hogy az elmúlt évtizedek irodalmában működő *szellemi* erőket és erővonalakat (szociológiai) genezisükben láttathassa, és erőfeszítése — még ha néhol vitára ösztönzően is — olyan eredményeket hozott, melyeknek távlatából a jugoszláviai magyar irodalom összképe árnyaltabban ismerhető meg.

Van Bosnyák István *Szóakciójának* még egy, elkerülhetetlen vonatkozása. Nemcsak másoktól, mások írásától és gondolkodásától követeli meg a szenvedélyesség és a személyesség „hőfokát”, maga is tanúsítja. Filológiai alapossággal készült irodalomszociológiai tanulmányai mögött nem az adatközlés, illetve nemcsak az újonnan feltárt vagy ritkábban emlegetett „irodalmi adat” tárgyilagosan hűvös közlésének, ismeretetésének szándéka munkál, hanem a megismerés és közlés szenvedélye is, ami — s ezek könyvének legszebb oldalai — gyakran a „szépírói” indulat jellemző jegyeit is magán viseli. Ez a szenvedélyesség és indulatosság nem egyszerűen *alkati* tulajdonság, bár annak is betudható, hanem Bosnyák *irodalmi* (irodalomtörténeti) tájékozódásából következő, e tájékozódás nézőpontjából eredő *minőség*. Bosnyák nem (nemcsak) a saját, individuális nézőpontjából háborodik fel (indulatosan és szenvedélyesen) az irodalmi (és nemcsak irodalmi) múlt vizsgálata és elemzése közben, hanem egy későbbi — *nemzedéki* — irodalomszemlélet és hagyományértés nevében. Nem véletlen, hogy könyvének első megállói mind a Symposium melléklet és az *Új Symposium* folyóirat indulásához kötődnek. Azt mutatják ezek a kötődések, hogy Bosnyák István érdeklődése a múlt irodalma és emberi tartalma (erkölcsisége) iránt nem egyszerűen egy „kutatósi” szándék eredménye, hanem — sokkal összetettebb formában — a nemzedéki önkeresés, a nemzedéki gyökerek feltárása

céljából történik. A Symposium és a symposion-nemzedék Bosnyák számára kiindulópont, mely elvi (és emberi) támpontokat ad kutatáshoz és tájékozódáshoz, miközben — a múlt értelmezése során — a jelenen, az adottal szembeni felháborodás történeti perspektívát kap, (irodalom)történeti összefüggésekbe kerül, melyek nélkül a jelen — a jelenben kialakuló és érvényesülő irodalomszemlélet, költői és kritikai gyakorlat — dimenziótlan, távlatok nélküli lenne. Nem önös szempont az, hogy Bosnyák István az irodalmi múltban a nemzedéki konstituálódás (megnyugtató vagy éppen problémát feltáró) „konstitutív” elemeit keresi, és semmiképpen sem „hamis” nézőpont, hanem éppenséggel az irodalmi gondolkodás, az irodalmi önismeret (méltóság) meghatározó jegye. Nem utolsósorban annak bizonyítása is, hogy ez a nemzedék nem a múltrombolás szándékával, ellenkezőleg, a múlt teljesebb megismerésének céljával számolt le az elődök nézeteivel. Akkor is így van ez, ha eközben nem is mutatott túlságosan nagy megértést a múltbeli gondok és remények, hitek és hitetlenségek iránt.

Azt azonban hozzá kell még ehhez tenni (nem Bosnyák István nézőpontjának bírálata, inkább kiegészítése céljából), hogy a symposion-nemzedék irodalomszemlélete, mire — művekben és gondolatokban — formát öltött, már semmiképpen sem volt egységesnek tekinthető; az „egységes” *nemzedéki* irodalomszemlélet ugyanazokat a buktatókat rejti magában, mint akár Szenteleky, akár az ötvenes évek elején B. Szabó György „irodalmi egységet” megteremtő és megőrző szándéka... Bosnyák István joggal beszél a *nemzedék* nevében, és joggal néz körül irodalmunk múltjában a nemzedéki szemlélet nézőpontjából, ám azt is szem előtt kell tartani, hogy ez a szemlélet nem egynemű, hanem éppenséggel sokfélesége, árnyaltsága, sokszor ellentmondásossága következtében hatékony és eleven. Így lesz újabb felismerések elsajátítására, befogadására, továbbgondolására is alkalmas. Éppen ezért nem csontosodik oly gyorsan, ahogyan — az irodalomtörténetből tudjuk — az „egységes” nemzedéki szemléletek merevedni szoktak. Bosnyák István *Szóakciója* így nemcsak a jugoszláviai magyar irodalom múltjára vetett (szociológiai) fénycsóvát, hanem irodalmunk jelenének irodalomtudátára is.

Ezért lehet a *Szóakciónak* éppen az erkölcsi tartása oly határozott és sokatmondó.

BÁNYAI János

ELŐTÖRTÉNETÜNK AKARÁS-VÁLTOZATAI

Bosnyák István: *Szóakció I.*, Forum Kiadó, Újvidék, 1980

Művészet és társadalmi hasznosság formájának kérdése alighanem akkor merülhetett fel legelőször, amikor (valamikor, valahol) az ember egyediségét, ösztönéletét, kiválásra való hajlandóságát a vélt vagy valós közös érdekében rendszabályozni igyekeztek. Az ész és az ösztön e létfenntartási szükségletből eredő differenciálódása a megromlott azonos-ságot a művészet társadalmazásában igyekezett újjáteremteni. Ennek helytől, időtől, társadalmi, faji, nemzeti struktúráktól függően igen sok változata jött létre a kultúra történetében. Az általános képlet számunkra különöset is rejt: a mi világunkban a nemzeti, sőt a kisebbségi komponens súlyosbította azt a problémát, amelyre megnyugtató tartós megoldás sohasem született a történelemben.

Kezdetben vala az utópia — Bosnyák István tanulmánykötete nem véletlenül kezdődik a pozsonyi (a bécsi) *Tűz* koncepciójának sokoldalú elemzésével. Az emberek abban az időben még hittek is abban, amit meghirdettek. A Tanácsköztársaság bukása csupán az illúzióknak egyik felét semmisítette meg, a szellemi élet — ha a szűkre szabott határokon kívül és ha leegyszerűsített formában is — továbbra is hírt adott magáról. Mennyire jellemző, hogy a fákllyavivők (nacionalista elfogultság és nemzetközpontúság nélkül!) a lelkesedés spontánul teremtő többletében hisznek, s az (ön)megsemmisítés közelébe jutott magyarságot kulturális összefogással, platonikusan értékelve át a Kossuth-konföderáció gondolatát, igyekeznek életben tartani. Béke-missziót hirdetnek, összefogásra buzdítanak, a többségi nemzetekkel teremthető hidak építésének fontosságára emlékeztetnek — csak éppen az új életfeltételek törvényeit nem ismerhetik egyelőre, csak éppen a valóságismeretekből vizsgáztak gyöngéire. A hangadók tudniillik emigránsok, akik naivitásukban nem tudják, hogy a („Tűz”) rövidesen fa nélkül marad, minthogy a kultúra a legtöbb ember számára nem cél, hanem adottság, a létegyensúly eszköze — minőségétől és funkciójától függetlenül. Szerencsére egy nagy kezdeményezés sem bukhat el olyképpen, hogy legalább nagyszerű példát ne szolgáltatson. Törekvések keresztesződtek, kapcsolatok alakultak ki, s ha ez a fajta nemzetköziség csak elvétve produkált is elsőrangú művészi eredményeket, a humánium melletti nyílt kiállítások, az emberi lény veszélyeztetettsége miatti kiáltások feledhetetlenné és felmutathatóvá teszik a *Tűztől* más, kisebb központok felé gyűrűző indításokat. A nagy hátrányok előnye itt mutatkozott meg először: a Pestről való elzártság következtében ekkor nyíltak meg a magyar nyelvű kultúra polifonikus-ságának lehetőségei. Lehetőségei — minthogy az egybehangzást, az egymást hallást, az ideológia mind a mai napig hátráltatta, vagy pedig

teljesen megakadályozta. Bosnyák kimutatásai szerint — számunkra meglehetősen meghökkenető módon — a lap az itteni, valamit az ide került magyarok között keltette a legnagyobb visszhangot — nyilván az akkori parlagi kulturális feltételek szorításának következtében.

A *Szóakció* szerzője méltán állítja, hogy irodalmunk kezdetét tulajdonképpen innen, a *Tűz* által szított lángtól kell datálnunk, hiszen a mi szellemi honfoglalásunk vitái ebben a nemzetköziségre és helyszínek felé egyaránt mutató magatartásban gyökereznek. Bosnyák nem foglalkozik külön az *Úttal*, nyilván azért, mert úgy érzi, a *Tűz* kapcsán már elmondta a lényegét. Minthogy az előbbi az eszményeket, a későbbi jugoszláviai magyar irodalom pedig a józanabbul mérlegelő gyakorlatot jelentette —, ezért szükségszerű színvonalbeli különbséget mutat a mérleg, még akkor is, ha Bosnyák inkább csak elméletileg kifejtett törekvéseket tanulmányoz. Nem akar hinni a csodákban, váratlan fordulatokban, ezért a fejlődés vagy visszaesés új láncszemét mindig a korábbihoz kapcsolja, s az utána következőre is utal. Módszerét olykor erőlteti is — méghozzá abban „az *Új Symposion* indulása előtt” írt tanulmányában, melyben a „Szenteleky-rejtélyt” igyekszik megfejteni. Majtényi Mihállyal szemben azt bizonygatja, hogy Szenteleky-nél pálfordulás helyett egyenes út vezet a helyszínektől való idegenkedéstől a kisebbségi szerep tudatos vállalásáig. Az argumentuma csupán annyi, hogy Szenteleky Dettre Jánoshoz írt levelének néhány sorából „botfűlőség” nem kihallani „annak az embernek a hangját, akinek *más* szempontjai is vannak, mint pusztán és csakis — irodalmiak... Azonban ezeknek a »más«, azaz: *kisebbségi* szempontoknak egyelőre még nem képes alárendelni a maga és mások *igényes* alkotói hitvallását...” Én inkább nem ijedek meg a „botfűlőség” vágyától, de a levélrészletből (melynek idézésétől itt eltekintek — egyébként 49—50. p.) szerintem nem tűnik ki az, hogy Szentelekyt abban az időben az irodalmon kívül más is érdekelte. Sőt továbbmegyek: a Vajdaság későbbi Kazinczyját akkor az irodalomnak is csak egy kifinomult éterikus változata vonzotta. Elég csupán azokra a lírai hangvétellű Szenteleky-művekre emlékeztetnünk, amelyeket valamennyien ismerünk, s amelyek hangulatánál nagyobb fokú világidegenséget elképzelnünk is nehéz.

Ez persze csupán részletkérdés, még akkor is, ha nem lényegtelen. A legfontosabb, hogy az egymást kiegészítő Bosnyák-tanulmányok bizonyítják, miszerint a külső kényszerből, megalkuvásból, hamis tudatból vállalt kisebbségi kulturális program akaratlanul is epigonizmust és dilettantizmust alapoz meg. Az önvédelemre kényszerült kisebb népcsoport fennmaradása érdekében, helyes megoldásra nem lelve, nemigen válogathat az eszközök között. A másoktól való csupán érthető, de teljességgel nem indokolható elzárkózás automatikusan meghamisítja a kultúra jelenségei megítélésének mércéjét. Az igazság fogalma idegen attól a kisebbségi (ál)közösségtől, mely az együvé tartozás, a közös sors és a

kultúra egységében megvalósuló testvériesség álmával szeretne takarózni, a kívülről fenyegető zord idő ellen. Szinte hihetetlen, hogy a szerbesítés állampolitikájával is fenyegetett kisebbségi kultúrában a művelt és igényes Szenteleky többek között ilyen valósággal szégyenteljes megalkuvásokra kényszerül: „Kevesen vagyunk és ezért egy-két dilettánsnak mégis meg kell bocsátanunk.” A rációt ekkor a mítosz kódösíti el, a társadalom realitását a kisebbség közösségi fikciója helyettesíti, a felismerést a megszépítés homályosítja el.

A mai gyökeresen megváltozott feltételek mellett is érvényes koncepciót Bosnyák István szerint — mind az esztétika, mind pedig a forradalmi gyakorlat területén — a *Híd*-mozgalom teremti meg. A szociális érzékenységet is mutató fiatalok cselekvésprogramja az esztétikát is a társadalmi harc fegyverévé teszi — kár azonban, hogy a szerző nem tér ki az elmélet és a művészi igénnyel készült szövegek szembesítésére. Így a háború előtti *Híd* művészetének megnyugtató kiértékelése még várat magára. Bosnyák a kritikátlanúságba süllyesztő egység-elveket szinte teljes egészében a *Kalangya* számlájára írja, majd — a helyzet megismétlődésére érezve rá — a háború utáni kultúrpolitikai csatározásokban mutatja ki. Az igazi megoldás szerinte a komplexusok nélküli nyitottság, a beteges önvédelem feladása. Ez azonban csak perspektivikus elmélet, tiszta képet akkor kapnánk, amennyiben sokoldalú és becsületes felméréseket végeznénk művelődésünk háború előtti, valamint azt követő állapotáról.

VAJDA Gábor

AZ IDŐ CSOMÓPONTJAI

Juhász Erzsébet: *Homorítás*, Forum Kiadó, Újvidék, 1980

Öt évvel ezelőtt Juhász Erzsébet *Fényben fénybe, sötétben sötétbe* című novellás kötetéről szólva használta egyik kritikusa a most megjelent regény címének előképét: „Önmagától, valós lététől szeretne szabadulni, elhagyni önmagát, hogy belefeledkezessen a fikcióban megteremtett homorú valóság törvényrendszerébe.” Az akkori melléknév most főnévi változatban áll a könyv címlapján. Ezért talán nem beleértés, hogy a *homorítás* a regény valóságos kulcsszava. Annál is inkább, hiszen szorosan kapcsolódik az idő fogalmához, mivel a *Homorítás* nem más, mint négy nemzedék sorsának rendkívül tömör és különös hangvételű írói bemutatása.

A kilenc fejezetre osztott regény kezdő és befejező része visel csak címet: ouverture (nyitány), illetve kóda (befejező rész). A zenéből köl-

csönzött két szó arra utal, mintha a szerző egy több szólamú zenemű példáját követné. S ebben van is valami. Mert minden fejezet egy-egy hős képzettársításos monológja, melybe észrevétlenül szövődnek be itt-ott más hősök szavai. A nyitányt Bódy Miklós és Júlia mondja el, a második szövegrészt Kálmán, a fiuk, a harmadikat annak felesége, a negyediket és a hetediket Éva, a lányuk, és ilyen módon jut szóhoz még két fontos regényhős: Tibor és Dániel is. A cselekménysor aránylag gyorsan bontakozik ki előttünk. Bódy Kálmán és felesége, valamint Éva lányuk tragikus története azonnal a középpontba kerül. Egy-egy fontos eseményről (például Kálmán és Éva haláláról) többször is hallunk a regényben, de minden alkalommal más-más szereplő vallomásából. A regény elején mintha a történeten lenne a hangsúly, egy hosszú, évtizedeket felvillantó történet előadásán, később azonban rájövünk, hogy a *Homorítás* több ennél: egy elmagányosodási folyamat eredeti megjelenítése.

A szerző a Bódy család történetének csomópontjait keresi, azok köré tömöríti a regényt. Ezért áll tőle távol az események időrendi, folyamatos előadása, ezért változtat gyakran teret és idősíkot. Ettől függetlenül azonban világosan kivehetők a hősök magatartását és világképét formáló események. Más szóval: itt a külső történések alakítják az emberi arculatokat. A mintegy tíz szereplőt felvonultató regénynek három hőse van: az egyik oldalon Kálmán és Éva, a másikon pedig Jolán. Éva gyermeke, Ádámka, valójában a nagypapa és az anya szellemi örököse, bár erre csak jelzésszerűen utal a regény. A Kálmán—Éva vonalon önmagukba forduló emberek jelennek meg. Társuk a magány, hátat fordítanak az életnek. Ebből az élethelyzetből jut el Kálmán az öngyilkossáig. Mindkettőjük életében van azonban egy rövid szakasz, amikor, haláluk előtt, mintegy „elszámolnak” önmagukkal és környezetükkel. Ezekbe a percekbe tömöríti az író egész sorsukat, belőle fakadó világképüket. A „besűrítés”, az idő összevonása egy pontba, egyáltalán az idő kulcsszerepe a regény szemmel látható sajátossága.

Érdeemes ezért felidézni Juhász Erzsébet hőseivel elmondott gondolatait az időről. Kálmán így vall az életéről és az időről: „Ez az első olyan esemény, amelytől számítva ő már sejteni kezdte, az időt nem a folyamatos elmúlás, illetőleg az emlékezés és a felejtés közötti ingamozgás határozza meg, a halmazállapota az, ami változni kezd: sűrűsödik. Sűrűsödik, és érzi, neki már tán csak napok, órák vannak hátra, mindaz, ami ő volt, lassan elszivárog, mert hiába akarná már visszaidézni, összesűrűsödött, áthatolhatatlanná vált az egész hatvanegyes évnyi idő, amit maga mögött hagyott. S nélkülül a hatvanegyes évnyi idő nélkül mindaz, amit ő reggeltől estig végigcsinál, teljesen elveszíti minden jelentését és értelmét. Maholnap nem marad belőle más, csak egy marionett-bábu, amit megmaradt hozzátartozói pusztá létükkel végigrángatnak lakásuk és kertjük jól ismert útvonalain, akár egy ódivatú bábszínház

idejétm'lt díszletei között a rég lerombolt nézőtér üres tekintete előtt." Kálmán felismerte unokája, Adámka, furcsaságát, és megállapítja: „Adámka, rövid kis létezésével, az ő szemében maga volt az összesűrűsödött, kioldódni örökre képtelen idő eleven megtestesülése. Elmondhatatlan szeretettel és szánalommal igyekezett együtt játszani vele. Abban reménykedett, hogy mivel csak játékról van szó — játékból fel tud tán engedni örökös szorongása; és Adámban is megmozdul az egyszer és mindenkorra gúzsba kötött idő, mely mások számára egy-egy személyes, egyedi és megismételhetetlen élet megélésének a lehetőségét jelenti.” Éva a kórházi ágyon elmélkedik sorsáról és az időről: „Ahogy az idő múlik, egyre elképzelhetlenebbé válik számára, hogy gyereke születik. Akárháza zárlat képződött volna tudatában. Nem képes realisan felfogni az időt. Néhány évvel későbbi valóságként, de ma, holnap vagy holnapután? Valahonnan mindig hiányzik egy láncszem. Befejezhetetlen, kikereshetetlen benne minden. Hát őt már semmi sem képes végre beszorítani saját helyzetének kötöttségébe? Csak a megszakítások sokasodó árcai... De vajon mindez az időn múlik? Mi az idő? Napok és hetek és évek talán? Nem igaz! Az idő a szünet. Érzelmi lebénulás. Istentelenül világos önértékelés... Homorítás.” Kálmán és Éva tudatában vannak gúzsbakötöttségüknek, kitarulkozásra képtelenek. Így Jolán sem lehetett képes betörni férje bensőjébe, hiába kísérelte meg megközelíteni, mindig valóságos falba ütközött. Ellentétben Kálmánnal, Jolán tudatosan átolta kapcsolatukat a külvilággal. Mindenre emlékszik, Kálmán mindent el akar felejtani. Lánya halála után úgy érezte, hogy „botrányba fulladt egész élet”. Éva életének központjában Dániel iránt érzett beteljesületlen szerelme áll. Talán ez kényszeríti a bezárkózásra. A hetedik rész tulajdonképpen az ő, halál előtti, lázalmas gondolatait közli. Megrendítő a befejező fejezet: Jolán öregségére teljesen egyedül maradt, már csak emlékeiből él. És amikor az olvasó eljut az utolsó mondatig („Édes, jó Jolán, édes Mindannyian!”), úgy érzi, a szerző nosztalgikusan és mély emberséggel búcsúzik hőseitől.

A regény kezdete olvasmányosnak minősíthető, a modern irodalomhoz némileg hozzászókkott olvasó rövid „bemelegítés” után aránylag könnyen követi a mondanivalót. A továbbiakban azonban a cselekményesség szintje teljesen kimerül, alakulása sem vonzó már, mert ismert, marad tehát a hősök kisvilága. Az pedig mind több teret kap. Mind fokozottabb a gondolati tömörítés, ugyanakkor mind szaggatottabbá válik a képzettársításos technika, a regény mintha elemeire bomlana. Különösképpen vonatkozik ez Éva kórházi monológjára, amely lidérces vallo-más a haldoklás perceiben. De ilyen az ötödik fejezet is, Tibor monológja. A nyelvvel, akárcsak novellás kötetében, magabiztosan bánó író itt gyakran túl merészen rövidít vagy általánosít, néha az érthetőség kárára is. Ettől függetlenül Juhász Erzsébet újra bebizonyította, hogy alapos ismerője az emberi léleknek, minden kis rezdüléséről kórtani pon-

tossággal számol be. Ugyanakkor nagyon érezhető, hogy minden hőse mögött ő maga áll, mindannyian az ő intellektuális nyelvén szólalnak meg. Azt bizonyítja ez, hogy hőseivel leginkább csak lelkileg azonosul, a beszédformákban nemigen tesz köztük különbséget, mégis meg kell állapítani, hogy novellás kötetéhez képest a *Homorítás* az írói ábrázolás technikájában is jelentős előrelépés.

Minek is minősíthetnénk a *Homorítást*? Talán tömör vallomásnak a polgárság középrétege életéről, mely nemcsak a külső körülmények hatására vezet a teljes bezárkózáshoz. Ezt a magányhoz vezető utat Juhász Erzsébet meggyőző írói eszközökkel adta elő, és hiteles emberi dokumentumokkal bizonyította. Kétségtelen, hogy a *Homorítás* írói pályájának fontos állomása.

VARGA István

S Z Í N H Á Z

MINDENT A KERTBE!

Csengetések, hangoskodó hellók, nevetések, egymásba fonódó sztereotip mondatfoslányok előzik meg a belépőket. Vendégek érkeznek a garden partyra. Citromsárga, narancssárga, piros, ezüstszürke női ruhák színskálája bontakozik ki szemünk előtt. Ami azonban a szemnek jól eső látvány — a combtőig fellibbenő kelmék játéka —, az ellen tiltakozik az értelem. Ugyanis Beryl, Louise, Cynthia, Jenny látszatra erkölcsös életet élő tisztas feleségek és családanyák. Azt, hogy heti néhány délután férfiakat kielégítő műintézetben keresik meg az üvegházias kertre, a második autóra, a szép ruhákra, az exkluzív nyaralásra valót, igyekeznek eltitkolni nemcsak a világtól, környezetüktől, hanem egymástól is. Az előadásbeli garden partyra mégis köldökig felmetszett ruhákban, mesterségük címerét fitogtatva érkeznek. Csak az nem veszi észre rajtuk, hogy prostik, aki nem akarja.

A társadalom kritikai célzatú leleplezése — a jómód egyetlen lehetősége az erkölcstelen pénzszerzés — csupán a *színházi ügyetlenség* leleplezéséig jut el. *Naiv önleleplezés*, amely a *Mindent a kertbe!* újvidéki előadásának jelképeként is felfogható. Az előadás, amelyet Vajda Tibor rendezett, ahelyett, hogy igyekezett volna elrejtetni a színmű közhelyeit — „Éhes jószág a pénz, rosszul bírja egyedül, apját-anyját kívánja . . . A pénz, az pénz, persze . . . Ha sok a pénz, akkor megront, ha kevés, akkor is megront. Ha pont elég? Sohase elég . . .” —, rendezői és színészi kidolgozatlanágaival, *tozódó ötlettelenségével* vagy

a fentihez hasonló szájbarágós tervezői ügyetlenkedéseivel még inkább észrevehetővé teszi őket.

Mindössze *három* kimondott színpadi ötlet fedezhető fel az előadásban:

amikor a kényelmes elnyújtásokat kedvelő Richard meglepődve veszi észre, hogy az apró linkségeket ellenző felesége, megfélemlítve elveiről, váratlanul felteszi a lábát az asztalra, gyorsan és boldogan a női topánkák mellé odabiggyeszti a maga sportcipős tappancsait;

amikor Richard a váratlanul érkezett pénzköteg láttán annyira megzavarodik, hogy egyre csak gyújtogatja feleségének a cigarettákat, holott Jenny már néhány égő cigarettát tart a kezében;

s végül, amikor Richard zavarában elfelejti, hogy teli pohár van a kezében, és tenyerét lefelé fordítva a padlóra önti az italt.

Ez a három *felvillanó* ötlet azonban kevéske egy előadáshoz, kivált, ha olyan műről van szó, amely esetében az alapötlet jobb — bár alig — a kidolgozásnál, s amelynél az író sem tudta eldönteni, vígjátékot vagy társadalmi drámát írna-e az újsághírnyi magból. Mert bár világos vonalvezetésre és logikus tagolásra vall, hogy ha az első részben a házaspár, Richard és Jenny, azon kesereg, hogy nincs pénzüik, nem tudnak barátaikhoz és a városrészben lakókhoz hasonló látványos formában élni és a titokzatos, megnyerő ötvenesforma hölgy — ahogy a garden party hölgyeire, titkos ténykedésüket leplezendő, nem illik a kihívó ruha, úgy a titkos úri kupi direktisze sem öltözhet olyan ordenaré vörösbe, ahogy az előadásban látjuk — csodás kereseti lehetőséget kínál Jennynek, akkor természetesen következik, hogy a hónapokkal később játszódó második részben a férjnek tudomást kell szereznie arról, miféle második műszakot vállalt a felesége, s honnan a temérdek pénz. A műfaj logikája szerint pedig a harmadik részben kell bekövetkeznie annak, hogy a családon belüli erkölcstelenség egy egész társadalom vagy társadalmi réteg erkölcstelenségévé szélesedjen ki, ekkor kell kiderülnie annak, hogy a barátok feleségei férjeik tudtával és beleegyezésével már régóta úzik a kétése, de jövedelmező ipart. Az csak ráadás, a dramaturgiai képlet lekerekítéséhez tartozik, hogy nem azért kell megölni a részeges, bohém, magányos Jacket, nehogy kifecsegye a titkot, hanem mert így a Richardban ágaskodó tiltakozást le lehet fegyverezni, hiszen aki bűnrészes egy gyilkosságban, annak nem juthat eszébe csip-csup férji sérelmeiért botrányt csapni, a történet mégis mintha együgyűbb lenne a megengedettnél.

Arra kell gondolni, hogy Albee nagy horderejű társadalombírálatot próbált művével kifejezni, és szándékát még méltányolni is tudnánk, ha Richard és Jenny történetét kellően fel tudta volna dúsitani. Sajnos, a *Mindent a kertbe!* csak halvány lenyomata a szerző nagy műveinek, a *Nem élünk a farkastól*-nak, *Az amerikai álmoknak*, a *Kényes egyensúly*-nak, ezek belső izzása, párbeszédek perzselő sziporkázása, sajátos

hangulata nélkül. S bár az első rész nem több afféle családi zsörtölődésnél, a második hitlenségi leleplezésnél, ezeknek különösen ötletesek, de mégis élvezhetőbbek a harmadik rész elnagyoltan vázlatos garden partyjánál. Nos, az újvidéki előadás rendezője még zsugorította ezt a különben is sovány írói anyagot. Kiiiktatta a házaspár vakációra érkező kamasz fiát, talán szereposztási nehézségek miatt, talán másért, nem lényeges, de azt mindenképpen elérte, hogy a skicc-szerű jelenet még szegényedett, a három vendég házaspár szinte teljesen szöveg nélkül maradt. Még egy rendezői beavatkozás jogosultságát kell megkérdőjelezni. Vajda ugyanis Jacket nagyobb szerepkörrel bízta meg, mint Albee. Jack nemcsak a felelőtlen bohém ellenpont, hanem a közönséggel társalkodó — ezt Albee-nál is teszi, de sokkal ritkábban — és a szereplőkről véleményt mondó rezonőr (nem konferan-szié!!!), holott erre sem súlya, sem hitele nincs ennek a dramaturgiai-lag kidolgozatlan és különös szereplőnek.

A beavatkozás jogosultságát említettem, elvitatva ezt, de helyesbíteni kell. Minden beavatkozás jogos lehet, ha kiderül, *miért történt*. Ebben az előadásban azonban, amely semmitmondásával, kidolgozatlanságával, ötlettelenségével szinte tüntet, valóban jogtalannak tetszik minden rendezői intervenció. Egyszerűen azért, mert a színpadon mindennek semmilyen rezonanciát kiváltó szerepe sincs, mert hiányzanak a színpadi megoldások, *hiányzik a rendezői jelenlét* — megoldásokban és véleményben —, s ezért bármilyen képzettársítás, reagálás kiváltására képtelen ez az előadás. *Csendes bukás*. Ami Albee-nál naiv, az itt még naivabb. Hangulat, izzás, tartalom nélküli, hiszen az alapfokú társadalomkritikát hordozó történetmag megismétlése mégsem nevezhető színháznak. Színház nélküli színházi előadás a *Mindent a kertben!* az Újvidéki Színházban.

Vizuális kerete — Annamária Mihajlović szerencsétlen ruhái, a már említetteken kívül ezekhez tartozik Jenny második részbeli sem nőies, sem szép, színészit merevítő overallja, és Hupkó István következetlen meg szegényes díszlete — teljesen alkalmatlan egységes képet, miliőt, hangulatot, életteret sugallni.

A színészek zöme nem azt játssza, amit kellene, vagy nem tudja, mit kell. Jenny: Ábrahám Irén. Nyers, kidolgozatlan, mesterkélt. Láthatóan érzi, hogy időnként váltásokra lenne szükség, de képtelen ezeket megtenni. Vagy zavarta a ruha, vagy a paróka gátolta abban, hogy köznapian természetes legyen, esetleg alkatilag idegen számára Jenny szerepe, de tény, hogy zavaróan *szerepjátszik*, csupán egy-két ironikus pillanatban tud hiteles lenni. Állandóan dühös, ideges, verdesi a hamutálcába a cigarettákat, le-föl siet, anélkül, hogy ezt az állapotát belülről is indokoltta tenné. Egy állapot külsőségeit játssza meg (nem él!) a belső rugók impulzusai nélkül. Ezért az olyan kulcsfontosságú pillanatot sem sikerül hitelessé formálnia, mint például amikor

azért izgul, nehogy férje megsejtse vagy kiderítse, honnan a sok pénz. Mintha kellő színészi tapasztalat híján kapott volna túl jelentős és összetett feladatot.

Jenny mesterkéltége csak kiemelte a Richardot alakító Fischer Károly köznapi gesztusainak hitelességét. Nem színészi remeklés, jóllehet Fischer eddigi legsikeresebb teljesítménye, de előnye az előadás minden szereplőjével szemben, hogy *természetes*, s ezért hiteles. Főleg az első két részben, amikor jópofáskodik és amikor zavarával szánandóan emberivé válik. Az előadás említett színpadi ötletei is hozzá fűződnek, s ez szintén részvételének eleveenségét és hitelességét igazolhatja. A harmadik rész súlyosabb drámai pillanataiban ő is meg-megtorpan, váltásaival van baj, mint például, amikor megtudja, hogy barátainak tudomása van hitveseik üzleti hűtlenkedéseiről. Amikor drámát játszik, már ő is kevésbé hiteles.

Jack: Vencel Valentin. Átlátszó, mint az üveg. *Színtelen*. Megpróbál szépfülszokni, de ez távol van az alkoholban, a semmittevésben, a linkésben élvező Jacktól, éppúgy, mint a játékmesteri szerep. Látjuk, halljuk, de nem tudunk rá figyelni. Némileg figyelmet keltőbb, amikor rájön barátai és feleségeik titkára.

Az epizódszerepekben csak Romhányi Ibi „madame”-ja hitelesen körvonalazott. Fellépése, hangszínei, váltásai határozott — jellemtelen — jellemként mutatják Mrs. Toothet. A garden party vendégkoszorújában csupán Rövid Eleonórárt érdemes megemlíteni, mert a történeten belülről próbál kiteljesíteni egy nyúlfarknyi szerepet. Hasonló igyekezet figyelhető meg Ferenci Jenőnél is. Páthy Mátyás és Bicskei István oktanuln ideológusok szerepüket, Czifra Erika és Ladik Katalin pedig unott jellegtelenséggel kóvályogtak a színen.

GEROLD László

KRÓNIKA

A JUGOSZLÁV ÍRÓSZÖVETSÉG ÉVI KÖZGYŰLÉSE. A Jugoszláv Írószövetség november 8-án és 9-én, Prištinában megtartott rendes évi közgyűlésén a jugoszláv írók és vendégeik — könyvkiadók, művelődési dolgozók, a szerzői jogvédő irodák, a jugoszláv PEN Klubok képviselői és műfordítók — írószövetségünk nemzetközi kapcsolatairól, valamint a jugoszláv irodalmaknak a világban elfoglalt helyéről és érvényesüléséről tárgyaltak.

Szó volt az Írószövetség munkájáról a két közgyűlés között, az elkövetkező időszakra tervezett tevékenységről és a köztársaságközi együttműködésről is. A közgyűlés megválasztotta a Jugoszláv Írószövetség Elnökségének új elnöklőjét Sreten Asanović, a Crna Gora-i Íróegyesület jelöltjének személyében.

JÓZSEF ATTILA-ÉRTEKEZET ÚJVIDÉKEN. József Attila születésének 75. évfordulója alkalmából november 17-én és 18-án Újvidéken tudományos értekezletet tartott a bölcsészkar Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. Az első napon elhangzott előadások József Attila költészetének egy-egy részterületével foglalkoztak, a folytatásban pedig József Attila és a jugoszláviai magyar irodalom kapcsolataira világítottak rá. A tanácskozásnak külföldi vendégei is voltak. Stoll Béla budapesti textológus a költő versei harmadik kritikai kiadásának szöveggondozási problémáiról, Szigeti Lajos szegedi irodalomtörténész pedig

Hiánytudat és teljességigény József Attila költészetének néhány motívumához címmel értekezett. Vendégként érkezett Paszkal Gilevszki macedón műfordító, hogy beszámoljon arról, fordításai nyomán milyen fogadtatásban részesült József Attila macedón irodalmi körökben és az olvasóknál. A tanácskozást egyébként Bányai Jánosnak a tanulmánya vezette be, aki József Attila versvilágának esztétikai elemzéséhez szolgáltatott adalékot, majd a vendégek referátumai után Bori Imre, a tanácskozás elnöklője, József Attila-problémák címmel előadást tartott. József Attila költészetének egy-egy kérdését vetette föl értekezésében Thomka Beáta, Lánicz Irén és Hornyik Miklós. Káich Katalin egy, az intézeti könyvtárban meglevő, dedikált József Attila-könyvvel foglalkozott; a dedikálás körülményeit nyomozta ki. Pastyik László József Attila és a jugoszláviai magyar irodalom a két világháború között, Bosnyák István pedig B. Szabó György és a József Attila-filológia címmel értekezett. Utasi Csaba a zágrábi születésű, ma Párizsban élő Fejős Ferenc József Attila-értelmezéseit értékelte, míg Gerold László az 1950-es évek végén és a 60-as évek elején feljövő nemzedék József Attilához való viszonyulásáról beszélt.

Az évforduló és a tanácskozás tiszteletére folyóiratunk és az Intézet megjelentette a Híd Könyvtárában 1940-ben kiadott József Attila *Versék* című kis verskötet hasonmás kiadását, amely Stern Emil bevezetőjét és József Attilának több mint húsz

versét tartalmazza, s mindeddig valódi könyvritkaság volt.

VAJDASÁGI MŰVELŐDÉSI NAPOK SZLOVENIÁBAN. November 19-e és 26-a között vajdasági művelődési napokat tartottak Szlovénia öt városában, Ljubljanában, Kranjban, Celjén, Lendván és Nova Goricán. Célja az volt, hogy a szlovén szocialista köztársaság lakosainak bemutassák a vajdasági kultúra és művészetek múltját és jelenét. Ez előbbit a Vajdaság kulturális kincsei című háromrészes kiállítás prezentálta, az archeológiai, a néprajzi és a grafikai. A mintegy ezer tárgyból összeállított régészeti rész is hármas korszakolású. Az időszámításunk előtti időszakot, az ókort és a középkort öleli fel. A legkorábbi műtárgy az időszámításunk előtti 6000. évből való. Az őskorból jórészt kerámiák, valamint csont-, bronz és réztárgyak találhatóak itt, az antik korszakból pedig a római művészet emlékei, szarmata kerámia, dísztárgyak és ékszerek. Tartományunk középkori kultúráját elsősorban a népvándorlás korából ránk maradt emlékek képezik. A néprajzi kiállítás több nemzetiségű vidékünk népi kultúráját tematikus egységekben mutatja be. Elsősorban népviseletek és egyéb ruházati cikkek, valamint szőttések és üvegre festett ikonok szemléltetik népművészetünket. A grafikus kiállítás a XVI. és XVII. századból eredő profán grafikát, valamint a nevezetes csatákról, a városokról és egyéb fontos eseményekről készült réz- és acélkarcot, könyomatot és akvatinta technikában készült műveket mutat be a szlovén főváros közönségének. Tekintettel arra, hogy az anyagot tartományunk több múzeumából gyűjtötték össze, s hogy ez eddig a legteljesebb ilyen prezentációja régi kultúránknak, e kiállítás

Ljubljana után több köztársasági székvárosban is megtekinthető lesz.

Ugyancsak Ljubljanában rendezték meg a vajdasági könyvkiadók kiállítását, amelyen mintegy 400 címszó jelezte kiadóink jelentősebb vállalkozásait és mutatta be a szlovén írók Vajdaságban fordításban megjelent műveit. A rendezvényen ott voltak a Vajdasági Íróegyesület képviselői is, akik az ottani bölcsészkar hallgatóival találkoztak, és tárgyaltak vendéglátóikkal az irodalmi kölcsönösség kérdéseiről. Több irodalmi estet is rendeztek. A magyarok Lendván például Fehér Ferenc és Bosnyák István találkozott az olvasókkal.

Filmgyártásunkat, mindjárt a rendezvény első napján, Vicsek Károly Trófea című filmje képviselte, színjátásunkat pedig az Újvidéki Színház a Harag György rendezte Cseresznyés kerttel (szlovén és szerbhorvát nyelvű szimultán fordítással), Lendván pedig Molnár Ferenc Játék a kastélyban című művét adták elő. Ez volt e darab ötvenedik előadása az Újvidéki Színházban.

A zenei rendezvények közül az újvidéki kamarazenekar és a zrenjanini Koča Kolarov kórus fellépését kell kiemelni, amelyek mai vajdasági szerzők műveit szólaltatták meg. Nikola Petin, Ivan Kovač és Hartig Tibor szerzeményeit Miodrag Janoski vezényelte.

A rendezvények keretében kiállítást szerveztek tartományunk fotóművészei, és több fellépése volt a Svetozar Marković népi táncgyűttesnek is.

SZENTELEKY-DÍJAK 1980. November 27-én ülést tartott a Szenteleky-díj bíráló bizottsága (Sava Babić, Bányai János, Borbély János, Csordás Mihály és Fehér Ferenc), s döntött az 1980. évi díjak odaítéléséről.

Több javaslat meghallgatása és kimerítő vita után a bíráló bizottság az 1980. évi Szenteleky Irodalmi Díjat sokéves színikritikusi tevékenységéért és színháztudományi kutatómunkájáért Gerold László újvidéki egyetemi tanársegédnek ítélte oda.

Hasonlóképpen több javaslat meghallgatása majd megvitatása után a bíráló bizottság az 1980. évi Bazsalikom műfordítói díjat a szabadkai *Rukovet* című irodalmi folyóiratnak ítélte oda a műfordítás gondolatának sokéves, következetes ápolásában, valamint a jugoszláviai magyar irodalom népszerűsítésében felmutatott kiemelkedő eredményeiért.

MŰVELŐDÉSI ÉLET KOSOVÓN.

Az ősz Kosovo tartományban is jóval gazdagabb művelődési eseményekben, mint a többi évszak. Ez az új kezdeményezések, vállalkozások elindításának az évadja is. A Kosovo tartományban folyó kulturális és művészeti alkotótevékenység az idén olyan széles körű nemzetközi érvényesülésnek örvendhetett, mint talán soha ezelőtt. Számos rendezvényen mutatták be mindazt a legértékesebbet, amelyet ez az égalj nyújtott az eltelt harminc évben. Elsősorban azokra a vendégszereplésekre kell gondolni, amelyekre a közelmúltban került sor előbb Szíriában és Jordániában, majd Törökországban és Dél-Olaszországban. Ha ehhez hozzávesszük Kosovónak az Albán Szocialista Népköztársasággal ápolott állandó és szoros együttműködését, amely az idén még csak gazdagodott, akkor bizvást elmondható, hogy a több nyelvű kosovói kultúra mindinkább utat tör a nagyvilágban.

Ugyanakkor az eltelt hetekben számos olyan művelődési esemény történt, amelyek során hazánk más vidékei mutatkoztak be a kosovói közönségnek. Prizrenben, például,

megtartották a jugoszláv műkedvelő színházak szemléjét, több hivatásos színtársulat is vendégszerepelt a tartományban, ezenkívül nemrégiben zajlott le a bosznia-hercegovinai kultúra hete Kosovóban. Legutóbb pedig a tartomány több helységében az újvidéki bábszínház vendégeskedett egy bábjátékkal meg egy zenés-színpadi összeállítással.

A közeljövőben is hasonlóan gazdag eseménysorral kecsegtet. Már a következő hónapban a Szarajevói Rádió oktatóműsora készül két sorozatban is foglalkozni Kosovóval és — közelebről — a jelenkori kosovói irodalommal. Ezenkívül nagyban folynak a műkedvelő szemlék. A buzgó műkedvelők nemrég Klinában, majd Glogovacon, a napokban pedig Kačanikban elevenítették fel Kosovo tartomány nemzeteinek és nemzetiségeinek népszokásait és gazdag népművészeti hagyatékát.

KÜLFÖLDI FILMDÍJAK, FILMSIKEREK. A fantasztikus és tudományos-fantasztikus filmek fesztiválján a jugoszláv Krste Papić Átváltozások éjszakája című filmje kapta az Arany Unicornis nagydíjat. A bíráló bizottság Papićnak ítélte oda a legjobb forgatókönyvért járó díjat is.

A bíráló bizottság különleges díjban részesítette az ausztráliai Harlequin című filmet, amelyet Simon Wincer rendezett. A legjobb női főszerep díjazottja Valentyina Csendrikova (Szovjetunió), a legjobb férfi főszerepé pedig Robert Powell (Ausztrália).

Jugoszláv siker született a 23. lipcsei nemzetközi filmfesztiválon is. A rajzfilmek versenyében a legjobb filmért járó Arany Galambot Veljko Bibić Ófelsége című alkotása kapta. A versenyben 47 ország 218 filmje szerepelt. Fesztiváli különdíjjal tün-

tették ki Žika Ristić rendezőnket a fesztiválon való rendszeres és sikeres szerepléséért.

A Megszállás 26 képben című film bemutatásával jugoszláv filmhét kezdődött a portugáliai Ribatezza tartomány fővárosában. A tehetséges Lordan Zafranovićnak ez az alkotása nagy benyomást keltett a Művészeti Múzeum nagytermében összegyűlt nézőkben.

A városi magisztrátus, valamint a jugoszláv nagykövetség által közösen szervezett fesztiválon egész sor élvonalbeli játékfilm mellett bemutatják a Tito elnökről készült dokumentumfilmet is.

Közvetlenül a fesztivál megnyitója előtt, ugyancsak a múzeum egyik termében, kiállítás nyílt Jugoszláviáról. A több tematikus egészéből álló kiállításon központi helyet foglalnak el a Tito elnök életútját szemléltető pannók. Egyebekben számos fotó mutatja be hazánk gazdasági fejlődését, ipari és idegenforgalmi központjait. Igen tetszerős válogatás látható a jugoszláv képzőművészek alkotásaiból a romantizmustól az impresszionizmusig.

VERSECI SZÍNHÁZI MONOGRÁFIA. A novemberi Sterija Napok műsora keretében bemutatták *A Sterija Népszínház 1945—1975* című könyvet, amely Versec színházi és művelődési életével foglalkozik. Szerzője Alojz Ujez, Milutin Karišik és Miša Milošević. Az újvidéki Sterija Játékok, a Tartományi Művelődési érdekközösség, illetve a verseci színház közös kiadásában megjelent kötet gazdag fénykép- és dokumentációs anyagot tartalmaz.

A verseci hivatásos színház elsőnek kezdte meg működését a felszabadult Vajdaságban. Versec városa 1944. október 2-án szabadult fel, de alig pár hónap múlva, pontosabban 1945. február 10-én már megtartották az első színházi bemutatót. Ez a dátum azóta is a verseci színház napja. Egyébként Versec első szerb nyelvű színházi előadását 1793 szeptemberében rendezték meg.

ELŐKÉSZÜLETEK A STERIJA-ÉVFORDULÓRA. Jövőre lesz Jovan Sterija Popović születésének 175. évfordulója. A Vajdasági Közművelődési Közösség keretében bizottságot alakítottak, amely összehangolja az évfordulós rendezvények előkészületeit. Elnökének Vasko Popa író-t választották meg.

A tervezett rendezvények között említjük, hogy jövőre Újvidéken tudományos tanácskozást tartanak Jovan Sterija Popović munkásságáról. A tanácskozás anyagának kiadásával megalapítják a Sterija Füzetek kiadványsorozatot. Ezenkívül kiállítást szerveznek Sterija a hazai és külföldi színpadokon címmel. A *Scena* című színházi folyóirat tematikai számot jelentet meg. Az Újvidéki Televízió filmre veszi és bemutatja a Sterija-művek színházi előadásait, Versecen pedig dokumentációs központot hoznak létre, és monográfiát jelentetnek meg. A Matica srpska jövőre kiadja a nagy drámaíró és költő műveinek bibliográfiáját is.

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

Bányai János: A megaláztatások iskolája (Mirko Kovač: Rane luke Meštovića) 1523

K é t í r á s a S z ó a k c i ó r ó l

Bányai János: Irodalomtudatunk archeológiája 1526

Vajda Gábor: Előttörténetünk akarás-változatai 1532

Varga István: Az idő csomópontjai (Juhász Erzsébet: Homorútás)
1534

S z í n h á z

Gerold László: Mindent a kertbe! 1537

KRÓNIKA

Bordás Győző—Borbély János: A Jugoszláv Írószövetség évi közgyűlése; József Attila-értekezlet Újvidéken; Vajdasági művelődési napok Szlovéniában; Szenteleky-díjak; Művelődési élet Kosovón; Külföldi filmdíjak, filmsikerek; Verseci színházi monográfia; Előkészületek a Sterija-évfordulóra

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat — 1980. december. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. — Szerkesztőség és kiadóhivatal 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca, 1., 021/22-144, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-603-6142-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 100, fél évre 50, egyes szám ára 10, kettős szám ára 20 dinár, külföldre egy évre 200, fél évre 100 dinár; külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 50 dinár. — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken.